

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

EDITÖR
COŞKUN YILMAZ



DÜŞTEN
FETHE
İSTANBUL

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Editör

DR. COŞKUN YILMAZ



DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Kültür Yayınları No. 28

.....

Üsküdar Belediyesi

Hilmi Türkmen
Belediye Başkanı

.....

Yayın Koordinatörü
Zeki Bıyık

Kapak
Özkul Eren

Genel Yayın Yönetmeni
Mehmet Mazak

Tasarım
SMEY

Tashih ve Redaksiyon
Mustafa Birol Ülker
Ebubekir Al

.....

Grafik Uygulama
Ender Boztürk

ISBN 978-605-84934-6-9
İSTANBUL, Mayıs 2015

Baskı-Cilt
İhlas Matbaacılık A.Ş.
Mahmutbey Cad. Meriç Sok. K. 1, No. 26
Şirinevler - İstanbul

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Üsküdar Belediyesi
Hakimiyeti milliye Cd.
Atlas Çıkmazı
No: 35 Üsküdar /İSTANBUL
Tel: +90 216 5323000
Web: uskudar.bel.tr

SUNUŞ

HİLMİ TÜRKMEN

Belediye Başkanı

29 Mayıs 1453...

İstanbul'un kapılarını 21 yaşındaki Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlılara açtığı, "Konstantiniyye"nin fethedildiği gün...

Osmanlı ve dünya tarihinde yeni bir dönem...

Tarihin en büyük imparatorluklarından birisinin Roma (Doğu Roma/Bizans) İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilirken, Osmanlı devleti sözü geçen bir imparatorluk olarak dünya sahnesindeki yerini alıyordu...

Bir çağ kapanıyor, yeni bir çağ açılıyordu...

Üsküdar, Osmanlıların İstanbul'la buluştuğu ilk belde...

Fethi, büyük şairimiz Yahya Kemal'in ifadesiyle "Bir Ulu Rü'yâyı Görenler Şehri":

Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri!
Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,
Hepsi der: "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!"
Elli üç gün ne mehâbetli temâşâ idi o!

Sanki halkın uyanık gördüğü rü'yâ idi o!
Şimdi beşyüz sene geçmiş o büyük hâtıradan;
Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan;
Canlanır levhası hâlâ beşer ettikçe hayâl;

O zaman ortada, her sâniye, gerçek bir hâl.
Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha
Şanlı nâmiyle "Büyük Top" denilen ejderha.
Sarfedilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece,
Karadan sevkedilen yüz gemi geçmiş Halic'e;
Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak,
Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu;
Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu.

6 Üsküdar, bütün ruhuyla, tarihiyle, hatırasıyla o günleri derin hafızasında ve tarihi şuurunda yaşatmaya ve yansıtmaya devam ediyor. Bizler de o hafızayı canlı tutmaya, geçmişin izinde; tarihi tecrübenin ışığında bir gelecek tasavvuru inşasına gayret ediyoruz. Genelde tarihimi mirasımızı, özelde İstanbul'un fethini ele almak bir kuru cihangirlik gayreti değil, dünyayı, beldemizi ve İstanbul'umuzu anlama, anlatmak, hayatın hakikatine, bu toprakların ruhuna vakıf olmak ve güçlü bir gelecek inşasına zemin hazırlamaktır.

Bu nedenle alt yapı ve gelecek yatırımları kadar geçmişin birikimini ortaya çıkarmaya, insanımızla buluşturmaya gayret ediyor, çeşitli faaliyetler düzenliyoruz. Bu kitap da bu faaliyetlerimizden birisidir. 28 Mayıs 2014'de, İstanbul'un fethin 561. yıldönümünde, çok değerli, bilim adamlarımızın katılımıyla düzenlediğimiz: "İstanbul'un Fethi: Fetih Gören Şehirden İstanbul'un Fethi'ne ve Fatih'i'ne Bakış" konulu ilmi toplantımızın eseridir. Şüphesiz fetih ruhu ve şuuruyla düzenlenen her etkinlik anlamlıdır. Ancak böyle bir etkinliğe yakışan en önemli şehir Üsküdar'dır. Bu farkın sırrı ise Yahya Kemal'in mısralarında gizlidir.

Toplantımızın salonlarda ve izleyenlerin hafızalarındaki izdüşümüyle yetinilmeyip kitaplaşması, bilgilerin geniş kitlelere ve gelecek zamana aktarılması bu etkinliği çok daha etkili ve kalıcı hale

getirmiştir. Fethin 562. yıldönümünde neşrettiğimiz bu güzel eserin, ele aldığı konular ve yazarlarıyla İstanbul kitaplığına ve Fetih külliyyatına önemli bir katkı olacağına inanıyorum.

Bu vesileyle, toplantımıza şeref veren değerli akademisyenlerimize ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum. Onların emekleri olmasa, elbette bu eser vücuda gelmezdi. Toplantımızı düzenleyip kitaplaşmasını sağlayan, Üsküdar'ın kültürüne önemli katkılarda bulunan Dr. Coşkun Yılmaz ile ilgisini esirgemeyen Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya, emeği geçen dostlarımıza ve mesai arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Yeni eserlerin sayfalarında buluşmak temennisiyle saygılar sunarım.

Önsöz

“Belde-i tayyibe-i Kostantiniyye ki, Bâğ-ı İrem andan bir küşe ve Süreyyâ-tâk bostânında bir kemterîn hüshedir, ismi ve resmi ile illerde meşhûr ve dillerde mezkûr ve kütüb-i tevârihde mestûrdur. Ne vechi vardır ki, anun gibi menzil-i şerif ve makâm-ı latif benim vasat-ı memleketimde ve arsa-i vilâyetimde olub, dahî eyyâm-ı devletimde küfr ocağı ve bâğiler yatağı ve tâğiler turacağı ola? El-hâsıl niyyetim ve himmetim anun üzerine mukarrer ve musammem olmuştur.”¹ **Sultan II. Mehmed**

“Artık daha fazla tereddüt etmeyelim; Fethetmek ya da gerekirse ölümü de göze alarak fethedene kadar ondan vazgeçmemek üzere kararlılıkla ve bütün gücümüzle şehre saldıralım. Ben sizlerle birlikte ilk saflarda savaşacak, yaşayacağımız zorlukları memnuniyetle paylaşacak, her an başınızda durarak cesur olanlarınızı ve hak edenlerinizi armağanlarla ödüllendireceğim. Herkesi değerine ve göstereceği erdeme göre, tehlikeler karşısında ya da herhangi başka bir askeri alanda sıvrılma derecesine göre onurlandıracam”² **Sultan II. Mehmed**

1 Celal-zâde Mustafa, *Selimname*. haz. Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 114.

2 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokona, İstanbul 2013, s. 109

Sultan II. Mehmed nice imparatorun, hakanın, sultanın hayallerini süsleyen İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te fethetti ve "Fatih" unvanıyla tarihteki yerini aldı. Hiç kimsede bu sıfat böylesine kalıcı, etkili ve isminin önüne geçen bir tanımlamaya dönüşmedi. 21 yaşında "emsalsiz" bir başarıya imza atarak düşleri gerçeğe dönüştüren genç hükümdar asırları geride bırakmasına rağmen bu fethiyle anılmaya ve anlatılmaya devam ediyor. Şüphesiz bu yâd-ı cemilde en büyük hisse Hz. Peygamberin fetih müjdesine mazhar olmasıdır:

"Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel komutan; o ordu ne güzel ordudur".

Bugünkü kutlamalar da bu mazhariyeti ve anlayışı teyid etmektedir.

İstanbul'un fethi, hem İslâm ve Türk hem de Avrupa tarihi için döneminin en önemli olaylarından birisidir. "İstanbul'da zulmeti kapatan, İslâm'ın aydınlık yüzünü açan"; çağ açıp çağ kapatan olay olarak tanımlanması da tek başına bu önemini göstermeye yeterlidir.

İstanbul, 1911 yılından itibaren, uzun soluklu bazı kesintilere uğrasa da, fetih kutlamalarına ev sahipliği yapmaktadır. Elinizdeki eserde, fetih etkinlikler kapsamında düzenlenen bilimsel bir toplantıya dayanmaktadır. Üsküdar Belediyesi günübirlik bir etkinlik yerine Fethi ve Fatih'i bilimsel bir anlayışla ele almak ve daha kalıcı bir faaliyet gerçekleştirmek niyetiyle 28 Mayıs 2014'de, Bağlarbaşı Kültür ve Kongre Merkezi'nde "Fethi Gören Şehir'den İstanbul'un Fethi'ne ve Fatih'i'ne Bakış" konulu 3 oturumluk bilimsel bir toplantı düzenledi.

Fethiye şahitlik deyince şüphesiz akla gelen en önemli yerleşim merkezi Üsküdar'dır. Yahya Kemal'in Üsküdar'ı "Ulu Rü'yâyı Görenler Şehri" olarak tanımlaması da bu tarihi hakikatin şairane ifadesidir. Bu konum, fetih konusunda Üsküdar'a büyük bir zenginlik katmakta önemli sorumluluklar yüklemektedir. Üsküdar'ı bir tarih ve Kültür Şehri olarak isimlendiren Belediye Başkanı Hilmi Türkmen de 27 Mart yerel seçimlerinde başkan seçilmesinin hemen akabinde bizden bu konuda bir toplantı düzenlememizi istemişti. Toplantı, yazılann okunmasıyla da anlaşılacağı gibi, muhtevası, konuya yaklaşımı, bakış açısı ve

sunumuyla önemli bulunmuş, katılımcılar ve Başkan tarafından kitaplaştırılması arzu edilmişti. Biz de, hocalarımızla birlikte, Üsküdar'ı bir kültür ve tarih şehri olarak tanımlayıp gereği için gayret sarfeden Hilmi Türkmen'in çalışmalarına fiili olarak teşekkür etmek istedik.

Kitapta ağırlıklı olarak bu toplantıda sunulan tebliğler yer almaktadır. Fakat eserin muhtevasına 5 farklı yazıyla da katkıda bulunulmuştur. Kitabın ismi de güzel bir hatıranın ve istişarenin yansımasıdır. Kitabın kapak tasarımı sinemacı, senarist ve yönetmen Özkul Eren'den istirham edildiğinde, Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili, Ahmet Kot ve Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı bir aradaydık. Farklı bir isim düşünülmüştü, ancak tasarımcımız ve değerli arkadaşlarımızın coşkulu hissiyatları "Düşten Fethe İstanbul" isminde karar kılmamıza bizi meylettirdi. Katkıları için kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Toplantıyı gerçekleştiren, ve kitaplaşmasını nezaket ve sabırla bekleyen Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e, oturma başkanlığını üstlenen Prof. Dr. Saadettin Ökten, Prof. Dr. Mustafa Fayda ve Prof. Dr. Coşkun Çakır'a, konuşmalarıyla toplantıyı, yazılarıyla kitabın vücut bulmasını sağlayan bilim adamlarımıza, toplantının düzenlenmesinde ve kitaplaşmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı'ya, toplantının gerçekleştiği tarihte Kültür müdürü olan Sema Silkin'e, süreci başından itibaren samimiyet, gayret ve sabırla takip eden Üsküdar Belediyesi Kültür Müdürü Mehmet Mazak'a, tashih ve redaksiyonunu üstlenen Mustafa Birol Ülker'e, tashih çalışmalarına katkıda bulunan Ebubekir Al'a tasarım için SMEY'e, grafik uygulamayı gerçekleştiren Ender Boztürk'e çok teşekkür ediyorum. İsimlerini tek tek sayamasam bile bu kitaba emeği geçen onlarca insan bulunmaktadır ve hepsi de samimi teşekkürü hak etmektedir.

Nice fütûhat temennisiyle...

21 Mayıs 2015, Üsküdar

COŞKUN YILMAZ

İçindekiler

- 17-31** Giriş: Düşten Fethe İstanbul
- 33-50** PROF. DR. MUSTAFA KÜÇÜKAŞCI
İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan
- 51-76** YRD. DOÇ. DR. M. HANEFİ BOSTAN
Fethi Gören Şehir Üsküdar'ın Demografik ve İktisadi Gelişimi
- 77-85** PROF. DR. ERHAN AFYONCU - DR. COŞKUN YILMAZ
Fetih Rûznâmesi
- 87-96** PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
İstanbul'un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis'in Düşüşü
- 97-100** PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Latin Kûlahı mı? Türk Sarığı mı?
- 101-109** DR. COŞKUN YILMAZ - PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Bizansın Savunma Hazırlıkları ve Şehrin Son Günü
- 111-117** PROF. DR. İDRİS BOSTAN
Fethin Gemileri: İstanbul'un Fethinde Osmanlı Donanmasının Rolü

- 119-130** PROF. DR. SALİM AYDÜZ
Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde
Sultan Fatih'in Rolü
- 131-149** PROF. DR. MUSTAFA UZUN
Sultana Yazılan Mektup; Akşemseddin'in Fetih'teki Rolü
- 151-163** DR. COŞKUN YILMAZ
Fatih Sultan Mehmed'in İstanbullu İman
- 165-174** BEŞİR AYVAZOĞLU
Yahya Kemal'e Göre Üsküdar ve İstanbul'un Fethi
- 175-191** PROF. DR. M. FATİH ANDI
İstanbul'un Fethinin Modern
Türk Şiirine Yansımaları
- 193-202** PROF. DR. İSKENDER PALA
Şair Fatih: Avnî
- 203-212** PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
Fatih Sultan Mehmed'in İlgi Duyduğu Kitaplar
ve Kütüphanesi
- 213-218** PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN
Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı
Hukukundaki Yeri
- 219-231** PROF. DR. MEHMET AKMAN
Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu
- 233-239** PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı
Devlet Teşkilatı
- 241-251** PROF. DR. HEATH W. LOWRY
Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih
Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin
Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dâhil Edilmesi
- 253-256** PROF. DR. ERHAN AFYONCU - DR. COŞKUN YILMAZ
Yaşayan Fatih

Kısaltmalar

- a.g.e.* Adı geçen eser
a.y. / a.mlf. Aynı yazar
BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Eİ² *The Encyclopaedia of Islam* (new edition),
Leiden 1954-2002.
MAD *Maliyeden Müdevver Defterler*
MEB İslâm Ansiklopedisi Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
mht. syf. Muhtelif sayfalar
NFS. d Nüfus defteri
TK. KKA Tapu-Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi
TD *Tahrir Defteri*
TDL *Türk Dili*
TDAY Belleten *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*
TİEM Türk İslâm Eserleri Müzesi
TSA Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK Belleten Türk Tarih Kurumu *Belleten*
VGMA Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay. haz. Yayına hazırlayan
Y.PRK. ŞH. *Yıldız Tasnifi Perakende Şehremaneti Maruzatı Evrakı*

Giriş:

Düşten Fethe İstanbul

DR. COŞKUN YILMAZ*

Stratejik konumu, eşsiz güzelliği ve dinî kimliğiyle, şairlerin şiiri, seyyahların hasreti, dindarların duası, milletlerin hayali, İmparatorların, kralların, hanların, hakanların, sultanların düşüdü İstanbul... Fatih Sultan Mehmed'e kadar kimsenin gerçekleştiremediği bir düş...

“Şarkın ve Garbın Sultanı” ve Sultanların Pay-i tahtı zeminidir İstanbul. Hiçbir şehir İstanbul gibi övgüye ve ona duyulan arzuya mazhar olamamıştır. olağanüstü tasvirlerle, efsanelere, hikâyelere, şiirlere, şarkılara konu olan başka bir şehir yoktur. Kendisinden önce ve sonra tarih sahnesinde parlayıp sönen nice şehrin aksine İstanbul her zaman göz kamaştırıcılığını sürdürmüş, insanlar var oldukça yaşayacak, iştiaikle arzulanacak ölümsüz bir şehir olarak anılmıştır.

İstanbul'un yaşam izleri, Küçükçekmece Gölü yakınlarındaki Yanımburgaz Mağarası kazılarına göre M.Ö. 800.000'e kadar uzanmaktadır. Marmaray (Yeni Kapı) kazıları ise Sur içinin yerleşim tarihini M.Ö. 8.500 yılına kadar geri götürmektedir.

Bu uzun tarihi içerisinde İstanbul'un muhasara geçmişi M.Ö. 510'dan başlatılmaktadır. İlk kez Pers İmparatoru Darius'un komutanlarından Otanes tarafından kuşatılan Şehir, 1453'e kadar 27 defa muhasara edilmiş, bu kuşatmaların bazıları yıllarca sürmüştür.¹ Her muhasaranın Siyasi, stratejik, iktisadi, güvenlik... sahibine ve zamanına göre bir veya birden fazla sebebi vardır. Ancak şehri cazip kılan, muhasarasında ve savunulmasında rol oynayan en önemli sebeplerinden birisi de din olgusudur.

İstanbul, İlk Hristiyan (Roma) imparatorluğunun başkentidir ve bu kimlikle şekillenmiştir. Aynı zamanda Hristiyanlığın en büyük iki mezhebinden birisinin, Ortodoksluğun merkezi ve kutsal şehridir.

İstanbul Müslümanlar için de büyük önem taşıyan, fethi peygamberî bir gayeye dönüştürülen şehirdir. Hz. Muhammed'in tek şehri, Medine-i Münevvere'yi Mekkelî müşriklerden korumak için büyük imkânsızlıklar içerisinde şehrin etrafına hendekler kazılırken (627), açlıktan karınlarına taş bağlanırken fethini müjdelediği, fetih yolcularının bile ödüllendirileceğini bildirdiği, fatihini ve askerlerini övdüğü şehirdir. Bu tebşir nedeniyledir ki İslâm tarihinin ilk yıllarından itibaren Müslümanlar yönlerini İstanbul'a çevirmişler ve 667-668'de ilk kuşatmalarını gerçekleştirmişlerdir. Bugün İstanbul'un en önemli semtine ismini veren, Osmanlı tarihinde tahta yeni çıkan sultanların türbesinde kılıçlarını kuşandığı, külliyesi İstanbul'un dinî ve sosyal hayatının en canlı merkezi olan, Mekke-i Mükerrreme'den Medine-i Münevvere'ye hicret ettiğinde peygamberimizi evinde aylarca misafir

.....
 1 İstanbul önüne gelmeler, şehre niyet yola çıkmalar, Roma/Bizans İmparatorluğu'nun iç isyanlarındaki kuşatmalar vs. bu sayıya dahil değildir. İstanbul kuşatmalarının sayısı ile ilgili farklı rakamlar telaffuz edilmekte, Hun Hakanı Atilla gibi Küçükçekmece taraflarına kadar gelinmesini de kuşatma kabul edilebilmektedir. Ancak, yeni araştırmalarda, bütün boyutlarıyla değerlendirildiğinde muhasara sayısı 27 olarak belirlenmektedir. Bu bilgi 2015'te yayınlanması planlanan, editörlüğünü Turhan Kaçar ve Murat Arslan'ın yaptığı *İstanbul Kuşatmaları*, kitabından alınmıştır. Makaleleri inceleyerek, İstanbul'u muhasara edenleri, muhasara tarihlerini ve sayısını şahsıma bilgi notu olarak hazırlayan arkadaşım Turhan Kaçar'a müteşekkirim.

eden Eyüp Sultan (Ebû Eyyûb el-Ensârî) bu tebşirin ve ilk seferin İstanbul'daki en önemli hatırasıdır.

İstanbul, ilk dönemlerinden itibaren de Osmanlı sultanlarının düşlerini süslemiştir. Osmanlılar, 1328'de İstanbul'un kapısı adde-dilen, en yüksek tepelerinden birisini, Aydos kalesini fethetmişler, 1329'da Üsküdar sahiline gelmişlerdir. Orhan Gazi 1348'de, Bi-zans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenos ile görüşmek için Kız Kulesi'nin karşısında otağını kurmuş, 1350'nin başlarında Üsküdar ve Kadıköy'de Osmanlı hâkimiyetini tesis etmiştir. Şehir Yıldırım Bayezid, Sultan I. Mehmed, Sultan II. Murad tarafından 1391, 1396, 1411 ve 1422'de dört defa kuşatılmış, köşeye sıkıştırılmış ancak istenen sonuç alınmamıştır.

İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından büyük önem taşıyordu. Siyasî, stratejik, güvenlik ve iktisadî şartlar fethi zaruri kılıyordu. İstanbul, Rumeli ve Anadolu'daki Osmanlı topraklarının ortasındaydı. İki yakadaki Osmanlı güçlerinin irtibatını daima engelliyordu. Fetihle Anadolu ve Rumeli birleşecek, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyeti kuvvetlenecekti. Genç padişah, İstanbul Boğazı'na hâkim olmadıkça kendi devletinin hiçbir zaman emniyet altında olamayacağını biliyordu. Bir savaş durumunda Anadolu'dan Balkanlara asker geçirmek gerektiğinde ciddi sıkıntılar yaşanıyor. Bizans imparatorları her fırsatta problem çıkarıyor, Osmanlılar aleyhine Avrupalıları ve Anadolu beyliklerini kışkırtıyor, Haçlı seferlerini teşvik ediyor, taht mücadelesine kalkışan şehzadeleri koz olarak kullanıyorlardı. Bizans/Doğu Roma İmparatorluğu, Osmanlılar aleyhine cereyan eden her girişime destek vermeyi ve her fırsatta onları arkadan vurmaya kendi bekasının gereği sayıyordu. Osmanlı açısından devletin geleceğinin teminatı için İstanbul'un fethi siyasi zorunluluktaydı. İstanbul'un alınması, aynı zamanda ekonomik avantajlar sağlayacak bir faaliyetti. İstanbul konumundan dolayı önemli bir ticaret merkezdi. Şehir, Osmanlılara bu iki deniz yoluyla dünyaya açılma ve bölgedeki hâkimiyetine tahkim edecek ve geleceğini güven altına alacaktı. II. Mehmed'in otoritesinin tesisi, cihanşümül siyaseti ve devletini geleceğe taşıması açısından da fetih stratejik bir önem taşıyordu. Dinî etkenler de fetih açısından en önemli sebep ve gayelerden birisini oluşturuyordu.

Sultan II. Mehmed 19 Yaşında Osmanlı tahtına geçtiğinde önündeki en önemli hedef İstanbul'du. Ancak rakibi sadece İstanbul'un surları ve Bizanslılar değildi. Geçmişe asırlara uzanan ve hafızalardaki hatırası taze tarihi tecrübeydi. Surların önünden her geri dönüşün daha da perçinleyerek gerçekliğini adeta tartışılmaz hale getirdiği "fethin imkânsızlığı" inancıydı. Ankara Savaşı'nın (1402) yıkıcı etkisi ve Fetret Devri'nin acı gerçekliği, Varna (1444) ve II. Kosova (1448) zaferlerine rağmen devam eden ve İstanbul söz konusu olduğunda daha bir dinamizm, kazanacağına inanılan Haçlı tehdidi, büyük badireler atlatılarak elde edilen Osmanlı coğrafyasının kaybetme endişesiydi. Tursun beyin tanımlamasıyla, "Erkân-ı devlet" in, başta Devletin ikinci kurucu ailesi konumundaki, Sultan olan Osmanoğulları'na sadrazam olarak destek veren Çandarlı ailesinin temsilcisi Sultan II. Murad'la birlikte divanda ülkeyi yönetmiş, cephelelerde savaşmış, devleti nice badirelerden atlatmış, güngörmüş, saçını sakalını devlet uğrunda ağartmış Çandarlı Halil Paşa olmak üzere, bu teşebbüsün neticeleriyle destekledikleri muhalefeti. Siyasî, iktisadî, askerî, teknolojik ve diplomatik yeterlilik tartışılıyordu. Kamuoyu hazır değildi, Fetih yolunda surlardan önce idarî, askerî, içtimaf ve dinî muhalefet, imkânsızlığı kabullenilmiş güçlü bir psikolojik bariyer vardı. Sultanın önce bu manileri aşması, ordusunu, ulemasını, umerasını, toplumunu fethetmeye hazırlaması gerekiyordu.

Padişah fetih konusunda çok kararlıydı. 1453'ün Ocak ayında Edirne'de, fikir birliğini sağlamak ve kati bir karar varmak için düzenlediği geniş katılımlı divan toplantısında kesin bir dil ile ifade etti.²

.....
 2 Fatih Sultan Mehmed'in bu konuşması Tacizâde Cafer Çelebi'nin anlatımı (Celal-zâde Mustafa, *Selimname*. haz. Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ank. 1990, s. 338-341 (ve dönem tarihçisi Kritovulos'un eserinde (*Kritovulos Tarihi: 1451-1467*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 77-109) yer almaktadır. "Bu toplantı ve orada Sultan Mehmed'in verdiği nutuk, Tâci Beyzâde Cafer Çelebi ve Kritovulos tarafından birbirinden ayrı olarak bize nakledilmiştir. ... Mukayese ettiğimiz zaman şu noktalarda sırasıyla birleştiklerini görmekteyiz. Mehmed demiştir ki: 1-Atalarımız gibi bizim de esas vazifemiz gaza yapmaktır; 2- Memleketimizin ortasında bulunan İstanbul düşmanlarımızı korumakta veya tahrik etmektedir. 3- Devletimizin istikbali ve emniyeti için bu şehrin zaptı elzemdir. 4- Her birinizin fikir ve reyini öğrenmek istiyorum. Halil İnalçık, *Fatih Devri*

“Uzun zamandır gönül aynamda coşkun bir resim şekillendi. Onu sizinle konuşmak isterim. Çünkü ‘Kendi görüşüyle yetinen mutlu olmaz, istişare eden de mutsuz olmaz’. İnsan ne kadar ileri görüşlü, düşünceli, zeki ve akıllı olursa olsun, hiçbir zaman ehil olanlarla istişareden kaçınması caiz değildir. Kutsal zatı ile bütün varlıklardan üstün olan Kâinatın Efendisi’ne, ‘İşlerinde müşavere et’ buyrulması buna kesin bir delildir...

Değerli atalarım, büyük dedelerim, dünya saltanatının sonsuz, kimsenin ölümsüz olmadığını, insan nefeslerinin sayılı, ölümsüzlük kapısının kapalı, yaratılıştan maksadın Yüce Yaratan’ı bilmek olduğunu, imkân ölçüsünde onun huzuruna yaklaşmak gerektiği konusunda kesin bilgiye sahiptiler. Yaklaşma yolu da seçkin sahabelerden Ebû Said el-Hudrî’den³ nakledilmiştir: ‘Bir kimse gelip Allah Resulü’ne ‘İnsanların en üstünü kimdir?’ diye sordu. Kâinatın Efendisi, ‘Malı ve canı ile Allah yolunda savaşan mümindir’ buyurdu. Şimdi ben de, Cenab-ı Hakk’ın, ‘İşte bunlar Allah’ın doğru yola erdirdikleridir. Onların yoluna uy’ buyruğunca, gücümü Allah’ın kelamını yüceltmeye ve Resulünün sünnetini diriltmeye harcayacağım. Böylece, dünyada iyilikle anılmayı, ahirette bol ecir elde etmeyi başarabileyim.

İrem bağından bir köşe, Süreyya’nın asma bahçesinden bir salkım üzüm olan İstanbul, adı ve resmi ile illerde tanınmış, dillere söylenip ve tarih kitaplarında yazılmıştır. Böyle değerli ve güzel bir şehir, ne sebeple benim ülkemin ortasında ve idarem arasında olup, saltanatım günlerinde, küfür ocağı ve asiler durağı olsun? Onun üzerine niyyet ve gayretle kesin kararlıyım. Bu yıl bahar başında sabah rüzgarıyla kale goncaları açılıp, dağlar kırmızı lalelerle dolduğunda karar dizginimi onun fethine çevireceğim. Umulur ki, tedbir takdire

.....
Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara, 1987, c. 1, s. 125-126”. Fakat Sultanla aynı kültür çevresine mensup olan Tacizâde’nin metni 20 yaşındaki hükümdarın hitabetini ve argümanlarının mahiyetini yansıtması açısından daha dikkat çekicidir. Bu nedenle buradaki konuşma *Selim-name*’den özetlenerek alınmıştır.

3 İstanbul’da adına türbe yapılan sahabelerden birisi de Ebû Said el-Hudrî’dir. Bilgi için bkz.; Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz, *İstanbul Sahâbeler*, İstanbul 2013, s. 239-248.

uygun düşer. Bu işi bitirmeden başka önemli bir işe başlamayacağım. Bu konuda görüş ve düşünceniz ne ise sununuz. ...

Alışılmış nice imkânsızlıklara Allah'ın iradesi olunca, bütün kâinat onun aksine çalışsa da bir yarar sağlamaz. Yine basit, elde edilmesi kolay bir işe, dilemezse, Cümle âlem, onu yapmaya yönelse başaramaz. Bu hususta güvencem ne mal bolluğu, ne mülk, ne ordu, ne yiğitlerin çokluğuna, ne de savaş alet ve vasıtalarımızın fazlalığıdır. Tam aksine yalnız Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve yardımındır. Eğer İstanbul'un benim elimle fethedilmesi takdir edilmişse, kale ve burçları taş ve topraktan değil, saf demirden de olsa öfke ve kahr ateşiyle eritip mum gibi yumuşatırım.

Hakkın dileği şu şekilde olursa "Kişi her istediğine erişemez, Rüzgarlar gemilerin arzu etmedikleri şekilde eser." Hiç olmazsa niyetimle sevaba erişirim. Ama biliyorum ki, O kerim padişahın engin lütfundan, aciz bir kulu, samimiyetle bir iyilik dilerse, O de onu ümitsiz ve mahrum etmez".

22

Toplantının neticesinde padişahın kararlılığı etkisini göstermiş, "Bir yılda hasıl olacak hizmet bir ayda, bir ayda vücut bulacak maslahat bir günde" tamam olacak anlayışıyla kuşatma hazırlıklarına devam kararı alınmıştır.

Osmanlı Sultanı tarihî tecrübenin ışığında hazırlıklara başladı. Kamuoyu oluşturulmasından, diplomatik ilişkilere, Osmanlı devlet adamlarının ve ulemasının desteğini almaktan, Bizanslıların psikolojisini tahribe, kuşatmaya katılacak ordunun hazırlanmasından muhasara silahlarına varıncaya kadar hemen her alanda çalışmalar yapıldı. Fetih hazırlıkları, sabır, özveri, gayret, ciddiyet, stratejik ve bilimsel bir anlayışla planlandı.

Padişah, devlet ve ilim adamlarının yanı sıra din adamlarıyla görüşmeler yaparak, muhalefeti önlemeye, fethetmeye katkı olabilecek herkesi hazırlıklara dâhil etmeye çalıştı. Devletlerarası antlaşmalar yaptı, gerekli gördüğü noktada öfkesini içine atıp tavizler verdi, içeride ve dışarıda güvenliği tesis etti..

II. Mehmed, sefere hazırlanırken, kuşatmalarla ilgili kitapları okumuş önceki muhasaraları incelemiş, harekât planını İstanbul'u

karadan ve denizden abluka altına alıp, kuşatmanın uzaması durumunda Avrupa'dan askerî yardım geleceğini göz önünde bulundurarak, şehrin en kısa sürede düşürülmesi esasına göre yapmıştır.

Ve 26 Mart 1453 günü Osmanlı ordusu şehri muhasara için hareket etti. 5 Nisan'da Maltepe'ye otağını kuran Sultan 6 Nisan'da imparatora elçi göndererek şehrin teslimini istedi. Talebi kabul görmeyince şehir surları Osmanlı toplarıyla dövülmeye başlandı. Bu tarihten itibaren 53 gün sürdü kuşatma. Osmanlı ordusu hücum ettikçe Bizanslılar direndi. Her girişim boşa çıkarıldı. Çok çetin çarpışmalar oldu, ciddi hayal kırıklıkları, büyük ümitsizlikler ve kırılmalar yaşandı, kuşatmanın kaldırılması gündeme geldi. Sultan, Akşemseddin ve diğer fetih taraftarları direndi. 29 Mayıs'ta son bir hücum daha yapılmasına karar verildi.

Son hücum... Şehrin de, Bizansın da, Sultanın da, Osmanlı'nın da geleceğini belirleyecekti. Herkes için bir varlık ve yokluk mücadelesiydi son hücum...

O gün 29 Mayıs 1453'dü...

O gün Konstantiniyye fethedildi... Konstantinopolis'in düşüşü, İstanbul'un fethi Dünya tarihini derinden etkileyen, Doğuda ve batıda büyük yankı uyandıran, tarihin akışında rol oynayan, "çağlar arası" geçiş belirleyecek kadar önemli bir olaydır. Fetih Avrupa için bir hüznün ve acı bir ağıttır... Avrupalılar, İstanbul'un Türklerin eline geçmesini Romalıların Kudüs'ü yakıp yıkması, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dünyanın sonu gibi insanlık tarihindeki büyük felaketlerden birisi olarak algıladı... Papa V. Nicolas, "Hıristiyanlığın utancıdır bu!" diye bağırmişti. 12 Temmuz 1453 tarihli mektubunda şöyle yazıyordu: "Türklerin kılıcı şimdiden tepemizde asılı duruyor. Karadeniz şimdiden bize kapandı. Eflak şimdiden Türklerin elinde. Sırada Macaristan ve Almanya var...". Bu ağıt ve haykırış bazı Avrupa ülkelerinde hala devam eder, 29 Mayıs'ta kiliselerde ayinler düzenlenir...

Biz de ise bir zafer abidesinin, nebevi bir muştunun, yeni nesillere örnek bir olayın yıldönümüdür 29 Mayıs... Ancak fetih

kutlamalarının tarihi çok eskilere gitmez.⁴ İlk fetih kutlaması 1911 de zayıf bir etkinlik olarak başlamıştır.⁵ Ayrıntılarını Osmanlı basınından takip imkânı edilebilen kutlamaların ses getirmeye başlaması ise, İttihat ve Terakki liderlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın "İhtifâl-i Milli Re'isi" sıfatıyla katıldığı 1914 ihtifalidir.

4 Bir hatıratın tercümesinde yer alan şu bilgi fetih kutlamaların tarihi ilgili heyecan verici bir keşif gibi görünmektedir: "29 Mayıs [1853]'de Büyükelçi [İngiliz, Canning] karsına şunları yazıyordu: 'Dört yüz yıl önce bugün, ikinci Mehmet İstanbul'un surlarını yıktı, Ayasofya'yı camiye çevirdi, hipodromdaki yılan başlarından birisini kılıcıyla kopardı. On iki gün sonra her yılki kutlama törenleri yapılacak. Arada nelerle karşılaşacağız, kim bilir" (*Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, çev. Can Yücel, Ankara 1959, s. 84-85).

Ancak bu ifadelerin İngilizce aslına yönelince sonuç pek de ümit edildiği gibi olmuyor. Çünkü yazar Osmanlıların fetih kutlamalarından değil, fethin, yani Avrupalıların ifadesiyle "Konstantinopolis'in düşüşü"nü sene-i devriyesinin geldiğinden bahsetmektedir. Ve bu hatırlayış Canning'in kendisine ait olup, bunu hanımına da hatırlatışdır. Her yılki kutlama törenlerinden kasıt Avrupa'daki hüzne ve unutmaya bir atıf olsa gerektir.

Bu bilgiyi paylaşan Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

5 Fetih kutlamalarının başlangıç tarihi zaman zaman 1910 olarak gösteriliyorsa da bu hesap hatasından kaynaklanmaktadır. Zira kutlamayla ilgili gazetelerde yer alan ifadeler tarih konusunda kesin fikir vermektedir. "Efendiler! **Dört sene-den beri** başladığım şu mücâhedede sizlerden mazhâr-ı mu'âvenet olacağından emnîm... Çünkü bundan dört sene evvel böyle bir ihtifâl icrâsın teşebbüs ettiğim zaman yalnız Hadîka-ı Meşveret Mektebi iştirâk etmiş idi. (Mehmed Ziya Bey'in konuşmasından)" *Tanin*, 13 Haziran 1914. "İstanbul'un Fâtih Sultân Mehmed tarafından 463'üncü sene-i devriye-i zabtı dün parlâk bir ihtifâl ile **altıncı defa** olarak tes'îd edilmiştir." *Tasvir-i Eşkâr*, 17 Haziran 1916. "Fâtih hazretlerinin fethi müte'akib Ayâsofya ma'bed-i mu'allâsında ilk Cum'a namâzını edâ buyurdukları günün devr-i senevîsini tebçilen Hazirân'ın on beşinci Cum'a günü **yedinci defa** olarak bir ihtifâl icrâ edilecektir." *Tanin*, 11 Haziran 1917. "Cennet-mekân Sultân Mehmed Hân-ı Sâñî Hazretleri'nin İstanbul'un fethini müte'akib Ayâsofya Ma'bed-i Mu'allâsında ilk Cum'a namâzını edâ ve hutbe-i hamâsetlerini (...) tevkîr-i hâtırası maksadıyla **sekiz seneden beri** icrâ edilmekte olan ihtifâlin pek bülend yâd-ı târihiyyesiyle ..." *Peyam-ı Sabah*, 31 Mayıs 1918. Bu haberlerde görüldüğü gibi etkinlik yılı sayıldığına kutlama tarihinin 1911'de başladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemi Fetih kutlamaları için bkz. Vahdettin Engin, "İstanbul'da Müstesna Bir Gün 11 Haziran 1914, İlk Fetih Kutlamaları", *Popüler Tarih*, Mayıs 2003, Sayı: 33, s. 64-68; a.mlf. *Cumhuriyetin Aynası Osmanlı*, İstanbul 2010, Fetih kutlamalarının tarihi seyri için bkz. Coşkun Yılmaz, "Fetih Kutlamaları", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi*, ed. Uğur Demir-Mehmet Mazak, İstanbul ts., s. 265-288.

İhtifalci Ziya beyin, 11 Haziran 1915'de Fatih Camii'ndeki me-rasimde yaptığı konuşma bu kutlamaların başlangıcına, katılımlara, gelişimine ve amacına ışık tutmaktadır:

“...Füyûzaât-ı medeniyetle revnâk-tırâz bir devr-i meâli kü-şadına müvaffık olan hazret-i Fâtih'in yâd-ı hamasetini en büyük bir vazife-i milliye addederim. ...

Biz, şimdiye kadar milletimizin şahsiyet-i maneviyesinde tecelli eden ve bütün cihân-ı irfânın şâyeste-i hürmet ve takdiri olan ekâbiri tevkîr etmeyi zâhîrî bir alâyiş zannederek, kıymet-i ahlâkiyye ve ictimâiyyesini düşünmeyi bile külfet bildik. ... İsbâta hacet görmem ki, bir millet târihi ile, muhteşem mâzîsi ile ikâz ediliyor. Âtî, istikbâl daima mâzînin keşfüne dayanarak yürür. ... Biz bu erlerin nâm-ı bü-lendini tevkîr, nâmûs u dîn ve vatan uğrunda mücâhidlerini, azm ü delîrânelerini tebcil ederiz... Çünkü bu fazîlet-kârlar nezdül-vahîdde de hâiz rütbe-i tekrîmdir. ...

Geçen sene bu ihtifâle hazırlandığımız zaman, târîh-i âlemde hayâl-perestlikle mezkûr bir millet matbu'âtı, hiss-i vatanın, Türklerin tabî'at ve ahlâkına gayri-mûnis olduğunu söyleyerek, ba'zı ârz-ı sebeb-den dolayı cevelân-ı âsîlânesine bir meded tevkîf ârz olan teceddüt-ü kahramânânemizin galeyânına izhâr-ı hayret ediyordu. ...

Bu tezâhürâtın ruh u millet üzerindeki tesîrât-ı füsûn-kârsinin öyle azâmetli, vakârlı tecelliyâtı görülüyor ki bunun en büyük şâhidi işte bu günkü muhteşem ihtifâldir...

Zîrâ dört sene evvel bu türbe-i muallâya arz-ı tazîmât et-mek ve bu vesîle ile feth-i mübînin menâkıb-ı celâdetini, safahât-ı hârikanümâsını tezkâr ve tebcil eylemek emniyesiyle pek yalnız ola-rak, yalnız bir Hadîka-yı Meşveret'le ve ertesi sene İstanbul Sultânîsi ve Tefeyyüz Mektepleri ile gelebildiğimiz hâlde bu gün bu tebcîlâta bütün milletin iştirâkini görüyoruz. Târîh-i âlemin, ilmini, irfânını, hamâsetini takdîr ettiği bir şehri yâr-ı şehîrin yâd-ı meâliyyâtı nâmına tertîb eylediğimiz şu ihtifâle bütün bir millet-i necîbenin tehâlûkle iştirâki teceddüt ve celâdet-i fitriyye ve asabiyyet-i milliyemizin yeniden galeyân ve feverânını isbât ettiği için şâyân-i şükran ve imtinândır. ...

İmân-ı kavî ile tekrâr ederim ki bu asabiyyetin ilhâm ettiği bu hamâset Türklüğe, Osmânlılığa hürmet etdirecek, (...) şu ma'bed-i mu'azzam (Fatih Camii), şu merkadd-ı münevver (Fatih'in Türbesi) huzûrunda safbeste-i tazîm olan ehl-i tevhîdin sadâ-yı vicdâniyyesini arş-ı azîmete tehlîl gibi yükselen minârelerinin bâlâ-yı huşû'undan ezân ümmete feyz ve sa'âdet tebşîr eden Allâh u ekber sadâ-yı bülend-i lâhûtsini ümmet-i necîbeye ilâ yevm'il-kıyâm işitdirecek, mu'azzam türbelerimizin peyşân-ı azimetinde parlayan hilâlimizi ebediyyen şu'le-nisâr edecektir."⁶

Osmanlılar fetih kutlamalarını Ayasofya'da ilk Cuma namazının yıldönümlerine denk getirmişler ve kutlamalarda bu tarihi esas almışlardır. Bu durum gazetelerdeki ilan ve haberlerde açıkça belirtilmektedir.

Müslüman Tüccar Cem'iyyeti 11 Haziran 1914 Perşembe günkü ilanlarında "Firdevs-i aşîyân Sultân Fâtih hazretlerinin fethi müte'akıb İstanbul'da ilk Cum'a namâzını edâ buyurdıkları günün sene-i devriyesine müsâdif olan Mayıs-ı Rumî'nin Otuzuncu Cum'a günü yapılacak ihtifâl-i milliye... hitamına – On buçukdan üç buçuğa- kadar bütün Müslüman ticârethânelerinin bâyraklarla tezyin" edilmesini istemekte ve Ayasofya Meydanı'nda cemiyetlerine tahsis edilen yere "bütün İslâm tacirlerinin, Cum'a günü kable'l-zuhûr sa'ât on birde Gülhâne Parka, Muzıka Köşkü bulunan geniş yerde birleşmek için gelmeleri"ni istemektedir."⁷

11 Haziran 1914 Perşembe tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesi "Yarın ki Tezâhürat" başlıklı haberinde 10 madde halinde sıraladığı fetih programının başında şu bilgiler yer almaktadır:

"Yarın (12 Haziran Cuma) feth-i celil-i Kostantiniyye'ye müsâdif olmak hasebiyle Osmanlılar için İhtifâl-i millîyeden ma'dûd bulduğundan bugünün ulu şânıyla mütenasib bir sûretde her tarafda i'lan-ı

6 Konuşmanın tamamı için bkz. *Tasvir-i Efkâr*-12 Haziran 1915 (Cumartesi). Fetih kutlamalarıyla ilgili basındaki haberleri temin eden Coşkun Ünsal'a teşekkür ederim.

7 *Tanin*, 11 Haziran 1914, nr.547 s.4.

şâdümânî edileceği gibi emakîn gündüz bayraklarla, gecesi de fenâr ve kanâdil ile tezyîn edilecektir. ...

1- Sultân Fâtih Hazretleri'nin fethi müte'akib İstanbul'da ilk Cum'a selamlığını icrâ buyurdıkları günün sene-i devriyesine müsâdif bulunan Rûmî Mayıs'ın otuzuncu Cum'a günü olan, Ayâsofya Cami'-i Şerif'inde müte'akiben Fâtih'deki medfen-i mu'allası önünde İhtifâl-i Millî icrâ edilecektir. ...

2- Tam Sâat on bir buçukda doğruca Ayâsofya Cami'-i Şerifi'ne gidilecektir.

3- Cum'a namazının edâsına müte'akib ... Fâtih hazretleri'nin Ayâsofya Cami'-i Şerifi'nde ilk Cum'a namazını edâ ve hutbe-i hamâsetlerini kırâ'at ettikleri günün sen-i devriyesine tesâdüf olduğu cemâ'ate ihtâr edilerek bütün Ervâh-ı Şühedâ ve mücahidine fâtihâlar ithâf edilecektir.”⁸

Gazetelerde yer alan sonraki yıllara ait fetih ihtifali haberlerinde Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'da kıldığı ilk Cuma namazına vurgular devam etmiştir. 1917'de Avrupalılarla zaman birliğini sağlamak için Rûmî takvim yerine Milâdî takvimin tercih edilmesi Fetih kutlamalarının gününü de değiştirmiştir. İhtifaller, Rûmî 11 Haziran veya takip eden ilk Cuma günü yerine Milâdî 29 Mayıs'ı takip eden ilk Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Takvim değişikliği 1917'de olmasına rağmen fetih kutlamalarında 29 Mayıs'ın esas alınması 1918'dir. Ancak, 30 Mayıs 1918 tarihli gazetelerde kutlama programı duyurulmasına rağmen, ihtifal günü Fatih'te yangın çıkması nedeniyle bu seneki etkinlik gerçekleştirilememiştir.⁹

Fetih kutlamalarının yeniden gündeme gelmesi 1940'ın sonlarında, fethin 500. Yılı münasebetiyledir. Ama Ayasofya artık cami değil

.....
8 *Tasvir-i Eşkâr*, 11 Haziran 1914, nr.1106, s.3

9 “Dün Fâtih Sultan Mehmed Hazretlerinin İstanbul'u feth buyurmalarını müte'akib Ayâsofya Câmî'-i Şerifinde edâ ettikleri ilk Cum'a namâzının sene-i devriyyesini tes'id etmek münâsebediyle Fâtih'de icrâsı Mukarrer İhtifâl-i Resmî, Fâtih civârında zuhûr eden yangın hasebiyle icrâ edilememiştir” *Peyâm-ı Sabah*, 1 Haziran 1918 Cumartesi.

müzedir. Kutlamalarda esas alınan tarihte Ayasofya'daki ilk Cuma namazı değil Fatih Sultan Mehmed'in şehre girişidir.

Tek parti iktidarının sona erip Demokrat Parti hükümetinin iş başına gelmesi fetih kutlamalarına da yansımış, 500. Yıl için çok geniş kapsamlı programlar planlanmış ve 1953'de Cumhuriyet döneminin ilk fetih kutlaması yapılmıştır. Bu etkinlikler beklenin aksine, Avrupa kamuoyunun ve Yunanistan'ın tepkisi dikkate alınarak Hükümet tarafından istenildiği gibi sahiplenilmemiş ve sönük geçmiş, kamuoyunda ve basında ciddi tartışmalara konu olmuştur.¹⁰ Fakat her şeye rağmen Fetih kutlamaları tarihinde 1953'ün özel bir yeri vardır ve sonraki tarihlerde konu bu kadar geniş çaplı ele alınmamıştır.

Fetih kutlamaları 1960 ihtilâlinde kısa bir süre kesintiye uğramışsa da devamlılığını sürdürmüştür. 1980'in sonlarından itibaren bazı vakıf ve derneklerin fetih kutlamalarıyla yaygınlaşan etkinlikler 1994'de Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmasından sonra daha görünür ve etkin şekilde kutlanmıştır. Sempozyumlar düzenlenmiş, kitaplar yayınlanmış, geniş katılımli şenlikler gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda Fatih Sultan Mehmed'in Türbesini ziyaret, şehre temsili giriş gibi etkinliklerin yanında fetih yıldönümleri görsel ve coşkulu bir şölene dönüştürülmüştür. Buna karşılık içerik aynı coşku ve canlılıkla gelişimini sürdürememiştir. Halkın katılımı açısından bu şölenler son derece önemlidir. Fakat çalışmaların, konunun esasına, tarihi ruhuna ve hakikatine yönelik bilim, kültür ve sanat faaliyetleriyle daha etkili ve kalıcı bir şekle dönüştürülmesi de önemlidir.

“Düşten Fethe İstanbul”, yeni yazılarla desteklenmekle birlikte, fetih yıldönümünde, fetih kutlamalarına kalıcı bir katkı ve yeni bakış açıları sağlamak amacıyla Üsküdar Belediyesi'nin 28 Mayıs 2014'de düzenlediği “İstanbul'un Fethi: Fethi Gören Şehirden İstanbul'un Fethine ve Fatihi'ne Bakış” konulu ilmi toplantının hatırasıdır.

.....
10 500. Yıl kutlamaları için bkz. Kazım Yetiş “İstanbul'un Fethi kutlamaları”, *Türk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, ed. Kazım Yetiş, İstanbul 2005, s. 3-65.

Pek çok araştırmaya konu olmasına ve çok sayıdaki yayına rağmen İstanbul'un fethi ne yazık ki bütün safahatıyla ve açıklığıyla ortaya konulamamış, aydınlığa kavuşturulamayan pek çok husus bulunmaktadır. Günümüz tarihçileri konuyu araştırmaya ve tartışmaya devam etmektedir. Ve uzunca bir sürede bu tartışma ve araştırmalar devam edeceğe benzemektedir. Bu eser de hazırlanırken İstanbul'un fethi ve fatihiyle ilgili araştırmalara, tartışmalara katkıda bulunmak, bazı önemli sorulara cevap olmak amacıyla hazırlanmıştır.

Kitabın ilk makalesini "İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan" konusu oluşturmaktadır. Yazıda Fetih hadislerinin sahabeler başta olmak üzere ilk Müslümanlar üzerindeki etkisi, Peygamberimizin müjdelediği kimselerden olma arzusuyla İstanbul'a gelen ve Eyüp'e defnedilen Ebû Eyyüb el-Ensârî, Osmanlı sultanlarının, ulemasının yöneticilerinin ve halkının bu sahabeye hürmeti, Eyüp Sultan için İstanbul'un, İstanbul için Eyüp Sultan'ın önemi ve rolü ele alınmaktadır.

"Fethi Gören Şehir: Üsküdar" yazısında İstanbul'un fethine beşiklik ve şahitlik eden Üsküdar'ın tarihi, demografik ve idari gelişimi anlatılıyor.

Fetih Rûznâmesi'ni takip eden "İstanbul'un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis'in Düşüşü" yazısında ise fethin tarihi kaynakları değerlendirildikten sonra, şehrin Konstantinopolis iken "Türkopolis" oluşunda son hücumun özel önemine dikkat çekilip 7 madde halinde mahiyeti anlatılıyor.

"Latin külâhı mı? Türk Sarığı mı?" yazısında Bizanslıları bu tercihe yönelten sebepler incelenirken, "Bizans'ın İstanbul'u Savunması"nda şehrin Osmanlılara karşı savunma hazırlıkları, Bizanslıların psikolojisi, şehrin düşüşü ve Avrupa'daki yankıları anlatılmaktadır.

"Fethin Gemileri: İstanbul'un Fethinde Osmanlı Donanmasının Rolü" yazısında ise Fatih Sultan Mehmed'in kuşatma için hazırladığı donanma gücü, gemilerin karadan nasıl ve nereden yürütüldüğü, fethinde donanmanın rolü konularıyla ilgili bilgiler veriliyor.

"Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde Sultan Fatih'in Rolü"nde, surların aşılmasındaki rolü Fatihle gündeme gelen ve o

zamana kadar en etkili şekilde İstanbul'un fethinde kullanılan Osmanlı topları ve Fatih Sultan Mehmed'in bu silahların gelişmesindeki etkisi inceleniyor.

Fetihte Fatih Sultan Mehmed'den sonra en önemli isim şüphesiz Akşemseddin'dir. Hem fetih hazırlıklarında hem de kuşatma günlerinde Sultanın ve ordunun en önemli teşvikçisi ve moral kaynağı olan Akşemseddin kuşatmanın en büyük kırılma anında da devreye girmiş ve fethin gerçekleşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. "Akşemseddin: Fetih'teki Rolü ve Sultan'a Mektubu" konulu yazı onun fetihteki rolünü ve hayatını anlatıyor.

"Fatih'in İstanbul'u İmarı" yazısında Şehrin Osmanlı İstanbul'una dönüşümü ve bu değişimde Fatih Sultan Mehmed'in imar ve iskân politikaları ve mimari eserleri ele alınıyor.

"Yahya Kemal'e Göre Üsküdar ve İstanbul'un Fethi" yazısı ve onu takip eden Modern Türk şiirinde İstanbul'un fethi"nde Fethin ve Fatih'in edebiyata yansımaları ve edebi anlatımı değerlendirilmektedir. "Şair Fatih: Avnî" yazısında ise sultanın edebî kişiliği değerlendirilip şiirlerinden örnekler aktarılıyor.

"Fatih Sultan Mehmed'in İlgi Duyduğu Kitaplar ve Kütüphanesi" başlıklı yazıda ise Sultan'ın bilgi kaynakları ve kitap dünyası ele alınıyor. "Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Hukukundaki Yeri" yazısı ise Sultan'ın üzerinde çok durulmayan bir yönünü, Hukukçu kişiliğini ve Osmanlı Devleti'nin merkezî devlet anlayışı, hükümlerinin bölünmezliği ve hukuk düzenini sağlam temellere oturtmasını sağlayan bir hükümdar olarak tarihi rolünü irdeliyor.

Osmanlı tarihinin, daha doğrusu saltanat tarihinin en tartışmalı konularından birisi kardeş katli meselesidir. Kardeş katli meselesinin Osmanlı ve İslâm hukukundaki yeri, dayanakları, hukuki ve siyasi tenkitler, bu kuralın sonuçları "Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu" başlıklı yazıda değerlendiriliyor.

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı devlet teşrifatını ve kanunlarını sistemli ve kalıcı bir şekilde ortaya koyan hükümdar. O bu konudaki karar ve uygulamaları ile Osmanlı Devlet Teşkilatında bir dönüm

noktasını oluşturmaktadır ki Sultanın bu alandaki faaliyetleri ve etkisi “Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Devlet Teşkilatı” makalesinin konusunu oluşturmaktadır.

“Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dâhil Edilmesi” konulu makale ise Osmanlı sisteminin dönüştürücü gücünü ve sisteme “dışarıdan” dahil edilenlerin rolünü ele almaktadır.

Sonuç olarak değerlendirdiğimizde İstanbul’un fethini, İslâm tarihindeki yeriyile başlayan anlatım, Fatih’in harekâtını, bu harekâtın belli başlı amillerini, önemli dönüm noktalarını, Bizans kamuoyunun Osmanlıya bakışı, savunma hazırlıkları ve Fetih tarihinin en önemli ve sonuç getiren harekâtının farklı açılardan değerlendirilmesiyle devam ediyor. Siyasi tarihin yanında kültür tarihi de bu eserin önemli bir bölümünü oluşturuyor. Fethin edebiyatımızdaki yankısı, sultanın şairliği ve kütüphanesi konuları fetih edebiyat ilişkisi yanında Fatih Sultan Mehmed’in askerî kişiliği dışına çıkılarak edebiyat kültür dünyasına, imar faaliyetleri de imarçı ve inşacı yapısına kapı aralamaktadır. Hukuk ve devlet teşkilatı, devşirmeler sisteminin etkisini irdeleyen ilgili yazılar ise Padişahın Osmanlı tarihindeki belirgin yönünü ve onu diğer emsallerinden farklı ve kalıcı kılan taraflarını ortaya koyuyor.

Yazar kadrosuyla bu konuda söz söyleyebilecek en yetkin isimlerin bulunduğu eser, fethi ve fatihle ilgili ortaya koyduğu bakış açısı, bilinenlerin teyidi, yeni bilgi ve yorumlarıyla fetih ve Fatih konusundaki literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan

PROF.DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI*

İslâmî literatüre ilk defa Hudeybiye Antlaşması'nın ardından (Nisan 628) giren fetih kavramının kaynağı Müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddî-manevî zaferlerinden bahseden el-Feth sûresidir. Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen ve İslâm'da meşru görülen sefer ve savaşlardan elde edilen toprak kazanımları anlamında maddî, İslâm mesajının önündeki engelleri kaldırmak, insanın kalbine ve aklına ulaşmayı mümkün kılacak ortamı hazırlamak anlamında da manevî muhtevası vardır.¹ “Ülkeler ve şehirler zorla alınır; Medine ise Kur'an ile fethedilmiştir”² buyurarak fethin hem davet hem de tebliğ yoluyla gerçekleşebileceğinin altını çizen İslâm Peygamberi, Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının Müslümanların hükmüne boyun eğeceğinin işaretini vermiş ve uzun zaman alacak bu mücadelede ciddi sabır ve sebat göstermek gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.³ İslâmiyet'le birlikte teşekkül

1 Geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Fetih”, *DİA*, XII, 467-468; Emin Işık, “Feth Süresi”, *DİA*, XII, 456.

2 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 2002, s. 8.

3 Buhârî, “Farzül-humus”, s. 8; “Eymân”, s. 3; “Cihâd”, s. 93, 157; İbn Mâce,

eden Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un fethedilmesi düşüncesinin Peygamber Efendimiz zamanında çeşitli vesilelerle gündeme geldiğini ashabın en fazla hadis bilenlerinden olan Abdullah b. Amr b. Âs⁴ şöyle anlatmaktadır: "Biz huzûr-ı saâdette not tutar ve Resûl-i Ekrem'in hadislerini kaydederdik. Bir defasında içimizden birisi, Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü! Önce hangi şehir fethedilecektir; Kostantîniyye mi, yoksa Roma mı?" sorusunu yöneltmiş, o da, "önce Heraklios'un şehri, yani Kostantîniyye fethedilecektir" cevabını vermişti.⁵

Bütün bu haberler İslâmiyet'in ilk döneminden itibaren genelde Bizans ile mücadeleye, özelde de bu devletin başkentine yönelik seferler gerçekleştirmeye özel bir önem verilmesine sebep olmuş, Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişen ashabın ve onlardan sonra gelen nesillerin İstanbul'un fethine odaklanmalarını beraberinde getirmiştir. Şayet İstanbul'un fethi gerçekleştirilebilirse, hem Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması mümkün olacak hem de İslâmiyet'in Avrupa'nın içlerine kadar yayılabilmesinin önünde herhangi bir engel kalmayacaktı. Bundan dolayı Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren başta başkenti olmak üzere Bizans İmparatorluğu'na yönelik olarak düzenlenen her türlü sefere katılmak toplumda bir seçkinlik alameti olarak görülmüş ve katılanlarla ilgili anlatılanlar halk arasında büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.⁶

.....
 "Cihâd", s. 11; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. M. Jones), London 1965-1966, II, 460. Hz. Peygamber'in bu minvaldeki hadislerini dikkate alan Zehebi, İbn Kesrî gibi bazı âlimler Hz. Peygamber'in gelecekte olması muhtemel olan olaylara dair eserlerine bir bölüm açmışlardır. İstanbul'un fethi de bu olaylar arasında zikredilmektedir.

4 Süryânice'yi iyi bilen, Tevrat'ı okuyan, yazısı da güzel olan Abdullah babası Amr b. Âs'dan önce Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri yazmak için de izin almıştır. Geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *DİA*, I, 85-86.

5 Müsned, II, 176. Hâkim en-Nisâbü'rî bu hadisin sahih olduğunu ve Buhârî'nin şartlarına uyduğunu kaydetmektedir. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1411/1990, IV, 468.

6 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (nşr. M. Ebû Sa'îd el-Amrâvî), Beyrut 1995-1998, XX, 153; XXXVII, 409; LXIV, 92.

Hız Peygamber zamanında Mute Savaşı (629) ve Tebuk Seferi (630) ile başlayan İslâm-Bizans mücadelesi râşid halifeler dönemiyle birlikte hız kazandı; Hz. Ömer zamanında Müslümanların Şam ve civarında hâkimiyet sağlamalarından sonra Toroslar Müslüman Araplarla Rumlar arasında tabii sınır hâline geldi. Bundan sonraki süreçte Müslümanlar, periyodik olarak her yıl düzenledikleri sâife⁷ seferlerinin öncülüğünde İstanbul'a yaklaşmaya yönelik stratejiler geliştirirken, Bizans İmparatorluğu da başkentini korumanın ve Müslüman Arapları İstanbul'dan uzak tutmanın yollarını aramaya başladı. Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman, İranlıların Müslümanlara boyun eğmesine karşın, Bizans'ın uğradığı çeşitli askerî ve siyasî mağlubiyetlere rağmen direnerek İslâmiyet için sürekli engel olmasından dolayı doğudan ve batıdan kuşatılması yönündeki faaliyetlere ağırlık verilmesine yönelik siyaset geliştirilmesini istedi. Zira III. Halife Hz. Osman, Akdeniz, Anadolu ve Kuzey Afrika'daki egemenliğin sürdürülebilir olması için, stratejik konumundan dolayı İstanbul'un mutlaka alınması gerektiği düşüncesindeydi. Bu bağlamda Suriye ve Afrika valilerinden Bizans ile mücadelede yoğunlaşmalarını isteyen Hz. Osman, şayet İspanya'nın fethini gerçekleştirebilirlerse, Avrupa'ya ayak basan Müslümanların İstanbul'a ulaşmalarının daha kolay olacağı düşüncesini gündeme taşımıştır.⁸

.....
7 İslâm kaynaklarında Müslümanların Bizans üzerine yaz aylarında düzenledikleri askeri seferlere 'es-sâife' (çoğulu 'es-savâif') adı verilir. Anadolu'da kış mevsimi soğuk geçtiği için Bizans seferleri daha ziyade yaz aylarında düzenlenirdi. Bazen yaz seferinden dönülmeyip kış mevsimi Anadolu'da geçirilerek kış seferlerine de çıkılır ve 'şâtiye/çoğulu şevâtî' veya 'meştâ/çoğulu meşâtî' adı verilen kış seferlerinin yaz seferleriyle birleştiği de olurdu. Hz. Ömer döneminden itibaren kaynaklarda zikredilen ve nihai hedefi İstanbul'un fethi olan "es-sâifetü'l-yümnâ (es-sâifetü'l-kübrâ)" ve "es-sâifetü'l-yüsrâ (es-sâifetü's-suğrâ)" adı verilen Anadolu'nun iç kısımları ile Torosların aşağısında kalan sahil şeridi olmak üzere iki ayrı güzergâh üzerinden düzenlenen bu seferler sonraki dönemlerde İslâm-Bizans mücadelesiyle adeta özdeşleşmişti. Geniş bilgi için bk. Mustafa S. Küçükbaşçı, "Türk Hâkimiyeti Öncesi İslâm-Bizans Mücadelesinin Anadolu Şehirlerindeki Yansımalarına Dair", *Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyum*, Ankara 2011, s. 303-313.

8 Tunus ve Kuzey Afrika fetihlerinin tamamlanmasından sonra buradaki komutanlarına Endülüs üzerine sefere gitmelerini emreden Hz. Osman mektubunda şunları söylüyordu: "Emmâ ba'dü! İstanbul mutlaka Endülüs tarafından

Öbür yandan Mısır ve Suriye'nin fethi, Müslümanların Bizans ile mücadeleyi sürdürebilmeleri ve İstanbul'a ulaşabilmeleri için denizde de askerî bir güç oluşturmaları gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Bu gerçekleşmediğinde Bizans İmparatorluğu, sahip olduğu güçlü donanmayla Müslümanları sürekli taciz edecek, Anadolu'da bile gerçek bir egemenlikten söz etmek mümkün olmayacak, Suriye ve Filistin sahil şeridiyle Akdeniz'in kıyısındaki diğer şehirleri elde tutmak zorlaşacaktı. Bu bakımdan güçlü bir donanmaya sahip olmadan Bizans başkentini ele geçirmek pek mümkün görünmüyordu. Suriye Valisi Muaviye b. Ebû Süfyan ile Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd, Bizans'tan fethedilen sahil şehirlerindeki tersanelerden de faydalanmak suretiyle İslâm donanmasının oluşturulmasının öncülüğünü üstlendiler.⁹

İstanbul kuşatması için bir ön hazırlık niteliğinde olan ilk deniz seferi, 649 yılında gerçekleştirilen ve adanın barış yoluyla fethiyle sonuçlanan Kıbrıs seferidir. Ebû Eyyüb el-Ensârî, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû'd-Derdâ, Umeyr b. Sa'd, Vâsile b. el-Eska, Mikdat b. el-Esved, Ubâde b. Sâmit, Cünâde b. Ebû Ümeyye ve Ümmü Haram binti Milhan gibi önemli kısmı ilk İstanbul kuşatmasına katılacak ashabın katılımıyla gerçekleşen bu ilk deniz seferi, Müslümanların sadece karadan değil aynı zamanda denizden de Bizans İmparatorluğu ile mücadele edebileceklerinin bir göstergesi olmuştu.¹⁰ İslâm denizciliği Kıbrıs'ın barış yoluyla fethinden sonra gelişimini sürdürmüş, özellikle de Doğu Akdeniz'deki Bizans üsleri için ciddi bir tehdit haline gelmişti. Bu durum bazı problemlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getiriyordu. Müslümanların karadan sonra denizde de güçlendiklerini gören ve bütün bu faaliyetlerin temelinde İstanbul'un ele geçirilmesi hedefinin olduğunu düşünen denizci iki kardeş kendilerine katılanlarla birlikte ayaklanarak Trablusşam'da birçok kişiyi öldürüp ve buradaki filoyu

.....
fetholunacaktır. Siz Endülüs'ü fethetme muvaffak olursanız İstanbul'u fethedenlerle zamanın sonuna kadar sevapta ortak olacaksınız." bk. Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* (nşr. M. Ebu'l-Fazl), Beyrut ts., IV, 255.

⁹ John Julius Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, (trc. Hamide Koyukan), İstanbul 2013, I, 256-257.

¹⁰ Taberî, IV, 262; Belâzürî, s. 219; Yakübî, *Târihu'l-Yakübî* (nşr. M. Th. Houtsma), Beyrut ts., II, 166; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1988, VII, 159.

yaktıktan sonra Bizans'a sığınmayı yeğlemiş olmaları ortaya çıkan problemlerden sadece bir tanesiydi. Bu ve benzeri gelişmeler Doğu Akdeniz'de Müslümanların eline geçen yerleri tekrar kazanmak ve bölgede yeniden üstünlük kurmak isteyen Bizans İmparatorluğu'nun faaliyetlerini hızlandırmasını, bir anlamda bütün dikkatini Akdeniz'e yöneltmesini beraberinde getirmişti.¹¹ Müslüman Araplarla İstanbul'dan uzak bir yerde karşılaşp denizdeki üstünlüğünü yeniden tesis etmek isteyen ve bizzat İmparatoru II. Konstans tarafından sevk ve idare edilen Bizans donanması 500 gemiden oluşan büyük bir filoyla Akdeniz'e açıldı. Bu durumdan haberdar olan Abdullah b. Sa'd, Suriye ve Mısır filolarından oluşan 200 gemi ile Akkâ'dan kuzeybatı yönünde açılarak harekete geçti. İki taraf Güney Anadolu'daki Likya bölgesinde yer alan Antalya'nın Finike ilçesi (Phoenix) açıklarında karşılaştı. Gemi direklerinin çokluğundan dolayı Zâtü's-savârî adı verilen savaş İslâm donanmasının zaferiyle sonuçlandı (655). Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğü kesin olarak sona erdiren İslâm-Bizans mücadelesindeki bu ilk deniz savaşından sonra İmparator II. Konstans, askerlerinden birinin kıyafetlerini giyerek İstanbul'a kaçmak suretiyle esir düşmekten ancak kurtulabilmişti.¹² Zâtü's-savârî savaşını İslâm-Bizans mücadelesinin en önemlilerinden birisi olarak gören Marius Canard, doğrudan doğruya İstanbul'a yönelik olan bu savaşın sonuçlarından Şam Valisi Muaviye'nin yeterince faydalanamadığını ve savaş alanında gösterilen başarının aynı oranda siyasî alana aksettirilemediğini kaydetmektedir.¹³ Benzer düşünceleri paylaşan Philip K. Hitti'ye göre ise bu savaş, İslâm-Bizans mücadelesinin başlamasından itibaren İstanbul'u doğrudan tehdit eden o zamana kadar ki en önemli girişimdir. Çünkü Bizans donanması bu savaşta İstanbul'dan oldukça uzak bir yerde

11 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes* (trc. H. Turtledove), Philadelphia 1982, s. 45; Ebü'l-Ferec, *Târih*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, I, 181; Murat Öztürk, "Zâtüssavârî", *DİA*, XLIV, 152.

12 Theophanes, s. 45; Ebü'l-Ferec, s. 182; Yusuf Abbas Hashmi, "Dhātu's-Sawârî A Naval Engagement Between TheArabs And Byzantines", *Islamic Quarterly*, VI/1-2, London 1961, s. 57; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 75.

13 Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri" (trc. İsmail H. Danişmend), *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, 1956, s. 215-217.

İslâm donanmasını karşılayarak imha etmeyi planlamış, ancak bunu gerçekleştirememiştir.¹⁴

Hız. Osman'ın âsiler tarafından şehit edilmesi (656) ve Hız. Ali'nin halifeliği konusunda gruplaşmaların başlaması, Müslümanların kendi iç meselelerine dönmelerine ve Zâtü's-Savârî'den elde edilen avantajı lehlerine kullanamamaları sonucunu doğurdu. Bu durum, hem karada hem de denizde ciddi bir biçimde prestij kaybeden Bizans'ın bir süre rahat nefes almasını sağladı; bir taraftan idarî ve askerî alanda bazı düzenlemeler yaparak ordunun yapısını değiştirirken diğer taraftan da İstanbul ve çevresinin dış tehditlere karşı nasıl korunacağını tedbirlerini almaya fırsat buldu.¹⁵

Şam valiliği esnasında önce iyi bir donanmaya sahip olmak, ardından da Bizans'ın payitahtını ele geçirmeyi en önemli önceliği yapan Muâviye b. Ebû Süfyan, Emevî Devleti'ni kurunca İslâm-Bizans mücadelesini başlatmak için yeniden harekete geçti. İktidarı kılıç yoluyla ele geçiren Muâviye'nin İslâm dünyasında saygınlığını en üst noktaya taşıyacak olayların başında Bizans İmparatorluğu'na karşı gerçekleştireceği özellikle İstanbul'un alınmasının da dâhil olduğu bir başarı ilk sırada geliyordu. Şayet böyle bir başarının öncülüğünü yaparsa hem İslâm dünyasının birliğini daha da sağlamlaştıracak, hem de Emevî hanedanının geleceği açısından çok önemli gördüğü oğlu Yezid'in veliahtlığını topluma daha kolay bir şekilde kabul ettirebilecekti.¹⁶

Muâviye ilk olarak, 668 yılında Malatya'nın batısından (Hexapolis) sâife seferine çıktığını haber aldığı Medineli Fedâle b. Ubeyd'in gönderdiği yardım ve destek birlikleriyle İstanbul'a ulaşmasını ve kışı Kadıköy'de geçirmesini sağladı. Ardından da 669 yılının ilk aylarında önce Süfyan b. Avf, ardından da gönülsüz olduğu hâlde ikna etmekte zorlandığı oğlu Yezid'in komutasında yardımcı birlikleri İstanbul'a

.....
14 Philip K. Hitti, *İslam Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1989, I, 253.

15 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 109-110.

16 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 257.

gönderdi.¹⁷ 670 yılı sonbaharına kadar süren ve Avf. b. Mâlik el-Escaî, Mahmûd b. Rebî, Ebû Şeybe (Saîd) el-Hudrî, Mesleme b. Muhalled, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî ve Hz. Peygamber'i hicretten sonra bir süre evinde misafir eden Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi ashabın önde gelen şahsiyetleriyle onların çocuklarının yanında tabiiinden Hâlid b. Ma'dân, Ebû Yahyâ Atıyye b. Kays el-Kilâbî ile Süfyân b. Avf gibi sahâbî olup olmadığı hususu ihtilafli olan çok sayıda önemli kimsenin katıldığı bu ilk İstanbul kuşatmasında, aralarında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de yer aldığı ashaptan on yedi şehit verilmiş olması gerçekleşen mücadelenin büyüklüğünü ve İstanbul'un fethine verilen önemi göstermektedir.¹⁸ Surlar önünde yapılan çatışmalar netice vermediği gibi, Haliç'in girişinin kalın zincirlerle kapatılmış olması denizden de olumlu sonuç alınmasını engellemiş, Arapların alışık olmadığı sert geçen kış şartları ve kuşatmanın uzamasına bağlı olarak ordu içinde çiçek ve humma gibi hastalıkların yayılması ve yaşanan erzak sıkıntısı İstanbul'un düşmesinin bir süre daha ertelenmesine sebep olmuştur.¹⁹

Müslümanların İstanbul'a kadar ulaşabileceklerini Bizanslılara gösteren bu ilk kuşatmadan sonra yine Emevîler döneminde sayılan az da olsa ashaptan ve onların çocuklarının katılımıyla bir İstanbul seferi daha gerçekleştirildi. 674 yılı ilkbaharında daha önce hazırlanıp Akkâ'da bekletilen ve 1700 parçadan oluşan İslâm donanması, Çanakkale Boğazı'nı (Hellespont) geçerek Haliç yakınlarında demirlemiş, ardından da ashaptan Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'nin kumandasında karaya asker çıkarılarak ikinci İstanbul kuşatması başlatılmıştı. Bütün çabalarına rağmen surları aşmaya muvaffak olamayan İslâm ordusundaki askerlerin özellikle ilk defa karşılaştıkları Grejuva ateşine karşı

17 Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. S. Zekkâr), Beyrut 1993, s. 159; Taberî, V, 232; Yakûbî, II, 138.

18 Canard, s. 218-219; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yapılan İlk Üç Muhasara", *Selçuk Dergisi*, sayı:1, Konya 1986, s. 69.

19 Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût v. dğr.), Beyrut 1981-85, II, 394; Yâkutu'l-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut ts., IV, 347; Mehmet Adıgüzel, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde İstanbul Kuşatmaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 33.

hiçbir mukavemet gösterememelerin yanında çok soğuk ve sert geçen kış şartlarına bağlı olarak yiyecek ve erzak sıkıntısının baş göstermesi bütün girişimlerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştu (678).²⁰

Müslüman Arapların üçüncü İstanbul kuşatması Süleyman b. Abdülmelik zamanında gerçekleşti. Bu seferin zikredilmesi gereken en önemli tarafı, “İstanbul mutlaka fethedilecektir, onu fetheden ordu ne güzel ordu, onu fetheden komutan ne güzel komutandır”²¹ şeklindeki “Fetih Hadisi” olarak meşhur olan rivayetin hazırlıklar esnasında sıkça gündeme gelmiş olmasıdır.²² Suriye’nin kuzeyindeki Dâbık’tan 97 yılı başlarında (Eylül 715) yaklaşık 100.000 kişilik bir orduyla hareket eden Halife Süleyman’ın kardeşi Mesleme b. Abdülmelik, Çanakka- le Boğazı’ndan Trakya’ya geçerek bu istikametten ulaştığı İstanbul’u kuşattı (Zilhicce 97/Ağustos 716). Bir ay sonra da irili ufaklı 1800 gemiden oluştuğu tahmin edilen donanmayla girişi kalın zincirlerle kapatılan Haliç’in karşısında demirledi. Muhtemelen çok az sayıda sahabe²³ veya çocuğunun katıldığı bu üçüncü İstanbul kuşatmasından da Halife Süleyman’ın takviye birlikleri göndermesine rağmen surların aşılması, Grek ateşine bir çare bulunamaması ve çetin kış şartları

20 Agabiyüs el-Menbicî, *el-Müntehab min tarhi'l-Menbicî* (nşr. Ö. A. Tedmuri), Trablus 1986, s. 72; Adıgüzel, s. 37; İbn Asâkir, XXXII, 119; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, VI, 413; Canard, s. 223-224. Bizans kaynaklarında Kapıdağ Yarımadası'nın (Kyzikos) fethinden (670) itibaren başlatılır ve “Yedi Yıl Seferi” olarak adlandırılır.

21 Müsned, I, 176; IV, 335; Dârimî, “Mukaddime”, s. 43.

22 Müsned, I, 176; IV, 335; İbn Asâkir, XXVIII, 315; Zehebî, *Târhu'l-İslâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2003, II, 1045.

23 Ashabı tanıma yollarından birisi de ikrardır. Adaletiyle tanınan bir kimsenin Hz. Peygamber’in ashabından olduğunu iddia etmesinin geçerli olabilmesi için en geç hicri birinci yüzyılın sonuna kadar vefat etmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda üçüncü İstanbul kuşatması tam sınır olan bir zamana denk gelmektedir. Hz. Peygamber’in hicreti esnasında küçük yaşta olan ashaptan bazı kimselerin ilerlemiş yaşlarına rağmen bu kuşatmaya katılmış olmaları muhtemeldir. Bununla birlikte ashaptan hiç kimsenin katılmamış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu arada bu sefere Emevîler devrinde Anadolu’da Bizans’a karşı yapılan savaşlarda ün kazanan, Müslümanlar ve özellikle Türkler arasında büyük bir gazi-velf hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılan Battal Gazi’nin (Abdullah el-Battal) katılmış olduğu da özellikle belirtilmelidir.

Müslümanlar lehine bir netice çıkmasını engellemiş; 99 yılı başlarında (Ağustos 717) halife olan Ömer b. Abdülazîz'in emriyle de kuşatma kaldırılmıştı.²⁴

İstanbul'un fethinin bir süre daha ertelenmesini beraberinde getiren bu girişimler, bütün Avrupa'yı Müslüman dalgasının kaplamasından kurtardığı gibi, 711 yılından itibaren İspanya'nın önemli bir kısmına hâkim olan Müslümanların bunu daha ileriye götürememelerini de beraberinde getirmişti. Bu sadece İstanbul'un değil Avrupa Hıristiyanlarının da kurtuluşu anlamına geliyordu ve son kuşatmayı püskürten III. Leon da orta zamanlar Hellenizmi'nin Perslere karşı zaferleriyle ünlenen Miltiades'i olmayı hak etmişti.²⁵ Bununla birlikte Ebû Eyyüb el-Ensârî ilk sırada olmak üzere birçok sahabe ile çocuklarına ait mezar veya makamlar İstanbul kuşatmalarının hatırası olarak günümüze ulaşmıştır. Bir kısmı fethin hemen akabinde bir kısmı da daha geç dönemlerde meydana getirilen bu mekânlardan, ilk kuşatmada şehadet şerbetini içen ve İslâmiyet'in ilk döneminden çeşitli izleri İstanbul'a taşıyan Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye ait olanı en fazla kutsiyet ve hatıraya sahip olanıdır.²⁶

Türklerin unvanıyla tanıdığı Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin asıl adı Hâlid'dir.²⁷ Medineli Müslümanların çekirdeğini oluşturan iki kabileden birisi Hazrec'e mensup olup, babasının adı Zeyd, annesinin adı ise Hind'dir.²⁸ Büyük oğlundan dolayı künyesiyle meşhur olan Ebû

24 Halife b. Hayyât, s. 245; Taberî, VI, 530; İbn Kesir, IX, 181; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, II, 1045; Canard, s. 226; Uçar, *İslam-Bizans*, s. 111-112; Nergisî, *Gazavât-ı Mesleme* (haz. Kayhan Atik), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 1990, s. 81-83.

25 A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (trc. Arif Müfit Mansel), Ankara 1943, s. 300; Ostrogorsky, s. 116-117; Bernard Lewis, s. 191-192.

26 Fethin kutlu öncüleri ve İstanbul'un inzibatında ve halkın aralarındaki dürüst muamelelerinde manevi rol üstlenen İstanbullu sahabeler hakkında geniş bilgi için bk. Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz, *İstanbul Sahâbeler*, İstanbul 2003.

27 İbn Asâkir, XVI, 35-36. İbn Hacer hem ismiyle hem de künyesiyle bildiğini kaydeder. bk. *el-İsâbe fî Temyizi's-sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v. đgr.), Beyrut 1415/1995, II, 200.

28 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, s. 449; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, Kahire 1349/1931, I, 153;

Eyyüb hem anne hem de babası tarafından Abdülmuttalib b. Hâşim'in annesi Neccâroğulları'ndan olan Selmâ'dan dolayı Hz. Peygamber'in akrabasıdır.²⁹

İslâm kaynaklarında Yemen'de hüküm süren Himyerî hükümdarlarından Tübba Ebû Kerib Es'ad'a dair haberler Ebû Eyyüb ile ilişkilendirilmiştir.³⁰ Hâlid b. Zeyd'in tebâbianın en meşhur şahsiyetiyle soy bakımından ilgisi olmasa da, Hz. Peygamber'i misafir ettiği Medine'deki evinin ilk sahibinin Ebû Kerib Es'ad olduğuna dair kayıtlar vardır. Kâbe'ye ilk örtü giydiren kimse olarak tanınan Ebû Kerib'in Resûl-i Ekrem'in niteliklerini bulduğu Zebûr'a inandığı ve bazı Hıristiyan din adamlarından peygamberlik halkasının son temsilcisinin çıkacağı ve hicret edeceği mekânları öğrenerek önce Mekke'ye oradan da Yesrib'e geldiği rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber'den yaklaşık yedi asır önce yaşadığı tahmin edilen Tübba Es'ad'ın Yesrib'te bir ev yaptırarak, İslâm Peygamberine verilmek üzere de bir mektup bıraktığı ve bunun hicretten sonra Resûl-i Ekrem'e takdim edildiği haberleri bu rivayete eklenmektedir.³¹

42

Çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi bulunmayan Hâlid b. Zeyd'e dair haberler Yesriblilerin İslâmiyet ile tanışmalarıyla birlikte yoğunlaşır. Hz. Peygamber, nübüvvetinin on birinci yılına (620) denk gelen hac mevsiminde Yesrib halkından bir grupla Akabe'de

.....
İbn Asâkir, XVI, 36. Bazı kaynaklarda annesinin adı Zehrâ olarak kaydedilmiştir.

29 Semhüdü, *Vefâü'l-vesfâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Kasım es-Sâmerrâi), Beyrut 1422/2001, I, 440-441; V, 445. Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin büyük oğlu Eyyüb'ten başka Abdurrahman ve kendi adı olan Hâlid isimli iki oğlu ile Amre adlı bir kızı daha vardır. Bu çocuklarından soyu devam etmiştir. bk. H. Cemal Ögüt, *Eyyüb Sultan*, İstanbul 2005, s. 73.

30 "Firavun" Mısır, "kisirâ" İran, "kayser" Bizans ve "necâşi" Habeş krallarının unvanı olduğu gibi túbba da (çoğulu tebâbia) Yemen (Himyer) krallarının unvanıdır. Hz. Peygamber'den, "Túbba'a küfretmeyin, zira o Müslüman olmuştur"; "Es'ad el-Himyeri'ye küfretmeyin, zira o Kâbe'ye ilk örtü giydirendir" anlamında hadisler nakledilmektedir. Geniş bilgi için bk. Müsned, V, 340; Ömer Faruk Harman, "Túbba", *DİA*, XLI, 455-456.

31 Semhüdü, I, 340-342; Ögüt, s. 99-100; Ömer Faruk Harman, "Túbba", *DİA*, XLI, 456; Mustafa Sabri Küçükaşcı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 60-61, 98; 171.

karşılaşarak onlara İslâm'ı tebliğ etmişti. Hazrec kabilesine mensup olan altı kişilik bu grup İslâmiyet'i kabul etmiş, Hz. Peygamber de onlardan kendisini Yesrib'e götürüp himaye etmelerini ve böylelikle İslâm dinini yaymasına yardımcı olmalarını istemişti. Hazrecililer Medine'ye döndüklerinde kabileleri ile aralarında düşmanlık olan Evs kabilelerinin mensuplarıyla İslâm'ı anlatacaklarını söyleyerek ertesi yıl Hz. Peygamber'le buluşmaya söz vermişlerdi.³² Bu küçük Hazrecili grubun Yesrib'e döndükten sonraki faaliyetleri kısa sürede olumlu netice vermiş ve İslâmiyet yayılmaya başlamıştı. Yesrib'te eşi Fâtıma bint Kays ile birlikte en erken Müslüman olanlardan olan Ebü Eyyüb el-Ensârî, Hicret sözleşmesinin yapıldığı en son Akabe toplantısına katılarak hem Hz. Peygamber ile teşerrüf etmiş hem de unvanlar arasına el-Akabî'yi eklemiş; Yesrib'e döndükten sonra da ailesiyle birlikte Resül-i Ekrem'in memleketlerine teşrifini büyük bir heyecanla beklemeye başlamıştı.³³ Ebü Eyyüb el-Ensârî, Hz. Peygamber'i ilk gördüğü andan itibaren farklı bir dünya içine girmiş, Yesrib'e döndüğünde eşi Fâtıma'nın Resül-i Ekrem'in niteliklerini anlatması isteğini içerisinde bulunduğu farklı duygulardan dolayı yerine getirememiş ve yakın zamanda yüz yüze görüşebilmeleri için dua etmesini tavsiye etmenin dışında bir şey söyleyememişti.³⁴

Hz. Peygamber'in Mekke'den ayrılarak hicret yolculuğuna başladığı (1 Rebîülevvel / 13 Eylül 622 Pazartesi) haberi tüm Yesrib'te büyük bir coşku ve sevince sebep olmuştu. Sabahın erken saatlerinden akşama kadar yollara dökülerek Yesrib'i şenlendirecek misafirlerini bekliyor, nasıl bir teklifte bulunsalar da, evlerinde ağırlasalar, bunun yollarını arıyor ve memleketlerinin tarihindeki en önemli olayın canlı şahidi olacak olmanın heyecanını yaşıyorlardı.³⁵ Mekke müşriklerinin herhangi bir olumsuzluklarıyla karşılaşmak istemeyen hicret kafilesinin farklı bir güzergâh takip etmesi, yolcuların Yesrib'e ulaşmalarını geciktirmiş, bu durum Hâlid b. Zeyd ailesinin de heyecanının art-

.....
32 Küçükaşçı, Haremeyn, s. 183-184.

33 İbn Sa'd, s. 449; Hatîb el-Bağdâdî, I, 153.

34 Ünal Kılıç, *Ebü Eyyüb el-Ensârî (Eyyüb Sultan)*, Ankara 2008, s. 34.

35 Semhüdü, I, 451-454.

masına sebep olmuştu. Hz. Peygamber ve beraberindekilerin Yesrib'e hareket ettiklerini (12 Rebülevvel / 24 Eylül 622 Cuma) haber alınca eşi Fâtıma'ya, "Sen de herkes gibi kapının önüne biraz yiyecek bırak, inşaallah Rasûlullah'ın devesi bizim evin önüne çöker de onu misafir etme şerefine Allah'ın inâyetiyle biz de ereriz" sözünü söylemiş, eşi de ona, "Mümkün değil, bize gelinceye kadar nice evler var. Elbet onların birine çöker, bu saadet bize imkânsız" diye cevap vermişti.

Hz. Peygamber'in öğle vakti girince Ranûnâ vadisinde Sâlim b. Avf kabilesine misafir olduğunu haber alan Ebû Eyyüb el-Ensârî, hemen oraya giderek buradaki açık alanda Resûl-i Ekrem'in ilk Cuma hutbesini dinledi ve ilk kıldırıldığı Cuma namazına cemaati olmanın heyecanını yaşadı.³⁶ Hicret yurdunda büyük bir coşkuyla karşılanan ve Hz. Nûh'a öğretilen, "Rabbim! Beni mübarek bir menzile indir. Şüphesiz konaklatanların en hayırlısı sensin"³⁷ duasını tekrarlayan Hz. Peygamber bir tercih yaparak kendisini misafir etmek için birbirleriyle yarışan Yesribliler'i gücendirmemek için güzel bir usul buldu ve serbest bırakılan devesi Kasvâ'nın çöktüğü yere en yakın eve ineceğini ilan etti.³⁸ Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'nin yapılacağı hurma kurutma alanı olarak kullanılan arsaya devesinin çökmesi üzerine, buranın en yakındaki evin sahibi Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin misafiri oldu.³⁹

Resûl-i Ekrem'in dedesi Abdülmuttalib'in annesi tarafından akrabası da olan Hâlid b. Zeyd'in evi hicretten sonra Medine adını alarak, İslâmiyet'in kubbesi, iman ve hicret yurduna dönüşen şehrin en önemli merkezi hâline geldi ve bu evin sahibinin unvanları arasına "Mihmandâr-ı Nebî" de eklendi. Farsça mihman (misafir) ve dar (sahip olan) kelimelerinden meydana gelen mihmandar "misafir ağırlayan kimse" demektir. Türk kültüründe ise, "mihmandar-ı nebi" (mihmandar-ı Peygamberi) şeklinde Hz. Peygamber'i Medine'ye

.....
36 Belâzürî, s. 5; Semhûdî, I, 443, 446.

37 el-Mü'minûn 23/29.

38 Semhûdî, I, 448; İbn Asâkir, XVI, 43. Hz. Peygamber ensardan kimin evinin önünden geçerse geçsin, sahibi mutlaka önüne geçerek misafiri olması için adeta yalvarıyordu. bk. Semhûdî, I, 442.

39 Belâzürî, s. 5-6; İbn Sa'd, s. 449; Semhûdî, I, 449-451; II, 30-31.

hicretinden sonra evinde misafir eden Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye tahsis edilen bir tabir olmuştur. Halid b. Zeyd için kullanılan unvanlardan birisi de, Arapça alem (bayrak, sancak, liva) ile Farsça dar (tutan, sahip olan) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen "alemdar" kavramıdır.⁴⁰ Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin hadis, siyer ve tarih kitaplarında Hz. Peygamber'in hiçbir seferinde sancak kullandığına dair bir haber bulunmamaktadır. Cemal Öğüt, Resûl-i Ekrem'in, "Ashabımdan bir kimse her hangi bir memlekette vefat ederse, şüphe edilmez ki, o memleket halkından ne kadar ehl-i iman olarak vefat eden kimseler varsa, yarın kıyamet gününde o halkın önünde, nuruyla ortalığı aydınlatarak, onlara şefaathçi olacaktır." ya da, "o sahabenin eline nurdan bir bayrak ihsan olunacaktır ki, Allah'ın izniyle bayrağının altında bulunanları cehennem ateşinden azat ettirecektir." şeklindeki hadislerinden yola çıkarak İstanbul ve çevresinde defnedilmiş olan müminlerin kıyamet gününde alemdarlığını yapacağı görüşünü ileri sürmektedir.⁴¹ Hz. Peygamber'i Mescid-i Nebevî'nin bitişiğine inşa edilen hücrelere taşınıncaya kadar yaklaşık yedi ay boyunca misafir etme şerefine nail olan Ebû Eyyüb el-Ensârî, aynı zamanda Medine'nin, tevhid inancı etrafında müesseseseleşerek medeniyet kisvesine bürünmesinin ve İslâm medeniyetinin nüvesinin oluşturmasının ilk elden de canlı şahidi olmuştur.⁴²

Hz. Peygamber'in evinden ayrılıp Hücre-i saâdetine taşınması Hâlid b. Zeyd'in üzülmüne sebep olmuştu. Ancak Resûl-i Ekrem'i misafir etmekten mahrum olsa da, komşusu olmak şerefine nail olması üzüntülerini bir nebze olsun azaltmıştı.⁴³ Mekke'de azılı düşmanları amcası Ebû Leheb, Ukbe b. Ebû Muayt gibi kendisine her türlü eza ve cefayı çektiren komşularının yerini Medine'de Ebû Eyyüb el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit, Sa'd b. Muâz, Umâre b. Hazm gibi komşuları

.....
40 Bu iki kavram hakkında geniş bilgi için bk. Öğüt, 129-130.

41 Öğüt, 129-131.

42 Semhüdi, I, 455.

43 Ebû Eyyüb el-Ensârî, Hz. Peygamber'in teşrifıyla birlikte evlerindeki bolluk ve bereketin durmaksızın sürdüğünü ve nimete saygının nasıl olması gerektiğini bizzat Resûl-i Ekrem'den öğrendiğini özellikle belirtir. bk. Semhüdi, I, 456.

almıştı.⁴⁴ Hâlid b. Zeyd'in hicretten sonra yaşadığı bir başka mutluluk da Yesrib'te İslâm'ın yayılmasında önemli rolü olan ve ashaptan ilk hicret eden olarak kabul edilen Mus'ab b. Umeyr ile arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurulmasıydı.⁴⁵ Hicretten sonra Resûl-i Ekrem'in yanından hiç ayrılmayan Hâlid b. Zeyd, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Mekke'nin Fethi ve Huneyn başta olmak üzere bütün gazvelere katıldı.⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'in indiği Mekke ile Medine'de hem yazı gelişmemiş, hem de yazı yazabilenlerin sayısı sınırlıydı. Bu konuda nadir bilgi sahiplerinden birisi olan Ebû Eyyûb el-Ensârî, Medine döneminde vahiy kâtipliği yaptı ve Kur'ân ayetlerinin bir araya getirilmesinde önemli hizmetler üstlendi.⁴⁷ Ashap arasında ilmiyle temayüz ettiğinden kendisine sorulan dinî konularda pek çok fetva vermiş ve Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarına birebir uymaya büyük özen göstermiştir.⁴⁸ Bazı kaynaklarda da Hz. Peygamber zamanında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen az sayıdaki sahabeden birisi olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁹ Bu arada Medine'de günlük yaşamda Hz. Peygamber'in sık sık istişare ettiği kişilerin başında geliyordu.⁵⁰

Medine âsilerin eline geçip Hz. Osman'ın namaz kıldırması engellenince (656) herkes tarafından sevilip sayıldığı için Hz. Ali'nin tavsiyesi üzerine bir müddet Mescid-i Nebevî'de imamlık görevini

.....

44 Semhûdî, I, 376; Ögüt, s. 105-106.

45 İbn Sa'd, s. 449.

46 İbn Sa'd, s. 449; İbn Asâkir, XVI, 39-40. Ebû Eyyûbel-Ensârî gazvelerde Hz. Peygamber'e zarar gelmemesi için yanından hiç ayrılmaz ve bazı geceler çadırın etrafında nöbet tutmayı ihmal etmezdi.

47 Kettâni, *et-Terâtbü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 267.

48 Semhûdî, I, 218.

49 Kettâni, I, 184; Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, X, 124. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ilmî şahsiyeti ve hadis ilmindeki yeri için ayrıca bk. İbn Asâkir, XVI, 33 vd.

50 Semhûdî, III, 277. Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed'in defin işlemleriyle bizzat ilgilenen Hz. Peygamber'in en büyük yardımcısı Ebû Eyyûb el-Ensârî olmuştu.

üstlendi.⁵¹ Hz. Ali halifeliği döneminde kendisine karşı oluşan muhalefet hareketini bastırmak için Medine'den ayrıldığında (Ekim sonu, 656) yerine vekil olarak Ebû Eyyüb el-Ensârî'yi bırakmıştı.⁵² Gelişmelerin kontrolünün hilâfet merkezi ve hicret yurdunun dışına kaydığını görenlerden birisi olan Hâlid b. Zeyd, Hz. Ali'yi Medine'de kalarak olayları buradan yönlendirmesi için ikna edememişti.⁵³ Bununla birlikte Hâricîler ve Muâviye ile yapılan mücadele ve savaşlarda daima Hz. Ali'nin yanında yer aldı.⁵⁴

Hâlid b. Zeyd, haksızlıklara tahammül edemez, özellikle idarecilerin dinî konulardaki ihmallerine göz yummaz, onların hatalarını yüzlerine karşı her ortam ve fırsatta söylemekten çekinmezdi. Akşam namazını vaktinde kıldırmayan Mısır valisi ashaptan Ukbe b. Âmir'i uyarırken, namaz vakitleri başta olmak üzere bazı konulardaki ihmallerini gördüğü Medine Valisi Mervân b. Hakem'e uygulamalarında Resûl-i Ekrem'e uyduğu takdirde kendisine uyacağını, aksi durumda ise karşısında aleyhinde olacağını açıkça ilân etmişti.⁵⁵ Bir gün Ebû Eyyüb'u Resûl-i Ekrem'in kabrine başını dayamış olduğu halde ağlar-ken gören Mervân bu hareketinin sünnete aykırı olduğunu söyleyince Ebû Eyyüb, "Ben bu mezar taşına değil Allah'ın elçisi'ne geldim. Onun, 'din işlerini ehliyetli kimseler üstlendiği zaman kaygılanmayın; ancak ehil olmayanlar başa geçince ne kadar ağlasanız yeridir' dediğini duymuştum" diye cevap vermiş olması da bu hususu teyit etmektedir.⁵⁶ Bazı problem ve sıkıntılarını gidermesi için başvurduğu Muâviye b. Ebû Süfyan'ın huzurunda gözüne çarpan olumsuzluklarla bazı yanlış

.....
51 Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Emevîler Döneminde Medine (41-132/661-750)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 44.

52 İbn Hacer, II, 200.

53 Ögüt, s. 112-113.

54 Hatîb el-Bağdâdî, I, 153-154; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 553; İbn Asâkir, XVI, 42; İbn Hacer, II, 200. Ebû Eyyüb el-Ensârî, Hz. Ali'nin sabah namazında Hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralandığı esnada yanındaydı ve aldığı yaranın tesiriyle iki gün sonra vefat edip defnedilmesine kadar yanından ayrılmamıştı.

55 İbn Asâkir, XVI, 50; Ögüt, s. 113-114.

56 Müsned, V, 422; Hüseyin Algül, "Ebû Eyyüb el-Ensârî", *DİA*, X, 124.

uygulamalara dikkat çekince konuşmaya fırsat bulamadan Emevî sarayından ayrılmak zorunda kalmıştı.⁵⁷

Ebü Eyyüb el-Ensârî, Hz. Peygamber'in bu âlemden ayrılmasından sonra ahabın en çok ilgi görenlerinden birisiydi.⁵⁸ Allah yolunda ve O'nun uğrunda cihada büyük önem veriyor ve Bakara süresindeki "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"⁵⁹ ayetini Allah yolunda cihadı terk etmemek olarak yorumluyordu.⁶⁰ Bundan dolayı ihtiyarlık döneminde bile her yıl bir savaşta bulunmaya gayret etti ve her fırsatta Hz. Peygamber'in hatırasını yaşatmaya çalıştı.⁶¹ Hz. Ebû Bekir devrindeki savaşlarla Hz. Ömer zamanında gerçekleşen Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katıldı.⁶² Hz. Osman zamanında ilk Kıbrıs seferine katılanlar arasındaydı. Katıldığı seferlerin sonuncusu Müslümanların ilk İstanbul kuşatması oldu. İslâm kaynaklarında Hâlid b. Zeyd'in bu son seferi sahabe arasında Bizans başkentini ilk defa kuşatan kimse olarak anılmasına sebep olmuştur.⁶³ Yaşlılığı ve rahatsızlığı yanında oğlunun muhalefetine rağmen sırf Allah yolunda savaşmaktan geri kalmamak amacıyla, İstanbul kuşatması için yola çıkmaktan geri durmamıştı. Şam'dan itibaren yol boyunca yaptığı konuşmalarda, Allah yolunda cihadın önemini vurgulayarak her fırsatta sefere katılanları teşvik etmeyi de hiçbir zaman ihmal etmemişti. İstanbul'a gelince rahatsızlığı artarak durumu ağırlaştığını ve vefat edeceğini anlayınca surların dışında İslâm ordularının ulaşabileceği en uzak bir yerde

57 İbn Asâkir, XVI, 56-58; Öğüt, s. 114.

58 Abdullah b. Abbas, valiliği esnasında Basra'ya gelen Ebû Eyyüb'a, "Senin vaktiyle Hz. Peygamber'e yaptığın gibi ben de bugün sana hizmet etmek istiyorum" diyerek konağını ona bırakmıştı. bk. Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, II, 410; İbn Asâkir, XVI, 53-55; Kılıç, s. 79.

59 Bakara 2/195. Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye göre bu ayette sözü edilen tehlike, savaşa gitmeyip işiyle gücüyle meşgul olmaktı.

60 Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an* (nşr. Ebû İshak İbrahim), Beyrut ts., II, 361-362.

61 İbn Asâkir, XVI, 47-48. Ebû Eyyüb el-Ensârî Hz. Peygamber'in lihye-i şerifinden (sakal-ı şerif) bir parçayı hiçbir zaman yanından ayırmazdı.

62 Hatîb el-Bağdâdî, I, 154; İbn Hacer, II, 200.

63 İbn Mende, *Fethü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb* (nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1417/1996, s. 60.

defnedilmesini vasiyet etmiş ve son anına kadar da İstanbul'un düştüğüne dair müjdeli haberi beklemişti.⁶⁴ Hâlid b. Zeyd'in surların dışında bir yere defnedilmesi konusundaki ısrarında, Hz. Peygamber'den işittiği "Kostantîniyye surları dışında sâlih bir kişi defnedilecektir" şeklindeki hadisin rol oynadığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ *Târîhu Bağdâd* adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı ve tarihçi Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin İstanbul kuşatmasında hem "şehîd" hem de "gâzî" unvanı olarak hayatını kaybettiğini kaydeder.⁶⁶

Arap-İslâm kaynaklarında Bizans başkentini fethetmeye muvaffak olmayan Emevî ordusu çekildikten sonra da Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrinin ayakta kaldığı, bunda da halen türbede bulunan kuyu ile bağlantılı olduğu sanılan mezarın yakınındaki bir pınarın hastaları iyileştirdiğine dair inanç başta olmak üzere Bizanslıların oluşturdukları çeşitli geleneklerin rol oynadığı rivayet edilmektedir.⁶⁷ Bu rivayetlerin bir kısmı menkıbevi ve efsanevî rivayetler içermiş olsa da, özellikle Herevî başta olmak üzere bazı seyyahların kayıtlarından Hâlid b. Zeyd'in mezarının Haçlıların 13 Nisan 1204'teki Konstantinopolis'i işgallerinden önce ayakta olmasının kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılmaktadır. Zira Latinlerin istilasında 900 yıl boyunca Hıristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul, bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybetmiş ve "şehirler kraliçesi" olarak adlandırılan Bizans başkenti Avrupalı barbarların ayakları altında mahvolup gitmişti.⁶⁸ Bu esnada Ortodokslara ait kilise ve kutsal yerleri yakılıp yıkılırken Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin türbesi de muhtemelen tahrip olmuş ve zamanla ortadan kalkmıştı.⁶⁹

1453'te kuşatma sürerken Sultan II. Mehmed'in hocası Akşemseddin'in öncülüğünde Hâlid b. Yezid'in mezarı ortaya

64 Hatîb el-Bağdâdî, I, 154.

65 İbn Sa'd, s. 449; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (nşr. Abdülmecîd et-Terhînî), Beyrut 1407/1987, V, 116.

66 Hatîb el-Bağdâdî, I, 153.

67 İbn Sa'd, s. 450; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 553; İbn Asâkir, XVI, 59-60.

68 John Julius Norwich, III, 167-169.

69 Hüseyin Algül, "Ebû Eyyüb el-Ensârî", *DİA*, X, 124.

çıkarılmış; fetihten kısa bir süre sonra da önce buraya bir türbe yapılmış, ardından da Eyüp Sultan adıyla meşhur olacak cami ve medrese inşa edilerek yörenin manevî yapısının temelleri atılmıştır. Külliye etrafında oluşan semte adını veren Hâlid b. Zeyd'in türbesi özelde İstanbul'da genelde ise Osmanlı ülkesinde Hz. Peygamber'in hatırasını taşıyan en önemli mekân olmuş, resmî tören ve ziyaretler sebebiyle Osmanlı hanedanının meşruiyet ve devamlılığının simgesi haline gelmiştir. Eyüp Sultan Külliyesi'ne yönelik çeşitli tamiratlar ve onarımları yaptıran Sultan III. Selim'in, Yesârizâde Mustafa İzzeddin Efendi'nin hattı ile kaleme alınan aşağıdaki dörtlüğü Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin İstanbul'daki varlığının anlamını ve Türk-İslâm kültürüne kattıklarını çok güzel bir şekilde açıklamaktadır:

“Alemdâr-ı kerem şâh-ı iklim-i risâletsin
Muinim ol benim dâim be-hakk-ı Hazret-i Bârf
Selîm İlhamî her dem yüz sürer bu ravza-i pâke
Şefaate kerem kıl yâ Ebâ Eyyüb-i Ensârî.”⁷⁰

.....
70 İlahî! Peygamberlik ikliminin sultanı Hz. Muhammed Mustafa'nın yüce alemdâr olan Ebu Eyyüb el-Ensârî hakkı için, daima bana yardımcı ol. Sen de ey Ebu Eyyüb el-Ensârî, İlhamî (mahlasıyla şiirler yazan ben) Selim, bu pak ravzaya her an yüz sürdükçe ona şefaate ederek yakınlığını göster.

Fethi Gören Şehir Üsküdar'ın Demografik ve İktisadi Gelişimi

YRD. DOÇ.DR. M. HANEFİ BOSTAN*

Üsküdar, İstanbul ilinin Anadolu yakasında yer alan bir semtin ve ilçenin adı olup Türkler'in İstanbul'u ilk gördüğü yerdir. Üsküdar ilçesinin doğusunda Ümraniye, güneydoğusunda Ataşehir, güneyinde Kadıköy, kuzeyinde Beykoz ilçeleri, batı ve kuzeybatısında İstanbul boğazı yer almaktadır. İlçenin yüzölçümü 35.34 km²'den ibarettir. Bugün 33 mahalleden oluşan ilçenin kırsal kesimi bulunmamaktadır. İlçenin merkezini ve tarihî çekirdeğini Üsküdar semti adıyla anılan yer oluşturmaktadır.

Üsküdar semti, Bülbül, Çavuş ve Balaban derelerinin eski limanın bulunduğu yere getirdikleri alüvyonlarla oluşan düzlükte yayılmış bulunmaktadır. Bu semtin kuzeyi Sultantepe, güneyi Ayazma Mahallesi, doğusu Doğancılar, güneydoğusu da Toptaşı ile çevrilidir.

Eski bir yerleşme yeri olduğu tahmin edilen Üsküdar'ın ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Üsküdar adının anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu konuda dört ayrı görüşün varlığı kesin bir yargıya varılmasına engel olmaktadır. Birinci

görüŖe göre; halktan vergi olarak alınan altınların saklandığı yer veya güneş batarken İstanbul tarafından bakıldığında evlerin yıldız gibi görünmesinden dolayı “Altın şehir” anlamına gelen Khrysolopolis adı verilmiştir. Bu kelimenin lafzen büyük değişikliğe uğrayarak Üsküdar’a dönüşmesi ihtimal dıŖı görölmektedir. İkinci görüşe göre; Üsküdar adının Scutarion’dan geldiğidir. Bu kelimenin Roma hâkimiyeti döneminde “Scutari” olarak kullanıldığı, imparator muhafızlarının deriden yapılan kalkanlarının ismi olduğu için muhafızlarında bu mevkide bulunmasından dolayı şehir Scutari adını almıştır. Üçüncü görüşe göre; Üsküdar’ın menzilhane, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese anlamlarına gelen Farsça “Esküdar” kelimesiyle ilişkili olduğu belirtilmekle¹ beraber bu da zayıf bir ihtimal olarak görölmektedir. Dördüncü görüş de Evliya Çelebi’ye ait olup, o da Üsküdar’ın eski adının “Eskidar” olduğunu, bunun da Battal Gazi’nin Üsküdar bahçesi yanında Harun Reşid’in sera perdesi önünde inşa ederek oturduğu darlardan aldığını belirtmektedir.² Türk muhayyilesi Üsküdar adını ses yapısından hareketle “eski” ve “dar” kelimelerden olduğunu kabul etmiştir ki, bunlar da eski vatan, eski yurt anlamlarına gelmektedir. Üsküdar’ın Türklerin İstanbul’daki en eski yerleşim alanı olması Evliya Çelebi’nin bu görüşünü anlamlandırmaktadır.

52

Tarih öncesi çağda Üsküdar’daki yerleşime dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Üsküdar’ın M.Ö. 675’te Thraklar’ın bir kolu olan Bthynia’lılar tarafından iskân edildiği söylenir. Bthynia’lılardan sonra Üsküdar sırasıyla Makedonyalılar, Persler, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyetine girdi. Milattan önce 410’da Atinalı Alkibyades’in buradaki iskele etrafında teşekkül eden kasabayı surla çevirdiği kaydedilir. Milattan önce 404’te Ksenefon, on binlerin Asya’dan dönüşte ganimetlerini burada pazarladıklarını yazar. Bizans döneminde Üsküdar, Kadıköy’ün gölgesinde önemsiz bir kasaba görünümündeydi. Bizans

.....
 1 İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976, s. 3-4; Deniz Mazlum, “Üsküdar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993-1994, s. 343; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, İstanbul 2001, s. 19-20.

2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, (yay. haz. Robert Dankof - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), s. 229.

İmparatorluğu'nun kurucusu kabul edilen Büyük Kostantinos ile muhalifi Licinius arasındaki meşhur Üsküdar Savaşı 324 yılında burada cereyan etti ve savaş Licinius'un öldürülmesiyle sonuçlandı. 626'da Avarlar, İstanbul'u kuşattıklarında Sasani orduları doğu tarafından gelerek Üsküdar'a kadar ilerledi. Avarlar'ın başarısız olup geri çekilmeleri üzerine Sasaniler kuşatmadan vazgeçmek zorunda kaldı. İmparator II. Anastasios'u (713-715) tahttan indirmek isteyen Opsikion teması askerleri karadan ve denizden Üsküdar'a geldi ve burada imparatorluk kuvvetlerini yendi. Bu yenilginin akabinde 715'te II. Anastasios'un yerine III. Theodosios tahta çıkarıldı.³

Üsküdar, İslâm ordularının üçü Emeviler ve biri de Abbasiler zamanında İstanbul'u kuşatmaları sırasında önemli bir üs olarak kullanıldı. Nitekim M.S. 782'de 100.000 civarındaki sayısı ile büyük bir ordunun başında Harun Reşid henüz halife olmadan Üsküdar önüne kadar gelerek burada bir yıl kadar kaldı.⁴ Harun Reşid'le Üsküdar'a gelen Seyyid Battal Gazi'nin burada 7 yıl kaldığı, bağ ve bahçe yetiştiriciliğiyle uğraştığı, Kadıköy bağı diye bilinen Battal bağları, Ali Bahadır ve Gaziköyü bağlarını tesis ettiği belirtilmektedir.⁵

53

Üsküdar 988 yılında II. Basileios'a isyan eden Bardas Phokas'ın askerleriyle imparatorluk kuvvetleri arasındaki savaşa sahne oldu ve Phokas'ın askerleri mağlup edildi.⁶

Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklu Türklerinin Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasında bir ordu ile 1078 ve 1080 yıllarında Üsküdar'a kadar geldiği ve burada karargâhını kurduğu

.....
3 Semavi Eyice, "Fetihten Önceki Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I: (23-25 Mayıs 2003) – Bildiriler*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd., İstanbul 2004, s. 17; Birsal Sipahioğlu, "Bizans Döneminde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: (1 - 5 Kasım 2007) – Bildiriler*, II, ed. Zekeriya Kurşun vd., İstanbul 2008, s. 503-504, 506.

4 Sipahioğlu, "Bizans Döneminde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 507; Konyalı, a.g.e., I, 14.

5 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 228.

6 Sipahioğlu, "Bizans Döneminde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, 505.

bilinmektedir.⁷ Danişmendliler'in de Turasan (Tur Hasan) komutasında bir ordu ile Üsküdar bölgesine geldiği ve Alemdağ'ında bir kale inşa ederek buraya yerleştiği, İstanbul'un tefurlarıyla yaptığı mücadele sonunda burada şehit olduğu ve Alemdar Baba türbesi adıyla anılan türbeye defnedildiği rivayet edilmektedir.⁸

Osmanlılar döneminde Türklerin ilk olarak Osman Gazi'nin akıncıları ile Anadolu'nun dört bir yanından gelen yaklaşık 5.000 kişilik kuvvetiyle 1304-1305 yıllarında Geyve boğazından geçerek Adapazarı Ovası'na, oradan da İstanbul Boğazı'na kadar geldikleri, Üsküdar'ı ve Yoros Kalesi'ni yağmaladıkları ve bir kısmının da kayıklarla İstanbul surlarına kadar ilerlediği bilinmektedir. Ancak bunların Anadolu yakasında fazla tutunamadıkları anlaşılmaktadır.⁹

Orhan Gazi'nin 1329'da Gebze sahilinde Pelekanon Savaşı'nda Bizans İmparatoru III. Adrenikos'un başında bulunduğu orduyu yenmesiyle sahilde bulunan Hereke, Pendik, Kartal ve Üsküdar kasabaları Osmanlıların eline geçti.¹⁰ Nitekim bu savaştan sonra yapılan sulh görüşmelerinde Orhan Gazi'nin anlaşma şartı olarak Merdivenköy'de bulunan av köşkünü aldığı ve burayı ahilere verdiği belirtilmektedir.¹¹ 1348 yılında, kayınpederi Bizans İmparatoru VI. İoannes Kantakuzenos'u ziyaret amacıyla Üsküdar'a gelerek, Kız Kulesi'ne hâkim bir noktada otağını kurdu. 1352 yılında Venediklilere yenilen Ceneviz donanmasına yardım amacıyla Kadıköy ve Üsküdar'a süvari

7 Mustafa Daş, "Üsküdar'da Türk ve Bizans Hükümdarlarının Yaptıkları Görüşmeler", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 518-519; Abdurrahman Tufantoz, "Selçukluların İstanbul'u Gördükleri İlk Mekân: Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I*, I, s. 39; Sipahioğlu, "Bizans Döneminde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, 510-511.

8 Rabia Kocaaslan Uçkun, "Danişmendname'ye Göre Üsküdar'ın Fethi Alemdar Baba", *II. Üsküdar Sempozyumu (12 – 14 Mart 2004) – Bildiriler*, II, ed. Zekeriya Kurşun vd., İstanbul 2005, s. 561.

9 Halil İnalçık, "Açılış Konferansı", *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003)-Bildiriler*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd., s. 11-12; Semavi Eyice, "Yoros", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1994), s. 534; M. Sinan Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, İstanbul 2002, s. 46.

10 İnalçık, "Açılış Konferansı", *Üsküdar Sempozyumu I*, I, s. 11-13.

11 Bedi N. Şahsuvaroğlu, *Göztepe*, İstanbul 1969, s. 13-14; Haskan, a.g.e., I, 28.

kuvveti göndererek muhtemelen Türklerin boğazın kilit noktalarına yerleşmesini sağladı.¹²

1351-1352 yıllarında Orhan Gazi'nin, Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca ile Doğancılar'a kadar Üsküdar ve Kadıköy'ün stratejik yerlerini tamamen ele geçirdiği ve bölgedeki Türk hâkimiyetinin 1402 Ankara bozgununa kadar devam ettiği ifade edilmektedir.¹³ Yıldırım Bayezid döneminde İstanbul'da bulunan Müslümanların davalarına bakmak üzere Üsküdar'da bir kadı görevlendirilmesi bu hususu teyit etmektedir.¹⁴ 1420'de Çelebi Mehmed zamanında İstanbul'un Anadolu yakası tekrar Türklerin eline geçti ve 1424'te Bizans'la yapılan anlaşma gereği Karadeniz sahilindeki bütün yerler, Üsküdar ve çevresi Osmanlılara bırakıldı.¹⁵ Üsküdar ve çevresindeki Türk yerleşmesi bu dönemden itibaren daha da arttı.

Türklerin Üsküdar bölgesinde kıyı şeridi hariç Çamlıca'dan Doğancılar semtine kadar olan bölgede hâkimiyetlerini sürdürdükleri ifade edilmektedir.¹⁶ Nitekim II. Mehmed dönemine ait vakıf defterinde yer alan kayda göre; Çamlıca'nın bir vakıf köyü olduğu, burada 12 hane Müslüman'ın yaşadığı ve köyün tasarrufunun İvaz Fakih'in oğlu Ali'nin elinde bulunduğu belirtilir.¹⁷ 1523 tarihli bir başka vakıf defterinde Çamlıca Köyü'nün İvaz Fakih'e "Bayezid Han oğlu Sultan Mehmed Çelebi" tarafından vakıf için hükm-i şerif verildiği kaydedilir.¹⁸ Bu arşiv kayıtları fetihten önce Üsküdar çevresinde Türk yerleşmesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine Çengel ve Pendik köylerinin vergi gelirinin (Pendik Köyü ilk olarak Gazi Murad Han tarafından Hasan Subaşı'ya temlik edildi) Kadı Fazlullah'a Murat Han b. Mehmed

12 Mazlum, "Üsküdar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 344.

13 Şahsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 14; Haskan, *a.g.e.*, I, 30.

14 Mazlum, "Üsküdar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 343-346.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I⁴, Ankara 1982, s. 372, 399.

16 Mahmut Karaman, "Üsküdar'ın Türkiye Kimliği: Üsküdar Anadolu", *Üsküdar Sempozyumu I*, I, 221.

17 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 40, s. 6a.

18 BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD)*, nr. 22, s. 38.

Han tarafından temlik edilmesi,¹⁹ Kartal Köyü'nün de Gebze Camii'ne Orhan Bey tarafından vakf edildiğinin belirtilmesi ve Niğde nam-ı diğer Tuzla Köyü'nün Yıldırım Bayezid'in Bursa'da bulunan imaretine ait bir vakıf köyü olması²⁰ Türklerin Anadolu yakasındaki hâkimiyetinin açık delilleridir.

Bu dönemde Üsküdar çevresinin yanı sıra Yoros (Beykoz) çevresinin de Türklerin hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) dönemine ait bir vakıf defterinde Yoros "vilayeti" vakıf kayıtları içinde Hacılı mezrasının Fakih Ahmed oğlu Hızır Fakih'in bir çiftlik vakıf yeri olduğu ve buranın Murad Bey tarafından Hızır Fakih'e verildiği belirtilmektedir.²¹ 1523 tarihli bir başka vakıf defterinde adı geçen vakıf mezrasının Hacılı Köyü'ne tabi olduğu ve Murad Bey'den kasıt Gazi Hüdavendigar (I. Murad) olduğu ortaya çıkmaktadır.²² Yine Hacılı Köyü kayıtları içinde yer alan Yusuf adlı kişinin mülkü olan çiftliği Sultan Murad bin Mehmed Han'ın hükmü ile kendisine verildiği belirtilmektedir.²³ 1523 tarihli vakıf defterinde Ali Bahadır Köyü kayıtları içinde yer alan İbrahim Fakih vakfına ait Hacı Halil adlı çiftliğin İbrahim Fakih ve İdris Fakih'e Gazi Murad Han, Bayezid Han, Sultan Mehmed Han ve Murad Han'ın mukarrernameleri ile verildiği kaydedilmektedir.²⁴ Bu bilgilerden Anadolu Hisarı inşa edilmeden Yoros'a tabi Hacılı ve Ali Bahadır köylerinin Türklerin hâkimiyetinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

.....
19 BOA, MAD, nr. 22, s. 3, 23.

20 BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 40, s. 4a-b.

21 BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 40, s. 7a.

22 BOA, MAD, nr. 22, s. 111; Konu ile ilgili ayrıca bk. BOA, *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 438, s. 797; BOA, TD, nr. 733, s. 331b; Tapu-Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi (=TK. KKA), TD, nr. 579, s. 101b.

23 BOA, MAD, nr. 22, s. 111; BOA, TD, nr. 438, s. 797; BOA, TD, nr. 733, s. 331b.

24 BOA, MAD, nr. 22, s. 111; BOA, TD, nr. 733, s. 331b.

İDARİ YAPI

XV.-XVII. yüzyıllarda idari-askeri yönden Üsküdar, Kocaeli (İz-nikmit-İzmit) Sancağı'na bağlı Gebze Kazası içinde yer almaktaydı. İdari-kazai yönden İstanbul'un Üsküdar Kadılığı'na bağlıydı. Üsküdar Kadılığı'nı oluşturan beş naiplikten biri de Üsküdar Nahiyesi naipliği idi. Bu naipliğin sınırları içinde Üsküdar şehir merkezindeki 21 mahalle ile birlikte kırsal kesimde de 20 köy ve 1 zaviye bulunmaktaydı.²⁵

Üsküdar Nahiyesi Küçüksu'dan Dudullu'ya (Çepni köye)²⁶ buradan Samandıra, Yakacık ve Kartal'a uzanan geniş bir coğrafi alandan teşekkül ediyordu. XVIII. yüzyılda Viran, İstavroz, Kuzguncuk, Çenger, Bulgurlu, Nerdubanlu, Kadıköy, Yenice, Reislü köyleri Üsküdar Nahiyesi'ne bağlı kalırken, Büyükbaşlı, Samandıra, Dudullu, Salihlü, Maltepe, Kartal, Soğanlık ve Yakacık köyleri de Adalar (Kartal) nahiyesine bağlandı.²⁷

Üsküdar Kadılığı'nın (Anadolu Yakası) asayiş-i İzmit sancakbeyi tarafından sağlanmaktaydı. Bostancıbaşı da Üsküdar'dan Kartal ve Pendik'e kadar olan sahilleri ve saray bahçelerinin gözetim görevini yürütmekteydi.²⁸

.....
25 Bilgin Aydın – Ekrem Tak, *İstanbul Kadı Sicilleri – Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919 – 927 / M. 1513 – 1521)*, İstanbul 2008, s. 110; Asiyе Yılmaz – Zeynep Süslü, *Üsküdar Kadılığı Şer'iyye Sicilleri 3 Nolu Defter*, (Lisans tezi, 2000, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü), s. 264; Merve Çakır, *Üsküdar Mahkemesinin 15 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (90-178. Varaklar) (954-956 / 1547-1551)*, (Lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü), s. 54; Kübra Ata, *Üsküdar Mahkemesi 15 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (1-90. Varaklar) (954 / 1547 – 958 / 1551)*, (Lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi s. 162.)

26 Dudullu köyünün diğer bir adının Çepni olduğuna dair bk. Ahmet Mülayim Var, *29 Numaralı Üsküdar Kadı Sicili (973-974/1565-1566) 99-198. Varaklar Arası Transkripsiyon*, (M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Lisans tezi), İstanbul 2010, s. 20, 53, 96.

27 Ahmet Tabakoğlu – Ahmet Kala-Salih Aynural, İsmail Kara – Eyüp Sabri Kala, *İstanbul Ahkâm Defteri – İstanbul Tarım Tarihi*, I-II, İstanbul 1997-1998, muh.sy.

28 Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu” *Üsküdar Sempozyumu I*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd. s. 44.

Nüfus defterinde yer alan kayıtlara göre; XIX. yüzyılın başlarında Üsküdar, İstanbul'a bağlı kaza statüsünde bir idari birim idi.²⁹ 1877 yılında Üsküdar mutasarrıflık (sancak) statüsüne kavuşturularak Beykoz, Gebze, Kartal ve Şile kazaları buraya bağlandı. Aynı tarihte İstanbul 20 belediye dairesine ayrıldı ve bu dairelerin 4'ü bugünkü Üsküdar ilçesi sınırları içinde yer aldı. Bu dairelerden on dördüncüsü Anadoluhisarı ve çevresini, on beşinci daire Beylerbeyi ve çevresini, on altıncı daire Paşalimanı (Yenimahalle ve çevresini), on yedinci daire de Üsküdar ve Doğancılar bölgesini içine almaktaydı.³⁰

1922 yılında Üsküdar liva (sancak) olarak kaydedilmekte ve bu livaya Üsküdar, Şile, Kartal ve Gebze kazaları bağlı bulunmaktaydı.³¹ Yine 1925-1926 yılı devlet salnamesinde Üsküdar vilayet (sancak) olarak kendisine bağlı Kartal, Beykoz, Gebze ve Ömerli kazalarından oluşan bir idari üniteye sahip olduğu Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da görülmektedir.³² 18 Haziran 1926 tarihinde yürürlüğe giren Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile Üsküdar vilayeti (sancağı) lağv edilerek İstanbul iline bağlı bir kaza (ilçe) statüsüne indirildi.³³ 1930'da Kadıköy ve Beykoz, Üsküdar'dan ayrılarak ayrı birer ilçe olarak teşkilatlandırıldı.³⁴

1987 yılında Ümraniye, Üsküdar'dan ayrılarak bir ilçe statüsüne kavuşturuldu.³⁵ 2008 yılında da Üsküdar'a bağlı Örnek, Esatpaşa ve Fetih mahalleleri yeni kurulan Ataşehir ilçesine bağlandı.³⁶

29 BOA, *Nüfus Defteri (=NFS.d)*, nr. 8, 16, 56.

30 Atilla Aksel, "Üsküdar İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 347; M. H. Bayrı, *İstanbul*, İstanbul 1951, s. 29.

31 *İstanbul ve Bilâd-ı Selâsede Kâin Mahallât ve Kuranın Huruf-ı Hecâ Tertibiyle Esâmî ve Mensub Oldukları Maliye Şuabât ve Mülhak Bulundukları Liva ve Kaza Esamiî*, İstanbul 1338, s. 23.

32 *Devlet Salnamesi 1925 - 1926*, İstanbul 1926, s. 388 - 391.

33 *Devlet Salnamesi 1927 - 1928*, İstanbul 1927 - 1928, s. 615; "Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu", *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Mecmuası*, sayı: 209, Ankara 1927, s. 350.

34 Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 65.

35 Aksel, "Ümraniye İlçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 341.

36 "Üsküdar", <http://tr.wikipedia.org> (07.02.2010).

ÜSKÜDAR'IN FİZİKİ YAPISI

Yerleşme, Mahalleler, Nüfus ve Meslekler

Üsküdar'ın İstanbul'un fethinden sonra oluşturulan idari yapı içinde "nahiye" olarak sınırları ile XXI. yüzyıldaki "ilçe" olarak belirlenen sınırlarında büyük değişiklikler söz konusudur. Bu makalede bugünkü ilçe sınırlarının çevrelediği alandaki yerleşim yerleri, nüfus ve iskân konusu ele alınmaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra Üsküdar ile ilgili bilgi veren ilk arşiv kayıtları vakıf defterlerinden oluşmaktadır. 1453-1481 tarihleri arasındaki bir tarihe ait olan bu kayıtlar Çamlıca ve Çengel köyleri³⁷ ile Salacak (Fatih) Camii, Rum Mehmed Paşa Camii ve Toygar Hamza Mescidi mahalleleri hakkındadır.³⁸ XV. yüzyılın son çeyreğinde Çamlıca'da 12 hane Müslüman ve Çengelköyde de 23 hane Gayr-i Müslim'den oluşan yaklaşık 175 kişilik bir nüfus ikamet etmekteydi. Mahallelerde yaşayan nüfus miktarı ile ilgili bir bilgiye henüz ulaşamamıştır.

59

Şehrin Fiziki Gelişimi, Mahalleler ve Nüfus

XV. yüzyılda Üsküdar merkezinde gerçekleşen Türk yerleşmesinin Şemsipaşa'nın arkasındaki yamaçlarda başladığı anlaşılmaktadır.³⁹

1513-1521 (919-927) tarihli kayıtları ihtiva eden 1 numaralı Üsküdar Şerhiye Sicili'nde Davud Paşa Camii, Bulgurlu, Selman Ağa Mescidi ve Cami (Mehmet Paşa Camii) mahallelerinin adı yer almakla birlikte nüfusla ilgili bir bilgi verilmemektedir. 1523 tarihli vakıf defteri kayıtlarına göre; bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları içinde yer alan, ancak o dönemin Üsküdar'ının kır iskân birimlerinden olan Çamlıca

37 BOA, Ali Emiri Tasnifi, nr. 40, s. 4a, 6a.

38 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 56.

39 Selda Karaosman - Emre Özbek Eren, "Üsküdar'da Çevre Verilerinin Osmanlı Dönemi Camilerinin Yerleşmesine Etkisi", *Üsküdar Sempozyumu I*, 1, ed. Zekeriya Kurşun vd. s. 347.

Köyü'nde 2 hane Müslüman, Reislü Köyü'nde 23 hane ve 5 mücerred Müslüman, Çengelköyü'nde 57 hane ve 18 mücerred Müslüman ile 13 hane ve 6 mücerred gayr-i müslim, İstavroz-Kuzguncuk Köyü'nde 20 hane ve 7 mücerred Müslüman ile 46 hane ve 6 mücerred gayr-i müslim, şehrin dışında Karacaahmet Mezarlığı'nın Ayrılık Çeşmesi'nin bulunduğu alanda yer alan İbrahim Ağa Zaviyesi Mahallesi'nde de 7 hane Müslüman'dan oluşan yaklaşık 900 kişilik bir nüfus ikamet etmekteydi.⁴⁰

1530 yılında Üsküdar'da toplam sekiz mahalle kaydedilmiştir. Bunlar İmaret-i Mehmed Paşa, Kepçe, Hergele (Salacak), Hamza Fakih, Davud Paşa, Geredelü, Bulgurlu, Selman Ağa mahalleleridir. Ayrıca buraya bağlı altı köy (yeni köyler: Yenice, Bulgurlu) merkez kasabayla organik bir bütün oluşturuyordu. Bu bütüne Karacaahmet Mezarlığı'nda Ayrılık Çeşmesi'nin bulunduğu alandaki İbrahim Ağa Zaviyesi dahildi. Bütün bölgenin toplam nüfusu 463 hane ve 75 bekar erkekle birlikte yaklaşık 2.400 kişiden ibaretti. Nüfusun % 48'i şehir merkezinde, % 52'si de kır iskân birimlerinde yaşamaktaydı. Nüfusun büyük bir çoğunluğu Müslüman Türklerden, yaklaşık % 25'i de gayr-i müslimlerden oluşmaktaydı. Gayr-i müslimlerin yalnız Çengel ve İstavroz köylerinde iskân ettiği tespit edilmektedir. Bu köylerde gayr-i müslimlerin yanında Müslümanların da yaşadığı görülmektedir.⁴¹

1561 yılı tahrir kayıtlarına göre; bugünkü Üsküdar ilçesi sınırları dâhilinde şehrin dışındaki bir zaviye ile birlikte on dokuz mahalle ve altı köy iskân bulunmaktaydı. Bu yerleşim yerlerinde 903 hane ve 276 bekar erkek olmak üzere yaklaşık 4.800 kişiden meydana gelen bir nüfus iskân etmekteydi. Nüfusun % 59'u şehir merkezinde, geriye kalanı da kır iskân merkezlerinde yaşamaktaydı. Şehir merkezlerinde gayr-i müslim nüfus bulunmazken köy iskân birimlerinden Çengel ve İstavroz-Kuzguncuk'da yaklaşık 1.450 kişiden oluşan bir gayr-i müslim nüfus ikamet etmekteydi.⁴² Şehirde, bir önceki tahrirden 30

40 BOA, MAD, nr. 22, s. 3-5, 9, 12-13, 38, 42.

41 BOA, TD, nr. 438, s. 789-793.

42 BOA, TD, nr. 436, s. 359-362, 378-393; TK. KKA, TD nr. 579, 22a-24a, 41b-43b, 52a.

yıl sonra 10 yeni mahallenin (Emir Ahur, Gülfem Hatun, Hasan Ağa, Hacı Mehmed, Evliya Hoca, Abdullah Hoca, Toygar Hamza, Hayrettin Çavuş, Cami-i Sultaniyye ve Solak Sinan Bey) kurulması Üsküdar'da büyük bir iskânın olduğunu göstermektedir. Nitekim bu zaman diliminde bölgenin nüfusu % 146 oranında artmıştır. Kır iskân birimlerinde de nüfusun artış oranı % 59 civarındadır.

XVI. yüzyılda Üsküdar fiziki yönden büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim 1530 yılında mevcut 8 mahalle, 1561'de 18'e yükselmiş ve nüfusta büyük bir artış görülmüştür. Bu büyük çaptaki büyümenin gerçekleşmesinde Arasta Çarşısı (Bat Pazarı), Davud Paşa İmareti, Gülfem Hatun Çarşısı,⁴³ Mihrimah Sultan Külliyesi ile asrın sonlarına doğru inşa edilen Atik Valide Sultan Külliyesi'nin büyük bir payı bulunmaktadır. Şehirde mahalleye adlarını verecek çapta bir Geredeli gurubun yerleştiği, ayrıca deniz kenarında bir külliye inşa ettiren Şemsi Paşa'nın İsfendiyar oğullarından olması ve Paşa'nın haziresinde bulunan mezar taşlarının Boluluların bulunması iskânın boyutlarını ortaya koymaktadır.⁴⁴ Bu asırda şehrin vadi tabanından tepelere doğru fizikî bir gelişim gösterdiği ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ XVI. yüzyılda yalnız şehir merkezine değil, aynı zamanda köy iskân birimlerinde de iskânın olduğu görülmektedir. 1561 yılı kayıtlarında İstavroz ve Kuzguncuk köylerine dışardan 54 hane ve 23 mücerredin yerleştiği kaydedilmektedir.⁴⁶

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü Üsküdar sınırları dâhilinde 18 mahalle, 7 köy ve 1 zaviye ile birlikte toplam 26 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Ancak bu yerleşim yerlerinden, Çamlıca ve Kısıklı'da nüfus kaydı gözükmemekte, Bulgurlu Köyü'nün bitişiğindeki İhsuluk

43 Nuray Güler, "Üsküdar Merkezi: Gülfem Çarşısı (XVI. yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 456.

44 Mehmed İnbâş, "Şemsi Paşa Vakfiyesi", *Üsküdar Sempozyumu II (12-14 Mart 2004) – Bildiriler*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd. İstanbul 2004, s. 183; Sadi S. Kucur, "Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Camii Haziresi Mezartaşları", *Üsküdar Sempozyumu I, II*, ed. Zekeriya Kurşun vd. İstanbul 2004, s. 37, 39, 42; Haskan, *aynı eser*, I, s. 116.

45 Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 48.

46 TK. KKA, *TD*, nr. 579, s. 41b – 43b.

Köyü'nün yeni kurulduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezindeki mahalle sayısı bir önceki tahrire oranla değişmemekle beraber Ahmed Çelebi Trabzonî, Torbalı ve İsfendiyar mahallelerinin yeni kurulduğu, Salacak (Hergele), Emir Ahur ve Abdullah Hoca mahallelerinin de ortadan kalktığı kayıtlardan ortaya çıkmaktadır. Bu yüzyılın başında şehir merkezinde 375 hane ve 35 mücerred, köylerde de 265 hane ve 111 mücerredten oluşan yaklaşık 3.350 kişi iskân etmekteydi. Nüfusun % 57'si şehir merkezinde, % 43'ü de kırsal kesiminde yaşamaktaydı. Bu dönemde de şehir merkezinde gayr-i müslim nüfus ikamet etmemekteydi. Gayr-i müslim nüfus yalnız Çengelköy ve İstavroz-Kuzguncuk köylerinde bulunmaktaydı. Bunlar da toplam Üsküdar nüfusunun % 28'ine (175 hane, 69 mücerred) tekabül etmekteydi.⁴⁷

XVII. yüzyılın başlarında Üsküdar'ın nüfusu bir önceki tahrire oranla artması gerekirken 1.450 kişi (% 30) kadar azaldığı görülmektedir. Şehre Trabzon ve İsfendiyar oğulları bölgesinden yeni nüfus yerleştiği, ayrıca kırsal kesime de 70 hane ve 14 mücerredin (yaklaşık 360 kişinin) dışarıdan gelip Çengelköy, İstavroz ve Kuzguncuk köylerine yerleşen, ancak nereden geldikleri tam belli olmayan ve "yava" kâfirleri diye adlandırılan Hıristiyan gruplardan olduğu tespit edilmektedir.⁴⁸ Bu dönemde Üsküdar'ın nüfusunun azalmasının Celali Fetreti'nden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bu yüzyılın ortaları ve son çeyreğine doğru Üsküdar ve çevresinin toparlandığı ve büyük bir inkişaf gösterdiği Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Çelebi, Üsküdar'ın 9 bin kadar bağlı, bahçeli, yalılı evleri bulunduğunu ve imaretlerle süslü bir şehir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca burada 70 Müslüman, 11 Rum ve Ermeni ve 1 de Yahudi mahallesi bulunduğunu kaydetmektedir. Halkın çoğunluğunun Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen Türkçe konuşan kişiler olduğunu ve ayrıca şehirde Tebriz şehrinden gelenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Şehirde birçok kervansaray, han ve sarayın

.....
47 BOA, TD, nr. 630, s. 658-659, 660-661; BOA, TD, nr. 733, s. 179-180, 184, 190, 202-206; TK. KKA, TD, nr. 49, s. 256b-260a.

48 M. Hanefi Bostan, "XV-XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008)-Bildiriler*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2009, s. 372.

bulduğunu, sadece Sultan Çarşısı'nda 2.060 dükkânın bulunduğunu yazmaktadır.⁴⁹

1680'li yıllarda Anadolu yakasını gezen Eremya Çelebi Kömürçiyen, aşağı yukarı Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri tekrarlamaktadır. Kuzguncuk'un Yahudi köyü olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ 1580 tarihli sicil kayıtlarında Kuzguncuk'ta Yahudilerin bulunduğu teyit edilmektedir.⁵¹

XVII. yüzyılın sonlarında (1691 yılında) Üsküdar şehri sınırları dâhilinde Yenimahalle (Mahalle-i Cedid) adıyla bir mahallenin kurulduğu ve bu mahalleye Ermenilerin yeni yerleştirildiği "Cemaat-ı Ermeniyan" kaydından anlaşılmaktadır.⁵²

XVIII. yüzyılın başlarında (1700 -1712) ve ikinci yarısına ait sicil kayıtlarından (1764-1765 tarihli) şehrin gelişerek Bağlarbaşı ve Selimiye'ye doğru büyüdüğü bu dönemdeki Debbağlar, Arakiyeci Cafer Ağa, Kadiasker, Nakkaş Baba, Hacı Hatun, Pazarbaşı, Ayazma, Şeyh Selami Efendi, İhsaniye, Aşçıbaşı, Reis, Atık Valide, Sinan Paşa, Kefere ve Kasım Ağa mahallelerinin varlığından ortaya çıkmaktadır.⁵³ Bu yüzyılda bugünkü Üsküdar ilçesinin sınırları dahilinde bulunan yerleşim yerlerinden Bulgurlu, Çamlıca, Çengel, İbrahim Ağa Zaviyesi, İlisuluk, İstavros (Kısıklı ve Kuzguncuk'la birlikte) ve Yenice köylerinin kayıtlarının olduğu tespit edilmektedir.⁵⁴

49 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 229-232.

50 Eremya Çelebi Kömürçiyen, *İstanbul Tarihi – XVII. Asırda İstanbul*, trc. ve tahşiye eden Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1998, s. 47, 278-279.

51 Rifat Günalan - Mehmet Canatar – Mehmet Akman- *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (987-988/1579-1580)*, İstanbul 2010, s. 195, 245, 272, 274.

52 BOA, MAD, nr. 3129.

53 Nevzat Erkan, "XVIII. Yüzyılda Şer'iyye Sicillerine Göre Üsküdar'da Müslim – Gayr-i Müslim İlişkileri (1700-1712)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, ed. Zekiya kurşun ve dğr., s. 122; S. Fethi Çetin, *466 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili (1764 – 1765)*, (Yüksek Lisans Tezi – Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 1997, mht., syf.

54 Gülfettin Çelik, *16 – 19. Yüzyıl Gebze (Sosyo Ekonomik Bir İnceleme)*, Kocaeli 2003, Tablo No: 59.

XVIII. yüzyılda şehrin hızla geliştiği; Yeni Valide Camii Külliyesi (1708-1710), Ayazma Camii ve caminin hemen yanında 40 adet yastık dokuma karhanesi ve bükücü karhanesi,⁵⁵ sahilde on bir ayrı iskelenin (Öküz Limanı, Büyük İskele, Kayık İskelesi, At Kayıkları İskelesi, Balaban İskelesi, Gümrük/Kavak İskelesi, Ayazma/Santaş İskelesi, Taşlımanlı İskelesi, Salacak, Üsküdar Sarayı/İhsaniye İskelesi ve Harem İskelesi)⁵⁶ varlığı, ayrıca köy yerleşim yerlerinden Kuzguncuk, İstavroz, Çengel ve Kandilli'de iskelelerin yaygınlığı,⁵⁷ sahil boyunca yahıların (Köçeoğlu, Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Sadullah Ağa yahı-ları) ve Eski Küçükso Kasrı ve Acıbadem Hünkâr İmamın Köşkü⁵⁸ gibi yapıların inşasından anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyıldan itibaren padişahların bahçe ve koruluklarının bir bölümünü arsa haline getirerek yeni mahallelerin oluşmasına ön ayak oldukları bilinmektedir. Sultan III. Mustafa'nın (1757 – 1774) İhsaniye ve Beylerbeyi mahallelerinin oluşmasında bu tür bir katkısının olduğu tespit edilmektedir.⁵⁹ Bu sırada Üsküdar'ın nüfusunun 60 bin kadar olduğu ifade edilmekle beraber⁶⁰ bunu teyit eden bir arşiv kaydına henüz ulaşılammıştır.

Nüfusun artmasında yine Trabzon, Sivas, Kayseri ve Malatya'dan Üsküdar çevresine gerçekleşen göçün önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bahçıvanlık yapmak üzere Rumeli'den bazı gayr-i müslim reayanın İstavroz, Çengel ve Kuzguncuk köylerine misafireten geldiği ve zamanla sürekli buralarda oturmaya başladıkları kayıtlardan ortaya çıkmaktadır.⁶¹

55 Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 54 -55.

56 İmre Özbek, "Üsküdar Meydanının Toplumsal Veriler Doğrultusunda Geçirdiği Mekansal Dönüşüm", *II. Üsküdar Sempozyumu*, II, ed. Zekeriya Kurşun vd. s. 374 - 375.

57 Ahmet Tabakoğlu – Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Tarihi 2*, İstanbul 1998, s. 244.

58 Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 56.

59 Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, ed. Coşkun Yılmaz, s. 161.

60 Sibel Özer, "Seyyahların Kalemile 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bir Pitoresk Şehir: Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, 572.

61 A. Tabakoğlu – A. Kala – Salih Aynural – İsmail Kara – Eyüp Sabri Kala, *İstanbul Tarım Tarihi (1743 – 1757)*, I, İstanbul 1997, s. 32, 92-93, 136-139, 164-165.

XVIII. yüzyılda Ermeni ve Çingenerin Üsküdar şehrine ve köylerine yerleşmeye başlayarak önemli bir yekün teşkil etmişlerdir. Nitekim Ermenilerin bu asırda Selamiye/Selamsız ve Yenimahalle'de ikamet ettikleri, bir kısmının da Kuzguncuk ve Kandilli'ye yerleşmeye başladıkları kaydedilmektedir.⁶² Çingenerlere XVI. yüzyıldan itibaren Üsküdar'da tek tük tesadüf edilmekle beraber, XVIII. yüzyılda Selamsız semtine iskân edilmeleriyle birlikte bir varlık teşkil etmeye başlamışlardır.⁶³

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Üsküdar şehrinde 39 mahalle ve 7 köyün bulunduğu 1844 (1260) tarihli nüfus defteri kayıtlarından ortaya çıkmaktadır. Daha önceki kayıtlarda köy statüsünde görünen Kuzguncuk, bu tarihte mahalleye dönüşerek şehre katılan bir yerleşim birimi olduğu görülmektedir.

1844 yılı kayıtlarından şehirde XVII. yüzyıl tahrir ve XVIII. yüzyıl sicil kayıtlarında görülmeyen Selami, Selimiye, Dağ Hamamı, Arakiyeci el-Hac Mehmed Ağa ve Süleyman Ağa mahallelerinin XIX. yüzyılda kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Selimiye Mahallesi'nin III. Selim'in Nizam-ı Cedid askerleri için kurduğu Selimiye Kışlası ve beraberinde oluşturulan bölge⁶⁴ ile birlikte büyük bir inkişaf gösterdiği, burada kurulan sanayi tesislerinden ve XIX. yüzyılın ortalarında Üsküdar şehrinin en çok nüfus barındıran mahallelerinden biri olmasından ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde en çok nüfusun yaşadığı mahalleler arasında Kuzguncuk, Selami ve İcadiye mahallelerinin yer aldığı görülmektedir.

XIX. yüzyılda bugünkü Üsküdar ilçesinin çevrelediği alanda daha önceki yüzyıllara ait tahrir kayıtlarında İstavroz Köyü içinde

62 P. Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, (trc. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1976, s. 129, 133, 135; Elmon Hançer, "Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti", *Üsküdar Sempozyumu I*, I, 145, 150-155.

63 Taner Canbolat – Muammer Ak, "Selamsız Çingene / Roman Topluluğunun Sosyo-Kültürel Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 350-351.

64 Gözde Ramazanoğlu, "Nizam-ı Cedid Kenti: Selimiye", *III. Selim*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 123, 125.

değerlendirilen Kısıklı Köyü, Kuzguncuk Mahallesi ve Beylerbeyi Köyü bu dönemde müstakil yerleşim birimlerine dönüştü. Ayrıca bu yüzyılda Vani Mehmed Efendi ya da sadece Vani adıyla kaydedilen köy de bir yerleşim birimi haline geldi. Yine daha önceki yüzyıllarda görülen Yenice Köyü muhtemelen XIX. yüzyılda Kandilli adını aldı.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar kazasının nüfusunun 40.000 olduğu,⁶⁵ dolayısıyla bugünkü Üsküdar ilçesinin çevrelediği alanda bu dönemde yaklaşık 30.000 nüfusun yaşadığı söylenebilir.

XIX. yüzyılın ortalarında nüfus defterleri verilerine göre Üsküdar'ın nüfusunu sağlıklı olarak belirlemek hayli zordur. Nitekim 1844 tarihli Üsküdar'a ait 15 ayrı nüfus defteri bulunmaktadır.⁶⁶ Bu defterlerde zaman zaman aynı mahallenin nüfusu farklı olarak verilmektedir. Bütün bu zorluklara rağmen defterlerdeki en yüksek rakamlar alınmış ve 178 numaralı defter esas tutularak Üsküdar'ın nüfusu tespiti çalışılmıştır. Buna göre Üsküdar'ın nüfusu bu tarihte yaklaşık 17.200 erkek neferden oluştuğu ve dolayısıyla nüfusun 34.500 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Nüfusun yaklaşık % 61'i Müslümanlardan % 7'si Yahudilerden, % 15.72'si de Ermenilerden teşekkül etmekteydi. 1856-1857 tarihli nüfus kayıtlarında Yenimahallede 30, Selami Mahallesi'nde 10 ve Kandilli Köyü'nde de 51 nefer olmak üzere toplam 93 nefer erkek Katolik'in, İcadiye'de 3, Selami Mahallesi'nde de 6 nefer olmak üzere toplam 9 nefer erkek Protestan'ın Üsküdar'da yaşadığı tespit edilmektedir.⁶⁷

Bu dönemdeki nüfusun önemli bir bölümünün Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelerek Üsküdar'a yerleştiği kayıtlardan tespit edilmektedir. Ayrıca az sayıda da olsa Afganlı, Hintli, Kefeli, Mısırlı, Halepli ve Cezayirli olarak kaydedilen nüfusun varlığı da söz konusudur.⁶⁸

65 Namık Musali, "Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 39.

66 BOA, NFS. d, nr. 178; 179; 180; 181; 260; 261; 262; 263; 321; 322; 323; 324; 350; 567; 568.

67 BOA, NFS. d, nr. 554.

68 BOA, NFS. d, nr. 56; 178; Abdülhamit Kırmızı, "Üsküdar'da Medfun Ramazanogullarından İsmet Paşa ve Oğlu Hüseyin Rıza Paşa", *II. Üsküdar Sempozyumu*, II,

1860 yılında çok sayıda Müslüman, Kırım, Tuman ve Çerkez-Kabartay kabilelerinin Haydarpaşa limanına gelerek Haydarpaşa sahrasına iskân ettirildiği ve bunların nüfus defterlerine kaydedildiği görülmektedir.⁶⁹ Ancak bunların ne kadarının Üsküdar'a yerleştiği bilinmemektedir.

1876 yılında bugünkü Üsküdar ilçesini çevreleyen alanda 42 mahalle ve 4 köy iskân biriminin bulunduğu ve bu yerleşim yerlerinde toplam 7.142 hanenin ikamet ettiği görülmektedir.⁷⁰ 1902 tarihli bir belgede Üsküdar'ın mahalle sayısı ve nüfusunun 1876 tarihli verilerle aynı olduğu tespit edilmekte, dolayısıyla 1876 tarihli verilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Belgede yer alan açıklamada her bir hanenin beşer nüfus itibarıyla hesap edildiği, hanelerde ve dükkân üzerinde ikamet eden nüfusun bu hesaplama dâhil edilmediği ifade edilmektedir. Bu tarihteki nüfusun yaklaşık 35.500 kişiden meydana geldiği hesaplanmaktadır.⁷¹ Nüfusun % 88.5'i şehirde, geriye kalanının da Bulgurlu, Çengel, Kandilli ve Vani köylerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. 1844 tarihli kayıtlarda görülmeyen Altunizade İsmail Efendi, Çakırcı Hasan Paşa mahallesinin bu tarihten sonra kurulduğu, Beylerbeyi, Kısıklı ve İstavroz köylerinin şehre katılarak mahalle konumuna geldiği tespit edilmektedir.

1882 yılında Üsküdar'da evlerde 7.795 erkek ve 10.691 kadın, tekkelerde 242 erkek 200 kadın, medreselerde 21 erkek, dükkânlarda 1.752 ve hanlarda 126 erkek, göçmenlere mahsus ikametgâhlarda da 1.674 erkek ile 193 kadın Müslüman yaşamaktaydı. Bu tarihte Rumlar dükkân ve hanlarda bulunanlarla birlikte 2.722 erkek ve 1.923 kadından, Ermenilerin de 3.923 erkek ve 3.345 kadından oluşan bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Bu tarihte kadın ve erkek olmak üzere Üsküdar'da toplam 36.350 kişiden oluşan bir nüfusun yaşadığı ortaya

.....
576; Sadi Kucur, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 332, 339, 342.

69 BOA, NFS. d, nr. 462; 467.

70 Emin Nedret İşli, "İstanbul'un Mahalle İsimlerine Ait Kaynaklar ve 1876-1877 Tarihli "Esami-i Mahallat", *İstanbul*, sayı: 40 (İstanbul Ocak 2002), s. 74-77.

71 BOA, *Yıldız Tasnifi Perakende Şehremaneti Maruzatı Evrakı* (=Y.PRK. ŞH.), nr. 12 / 66.

çıkmaktadır. Bu nüfusun % 67'si Müslümanlardan, % 13'ü Rumlardan ve % 20'si de Ermenilerden oluşmaktaydı.⁷²

Üsküdar'ın 1894'te merkez nüfusunun 82.400 ve Kuzguncuk'un 7.624 kişi olmak üzere toplam 90.000 kişi olduğu belirtilmektedir.⁷³ 1914 yılında ise Üsküdar'da 70.447 Müslüman, 19.832 Rum, 13.296 Ermeni, 6.836 Yahudi, 31 Rum-Katolik ve 653 Ermeni-Katolik olmak üzere toplam 111.095 kişiden oluşan bir nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

Mahalle kayıtlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar'ın Bağlarbaşı, Altunizade, Acıbadem ve Haydarpaşa istikametine doğru büyüdüğü ortaya çıkmaktadır.⁷⁵ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden (93 Harbi) sonra Üsküdar'ın nüfusunun dışardan gelen göçlerle birlikte 60 yıl içerisinde % 200 oranında artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 93 Harbi'nden önce Üsküdar'a gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün İstanbul'un dışına yönlendirildiği belirtilmektedir.⁷⁶

68

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Üsküdar'a Müslümanların yanında Doğu Avrupa ve Rusya'dan göç eden Yahudilerin de geldiği görülmektedir. 1890'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin, Yahudi göçü ile baş edemeyecek bir konuma gelmesi bu göçün hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁷⁷

1850'li yıllardan itibaren Şirket-i Hayriye vapurlarının devreye girmesiyle Üsküdar köylerine ulaşım kolaylaşmış ve bunun sonucunda da köyler mahalleleşmiştir.⁷⁸

72 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914)*, İstanbul 2003, s. 241.

73 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 -1927*, Ankara 1996, s. 72.

74 Karpat, *a.g.e.*, s. 208 -209.

75 Genim, "Bizim Yakanın Öyküsü", *İstanbul Asyakası*, s. 60; Selçuk Mülayim, "19. Yüzyılda Üsküdar", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd., s. 139.

76 Uğur Demir, "Hayata Geçirilemeyen Bir Proje: Haydarpaşa Ekmek Fabrikası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 479.

77 Ali Arslan, "Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçünün Üsküdar'a Etkileri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 133, 136, 138-139, 141.

78 Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 159 - 160.

Üsküdar çevresinde içilebilir tatlı su kaynaklarının bol olması ve topraklarının tarıma elverişli olması bölgenin yerleşmelere uygun olduğunu gösteriyor. Buna rağmen Üsküdar'ın kent bütününe daha fazla katılabilmesi ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır.⁷⁹

1935 yılında Üsküdar'da ikamet eden yerli nüfusun yaklaşık 57.000 kişiden oluştuğu belirtilmektedir.⁸⁰

1970 yılında bugünkü Üsküdar ilçesi sınırları dâhilinde 42 mahallede toplam 120.000 kişi,⁸¹ 1990'da 47 mahallede 355.000, 2000 yılında da 51 mahallede 450.000 kişi iskân etmekteydi.⁸² 1970'li yıllarda İnkılâp (Merkez) Barbaros, Küplüce, Kuleli, Güzeltepe, Havuzbaşı, Bahçelievler, Burhaniye, Kirazlıtepe ve Ferah mahalleleri, 1990'da Acıbadem, Emek, Emniyet, Küçüksu, Ünalın, Yavuztürk mahalleleri, 2000'li yıllarda da Cumhuriyet, Hasip Paşa ve Mehmet Akif Ersoy mahallelerinin varlığı söz konusudur. 2008 yılında Örnek, Esatpaşa ve Fetih mahalleleri yeni kurulan Ataşehir ilçesine bağlanınca, Üsküdar'daki mahalle sayısı 54'den 51'e düşmüştür. 1935 ile 2000 yılları arasındaki 65 yıllık dönemde Üsküdar'ın nüfusu yaklaşık 8 kat artmıştır.

69

2007 yılında Üsküdar Belediyesi Encümeni'nin aldığı kararla 2009 yılında Üsküdar mahalleleri birleştirilerek mahalle sayısı 33'e düşürüldü. Daha önce semt adı olarak geçen Ahmediye, Aziz Mahmud Hüdayi, Küçük Çamlıca, Mimar Sinan, Sultantepe ve Zeynep Kamil'in yeni mahalleler arasında yer aldığı görülmektedir.⁸³

2000 yılının mahalle listesinde yer alan ve büyük bir çoğunluğu tarihi mahalleler olan 24 mahalle (Abdullah Ağa, Ahmed Çelebi,
.....)

79 Mülâyim, "19. Yüzyılda Üsküdar", *II. Üsküdar Sempozyumu*, s. 138.

80 Ümid Meriç Yazan, "Bir Asır Boyunca (1840 – 1940) İstanbul Şehrinin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs – 11 Haziran 1988) Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 71.

81 Konyalı, *aynı eser*, I, 38-40.

82 Sedat Murat – H.Yunus Ersöz – Sefer Şener – Yılmaz Bayat, *Dünden Bugüne Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Üsküdar*, I, İstanbul 2006, s. 46; II, İstanbul 2006, s. 5.

83 "Mahalle Sayısı 36'ya Düştü", <http://www.uskudar34.com/haber/130-uskudar-mahalle-sayisi-36ya-dustu.html> (19 Ocak 2008).

Arakiyeci Hacı Cafer, Arakiyeci Hacı Mehmed, Aşçıbaşı, Ayazma, Emek, Emniyet, Gülfem Hatun, Hacı Hesna Hatun, Hayrettin Çavuş, İhsaniye, İnkılâp (Merkez), Kefçe Dede, Pazarbaşı, Rum Mehmed Paşa, Solak Sinan, Tabaklar (Dabakhane), Tavaşı Hasan Ağa, Tenbel Hacı Mehmed, Toygar Hamza, Vaniköy ve Hasip Paşa) diğer mahal-
lelere eklenmiştir. 2009 yılı genel nüfus sayımında Üsküdar ilçesinin nüfusu yaklaşık 525.000 kişi olarak tespit edilmiştir.⁸⁴

2000 ile 2009 yılları arasındaki 9 yıllık sürede nüfusun artış oranı yaklaşık % 17 civarındadır. Üsküdar'da yaşayanların yaklaşık üçte ikilik kısmı İstanbul dışı, üçte birlik kısmı da İstanbul doğumludur. İstanbul dışı doğumları % 7'lik oranla Rize, % 6.8'lik oranla Trabzon ve % 3.5'lik oranla Giresun doğumlarının teşkil ettiği ve dolayısıyla şehrin önemli bir bölümünün Karadenizlilerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır.⁸⁵

Halkın Geçim Kaynakları ve Meslekler

70

XVI. ve XVII. yüzyıllarda bugünkü Üsküdar ilçesi sınırları dâhilinde yaşayan halkın yarıdan biraz fazlası tarımla, geriye kalanı da ticaret ve kayıkçılıkla veya bazı meslekleri icra ederek geçimini sağladığı arşiv kayıtlarından tespit edilmektedir. Nitekim kır iskân birimlerinde iskân edilen halkın tarım, sebze ve meyve yetiştiriciliği, bir kısmının da balıkçılık ve hayvancılık yaptığı tespit edilmektedir.⁸⁶ Şehirde yaşayanların bir kısmının ilim, askeri görevler ve bir kısmının da sanatla uğraştığı belirtilmektedir.⁸⁷

Üsküdar, Avrupalı ve Asyalı tüccarların bir buluşma noktasıdır. Şehir XVII. yüzyılda 11 kervansaray, 500 kadar han ve 2.060

84 "Üsküdar", <http://tr.wikipedia.org> (07.02.2010); "Üsküdar, İstanbul", <http://tr.wikipedia.org/wiki> (07.02.2010).

85 Murat - Ersöz - Şener - Bayat, *a.g.e.*, II, 9.

86 Bostan, "XV - XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 380 - 393.

87 Evliya Çelebi, I, 229.

dükkânın bulunduğu bir ticaret merkezidir.⁸⁸ Üsküdar'ın bir ticaret merkezi olmasının önemli nedeni Osmanlı'daki ana ve tali yolların başlangıç noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Anadolu sağ kolu olan Hac Yolu, ortakol Bağdat-Basra yolu ile sol kol olan Erzurum-Tebriz yolunun başlangıç noktasındadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin deniz yollarını oluşturan 4 ana koldan iki kol Üsküdar'dan başlamaktadır. Bu deniz yollarından biri Üsküdar'dan Anadolu'nun Karadeniz kıyılarına takiben Faş'a, ikincisi de Akdeniz yönünde sol kıyıları takiben Üsküdar-İzmir-İskenderun-İskenderiye-Cezayir-Südde (Cebel-i Tarık) Boğazı'na ulaşan güzergâhtır.⁸⁹ Üsküdar iskelesine demir atan gemilerden alınan ihtisap resmi mukataasının 1657 yılında 11.000 akça olması Üsküdar'ın deniz ticaretinde ulaştığı boyutu göstermektedir.⁹⁰

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Üsküdar'da halkın kayıkçılık, bakkalık, fırıncılık, nalbantçılık, okçuluk, kerestecilik, debbağlık, yoğurtçuluk, kadılık, naiplik, boruculuk, balıkçılık, kahvecilik, börekçilik, şerbetçilik, kebağçılık, hamamcılık, kürkçülük, helvacılık, hurdacılık, kuyumculuk, bozacılık, değirmencilik, semercilik, berberlik, kasaplık, mütevellilik, cabilik, vekil-i harçlık, zaviyedarlık, tekyenişinlik, çiftçilik, ortakçılık, kazancılık, kürekçilik, sandıkçılık, demircilik, imamlık, müezzinlik, fucuculuk, dülgercilik, gemicilik, dolapçılık, terzilik, kaymakçılık, ekmekçilik, kalafatçılık, ıspanakçılık, çakıcılık, kamarcılık, peremecilik, müderrislik, doğancılık, fundacılık, meremmetçilik, koruculuk, muhassıllık, kilercilik, hatiplik, katiplik, mülazımlık, gemi reisliği, cüzhanlık, sarraçlık, amillik, aşçılık, bağcılık, başçılık, başmakçılık, bezcilik, bıçakçılık, boğçacılık, katırcılık, devecilik, düdükçülük, dülbentçilik, neccarlık, eşekçilik, tabiplik, hallaçlık, hayatlık, hırdavatçılık, kalburculuk, kantarcılık, kaptancılık, karpuzculuk, kassamlık, mumculuk, papuçculuk, pazarcılık, pirinççilik, salcılık,

.....
88 Evliya Çelebi, I, 231; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay – Enver Özcan, I, Ankara 1986, s. 83.

89 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 4-5, 146-150.

90 Mantran, *aynı eser*. I, 308.

sığırtmacılık, takkecilik, tavukçuluk, taycılık, turnacılık, yavacılık gibi meslek ve görevleri ifa ederek geçimlerini sağladıkları görülmektedir.⁹¹

XVIII. yüzyılda Üsküdar halkının gıda, inşaat, ziraat, hizmet, sağlık, nakliye ve konaklama, eğlence, dinî hizmetler, ticaret ve giyim sektörlerinde çalışarak geçimini sağladığı çeşitli arşiv kayıtlarından tespit edilmektedir. Üsküdar halkının *gıda sektörüyle ilgili*; ekmekçilik, fırıncılık, çörekçilik, bakkallık, değirmencilik, aşçılık, helvacılık, sebzeçilik (manavlık) yoğurtçuluk, yağcılık, sütçülük, salepçilik, bezir yağcılığı, sakalık, kasaplık, kandarcılık, duhancılık ve balıkçılık, *teks-til, giyim ve kuşamla ilgili*; abacılık, kalpakçılık, tülbentçilik, terlikçilik, boyacılık, çarıkçılık, ipekçilik, terzilik, keçecilik, basmacılık, fesçilik, peştemalcilik, kürkçülük, çukacılık, papuççuluk, çizmecilik, yastıkçılık, nalçacılık, hallaçlık, bükücülük, bezzazlık, *hırdavat, inşaat ve alet-edevat'la ilgili olarak*; çivicilik, demircilik, nalbantlık, kılıççılık, saraçlık, alçıcılık, horasancılık, kalaycılık, kazancılık, neccarlık/dülgerlik, doğramacılık, kerestecilik, mezar taşı yapımcılığı, kireççilik, duvarcılık ve camcılık, *ziraatla ilgili*; rençberlik, bahçıvanlık, bağcılık, çiftçilik, *Hizmet sektöründe*; sakalık, terzilik, berberlik, çobanlık, lağımçılık, *sağlık sektöründe*; tabiplik ve cerrahlık, atarlık, *nakliye ve konaklama ile ilgili olarak*; hancılık, mekkarlık, arabacılık, gemicilik, kayıkçılık, hammallık, *eğlence sektöründe*; kahvehanecilik, meyhanecilik, enfiyecilik, *dinî hizmetler olarak*; imamlık, müezzinlik, hatiplik, patriklik, rahiplik, metropolitlik, papazlık, keşişlik gibi meslekleri icra ettiği tespit edilmektedir. Ayrıca sarraflık ve kuyumculuk, mumculuk, bezirganlık yani tacirlik ve gazzazlık, avcılık, mumculuk, debbağlık, barutçuluk, nalbantlık, rençberlik, çiftçilik, nalçacılık, ırgatlık gibi mesleklerin de bulunduğu görülmektedir. Üsküdar'da 31 debbağhanenin bulunması bu iş kolunun büyük bir gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1792'de Üsküdar iskelelerinde toplam 570 kayıkçı bulunmaktaydı.⁹²

91 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-i Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul, s. 35, 69, 76; Mantran, *a.g.e.*, II, İstanbul 1986, harita 11, 13; Aydın – Tak, *a.g.e.*, mht. syf.; Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu I*, I, 52; Bostan, “XV – XVII. Yüzyıllarda Üsküdar Nahiyesi Köylerinde Sosyal ve İktisadi Hayat”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, 458, 460.

92 XVIII. yüzyılda Üsküdar'da iş kolları ile ilgili geniş bilgi için bk. Çetin, *a.g.e.*,

XIX. yüzyılın başlarında Üsküdar'da 287 kayık ve 808 de kayıkçı bulunmaktadır.⁹³ Yine bu yüzyılda Selimiye Kışlası'nın ve Selimiye Mahallesi'nin teşekkülü ile Üsküdar önemli bir tekstil sanayi merkezi haline gelmiştir. Nitekim 1867 yılında Üsküdar'da 2.750 kumaşçı tezgâhının bulunduğu ve 3.500 kişinin bu tezgâhlarda çalıştığı anlaşılmaktadır.⁹⁴ Böylece Selimiye'nin alt yapısı, limanı, planlı bir inşaat faaliyeti sonucunda dinî yapılardan askeri binalara, ticaret binalarından konutlara kadar her şey düşünülerek planlandığı belirtilmektedir.⁹⁵

XIX. yüzyılda Üsküdar'da halkın geçimini sağlamak için kayıkçılık başta olmak üzere, yoğurtçuluk, kireççilik, kasapçılık, kerestecilik,

.....
mhf. syf.; Erkan, "XVIII. Yüzyılda Üsküdar'da Şeriyeye Sicilleri Işığında Gayri-Müslimlerin Meslekleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 443, 445-452; Kenji Fujiki, "İstanbul Mahkemesi Şeriyeye Sicil Defterinin Üsküdar Esnaf Tarihi İçin Önemi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 431, 435; Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul 1998, mhf. syf.; Tabakoğlu – Kala, *İstanbul Esnaf Tarihi*, II, mhf. syf.; Nahide Şimşir, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar Esnafı ve Meseleleri", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, ed. Zekeriya Kurşun, s. 335; Zeki Tekin, "Üsküdar Debbâghaneleri ve Üretim Kapasitesi (Klasik Dönem)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, ed. Coşkun Yılmaz, s. 308; Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, ed. Coşkun Yılmaz, s. 249-250; Bülend Arı, "Üsküdar'ın Ulaşımı", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd. s. 108; Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689 -1785)*, İstanbul 1988, s. 9-10, 30, 106-107; Tabakoğlu – Kala, *İstanbul Tarım Tarihi*, I, 83, 142; II, 313-314, 329-330, 332, 337-338; Ozanay Onur, "Üsküdar'da Yazmacılık, Üsküdar, Kuzguncuk, Çengelköy, Beylerbeyi, Kandilli, Vaniköy Çizgi İşi ve Kalıp İşi Yazmaları", *II. Üsküdar Sempozyumu*, II, ed. Zekeriya Kurşun, s. 438, 440.

93 Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 250-251; Mehmet Mazak aynı tarihte Üsküdar'daki 19 iskelede toplam 885 kayıkçı ve 385 adet kayık bulunduğunu belirtmektedir (bk. "1802 Tarihli Üsküdar İskeleyi ve Üsküdar Kayıkçılarının Demografik Yapısı", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, 64-65). Ahmet Tabakoğlu bu dönemde Üsküdar ve civarında 19 iskele ve 880 kayıkçı olduğunu yazmaktadır (bk. "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V*, I, 171).

94 Ülkü Tokatlı Akça, "Üsküdar Çatma Kadifeleri", *II. Üsküdar Sempozyumu*, II, 477.

95 Gözde Ramazanoğlu, "Üsküdar'da Halıcılık: Selimiye Sandalçı (İpekli Dokuma) Hanları", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, 74; a.y., "Nizam-ı Cedid Kenti: Selimiye", *III. Selim*, s. 123-139.

fırıncılık, şerbetçilik, balıkçılık,⁹⁶ şekerçilik, sütçülük, kaymakçılık, aşçılık, kebağçılık, helvacılık, macunculuk, kadayıfçılık, tatlıcılık, kuruyemişçilik, leblebicilik, bozacılık, pastacılık, sebzecilik ve manavcılık, terzilik, berberlik, saatçilik, boyacılık, basmacılık, tülbentçilik, tuhafiyecilik, marangozluk, kerestecilik, dökümcülük, nalburculuk, lülecilik, hurdacılık, nalıncılık, debbağlık, hallaçlık, yastıkçılık, kahvecilik, çaycılık, gazozculuk, meyhanecilik, tütüncülük, gazetecilik, gazete dağıtıcılığı, çankçılık, enfiye ve kokuculuk, fesçilik, hamallık, arzuhalçilik, ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık, pazarcılık, kırtasiyecilik, tuhafiyecilik, bakkallık, bohçacılık, celepçilik,⁹⁷ debbağcılık, neccarlık, karhanecilik, taşçılık, marangozluk, sıvacılık, hamamcılık, nakkaşlık, camcılık, duvarcılık, lağımçılık, kaldırımcılık, tuğlacılık, ırgatçılık, harççılık, keten kıyıcılık gibi meslekleri ifa ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁸

XIX. yüzyılda Üsküdar'da halkın geçimini sağlamak için büyük bir çoğunluğunun ticaretle uğraştığı, bir bölümünün de kayıkçılık başta olmak üzere, tekstil sanayinde çalıştığı, çok az bir kısmının da tarım ve hayvancılıkla meşgul olduğu nüfus kayıtları verilerinden ortaya çıkmaktadır. Nüfus defteri kayıtlarında yer alan bilgilere göre Üsküdar'daki meslekler şunlardır: mumcu, aşçı, kayıkçı, kasap, debbağ, ekmekçi, arabacı, kalafatçı, berber, sandıkçı, muhallebici, çiçekçi, börekçi, helvacı, kalaycı, saka, eskici, kavas, kahveci, yorgancı, kömürücü, turşucu, şıracı, çamaşırcı, dönerci, esirci, bahçıvan, salepçi, bozacı, dökmeçi, palangacı, taşçı, nalbant, basmacı, eskici, hamamcı, kafesçi, hancı, müezzin, imam, hademe, şekerçi, mısırcı, manav, rençber, hamal, bekçi, yastıkçı, sabuncu, bağcı, doğramacı, demirci, mezarıcı, dellal, kitapçı, şıracı, sebzeci, kadayıfçı, leblebici, manav,

96 Tabakoğlu, "Osmanlı Döneminde Üsküdar Köyleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu* V, I, 159, 166-167.

97 Ahmet Uçar, "Üsküdar'da Şekerçi ve Şekerlemeciler", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd. s. 350; a.y., "XIX. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Esnafı ve Biraktığı Tarihi Miras", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu* VI, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 458, 459, 462, 467, 468, 470, 472, 476.

98 Ahmet Refik, *Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1786 – 1882)*, İstanbul 1988, s. 4, 20.

kebabçı, kalaycı, şerbetçi, kayyum, çerci, bakırcı, tüccar, çörekçi, salcı, yemişçi, sepetçi, nakkaş, sandalcı, kürekçi, balıkçı, hatip, arzuhalcı, duhancı, çamaşırcı, seyis, sucu, hademe, yemişçi, eskici, yazıcı, çöpçü, nakkaş, yüncü, gözlemeci, hakkak, bıçakçı, oturakçı, tuğlacı, mühendis, bakırcı, balmumcu, kilerci, yoğurtçu, sütçü, terzi, manav, kalaycı, kovacı, arabacı, baklavacı, bozacı, madenci, basmacı, düğmecı, şıracı, kaputçu, hamal, kutucu, kurdeleci, kaymakçı, mavıracı, kayık çekicisi, palasang, kahve değirmencisi, yazmacı, palanga, yağcı, şerbetçi, hamam hademesi, hastahane hizmetçisi, sobacı, kaymakçı, bakırcı, çerağı, sebzevatçı, nakkaş, kazgancı, doğramacı, gulam-ı zenci, kazancı, kavalcı, bağcivan, imameci, sağılebcı, yağcı, sakız helvacısı, mezbelecı, seyis, paçacı, mürekkepçi, sebilci, ekmekçi, bozacı, fileci, mumcu, doğancı, talebe, keçeci, tuğlacı, kozalakçı, bacacı, çıkırıkçı, mısırcı, katip, odacı, tüccar, testereci, doğramacı, rendeci, manav, mektep kalfası, pamukçu, dülger, mahalle bekçisi.⁹⁹

Bu asırda Üsküdar'ın İstanbul için önemli bir ticaret merkezi ve buluşma yeri olduğu ve burada ipek ve pamuk kumaş fabrikalarının bulunduğu, tahıl, sebze ve meyve üretiminin önemli bir boyuta ulaştığı belirtilmektedir.¹⁰⁰ Haydarpaşa demir yolunun inşası ile birlikte Üsküdar'ın kervan ticaretini kaybetmesi sonucu şehirde bulunan kervansaray ve hanların işlevleri ortadan kalkmıştır. XIX. yüzyılda Üsküdar'da görülen mesleklerin XX. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir bölümünün devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹

XXI. yüzyılın başlarında Üsküdar'da işgücünün meslek grupları itibariyle dağılımı şöyledir: Meslek grupları içinde ilmi ve teknik elemanlar ile serbest meslek sahipleri toplam işgücünün % 18.7'sini, idari personel ve benzeri çalışanlar % 16.8'ini, ticaret ve satış personeli % 17.2, hizmet işlerinde çalışanlar % 11.5'ini, müteşebbisler,

99 BOA, NFS.d., nr. 178, mhf. syf.

100 Mehmet Alaattin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, ed. Coşkun Yılmaz, s. 47.

101 Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar*, İstanbul 2007, s. 179-181.

direktörler ve üst kademe yöneticileri % 3.3'ünü, tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar % 0.4'ünü, tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar da % 32'sini teşkil etmektedir. Üsküdar'da çok sayıda (43.192) yapı bulunmakla beraber bunların dörtte üçünden fazlası konut olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle Üsküdar bugün artık bir sanayi veya ticaret merkezi olmaktan çıkarak ikamet merkezi konumuna gelmeye başlamıştır.¹⁰²

Sonuç

Üsküdar, Osmanlılar zamanında, Bizans döneminde olduğu gibi mesirelerin, avlakların, ayazmaların ve iyi suların yer aldığı bir bölge olmuştur. Ayrıca önemli bir liman, kervansaray, han ve dükkanlarıyla bir ticaret merkezi ve şehir özelliği taşıyan bir yerleşim yeri olarak göze çarpmaktadır. İstanbul'un Anadolu'ya açılan askeri, ticari ve kültürel penceresi mahiyetindeydi. Nitekim Asya tarafına sevk edilen orduların teçhizat, mühimmat ve askeri ikmal yaptığı bir konaklama yeri, yine Suriye, Irak ve Asya'nın diğer yerlerinden gelen tüccarların toplandığı bir kavşak yeri, Hacca gitmek üzere yola çıkan Müslümanların, ilk olarak ayak bastıkları kutsal bir mekân ve "Surre Alayları"nın uğurlandığı yerdir. Üsküdar camiler, mescitler ve namazgâhlar, imaretler, kervansaraylar, saraylar, yalılar, konaklar, köşkler, mezarlıklar, türbeler, sebiller ve çeşmeler, hamamlar ve hastahaneler şehridir. Aynı zamanda şeyhler, veliler, evliyalar, hocalar, hattatlar, edipler, şairler, ressamlar ve sanatçıların yaşadığı bir şehir özelliği taşımaktadır. Türklerin İstanbul'u ilk gördükleri ve İstanbul'un fethinden önce Türklerin yaşadığı bir yer olması özelliği yanında, Anadolu'nun bütün bölgelelerinden göç almış olmakla birlikte Karadenizlilerin çoğunlukta bulunduğu bir şehirdir.

Fetih Rûznâmesi*

PROF. DR. ERHAN AFYONCU** – DR. COŞKUN YILMAZ**

53 gün sürdü İstanbul kuşatması. Nice sıkıntılara, endişelere ve ümitlere sahne olan 53 gün...

21 yaşındaki hükümdar, kaleler kurdurmuş, savaş teknolojisinde yeni icatlar yapmış, toplar döktürmüş, gemileri karadan yürütmüş, denizleri tutmuş, top, tüfek, kalkan ve kılıç sesleri ile hücum naraları arasında geçen 53 günlük kuşatmanın akabinde şehre girmiş, dünya tarihinde yeni bir sayfa açmıştı.

Konstantinopolis düşmüş, İstanbul feth edilmiş, şehir Türkopolis'e dönüşmüştü.

Ordunun Edirne'den hareketinden Konstantinopolis'in düşüşüne Fetih Günlüğü:

26 Mart

Osmanlı ordusu 21 yaşındaki Sultan II. Mehmed'in kumandasında Edirne'den hareket etti.

* İlave ve çıkarmalarla Erhan Afyoncu-Coşkun Yılmaz, 1453/ *Panaroma Tarih Müzesi*, İstanbul 2013, s. 20-27.'den iktibas edilmiştir.

2 Nisan

Bizanslılar Haliç'e zincir gererek gemilerin girişini engelledi.

4 Nisan

Osmanlı ordusu İstanbul yakınlarına ulaştı.

5 Nisan

Sultan II. Mehmed, Maltepe'de (Topkapı) otağını kurup, ordusunu mevzilendirmeye başladı.

Bizans ise savunma hazırlıklarını tamamlamış, şehrin kapılarını kapayarak muhkem surlarının arkasına çekilmişti.

6 Nisan

Padişah, Mahmud Paşa'yı elçi olarak göndererek imparator Konstantin'den şehrin teslimini istedi.

78

Bizans İmparatoru teklifi kabul etmeyince ilk top atışları başladı.

9 Nisan

Osmanlı donanması Haliç'e gerilen zinciri geçmeye teşebbüs etti.

10 Nisan

Sultan, kumandanlarıyla surları gezip, kara ve deniz birliklerini denetledi.

11 Nisan

Toplar, en büyük top Topkapı'da olmak üzere, 14 batarya hâlinde surların karşısına yerleştirildi.

Top ateşi sonucu yıkılan surlar, müdafiler tarafından ağaç kazıklar, toprak dolu torba ve taş-toprakla doldurulup fiçilerle kapatıldı.

12 Nisan

Osmanlı donanması Beşiktaş-Kabataş önlerinde demirledi.

Haliç'i koruyan gemilere karşı yapılan saldırı, yine başarısız oldu.

12-13 Nisan

Tarabya Kalesi, Burgaz Ada ve Büyükada fethedildi.

12-17 Nisan

Surlar top ateşiyle dövülmeye devam edildi.

18 Nisan

Geceleyin davullar çalınıp, meşaleler yakılarak, günlerdir süren top atışları sonucunda tahrip edilen Topkapı-Edirnekapı arasındaki surlara yönelik ilk büyük hücum gerçekleştirildi.

20 Nisan

İstanbul'a yiyecek ve yardım getiren üç Ceneviz ve bir Bizans gemisi Osmanlı gemilerini yarararak Haliç'e girdi. Başarısızlık, büyük bir moral bozukluğuna yol açtı, ordugâhta kuşatmanın kaldırılması tartışmalarını alevlendirdi. Bizans'ın ve kuşatmanın kaldırılmasını isteyenlerin elini güçlendirdi.

79

Akşemseddin sert bir mektup yazarak padişahı acil tedbirler alması için uyardı.

21 Nisan

Sultan II. Mehmed, Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey'i azledip yerine Çalı Bey'in oğlu Hamza Bey'i tayin etti.

Surların top atışlarıyla dövülmesine devam edildi.

Topkapı surlarında gedikler oluştu ve bir kule yıkıldı.

Müdafiler umumî hücum olursa direnemeyecekleri korkusuna kapıldılar, ancak saldırı olmayınca geceleyin gedikleri tamir ettiler.

21-22 Nisan

Önceden hazırlanmış bir plan uygulamaya konularak 20 Nisan'daki deniz savaşının izlerini silmek ve askerinin maneviyatını

yükseltmek için harekete geçildi. 67 Osmanlı gemisi gece karadan Haliç'e indirildi.

22 Nisan

Haliç'e indirilen gemilerden bir köprü yapılarak Galata ile kara surları arasındaki askerler arasında irtibat kuruldu.

23 Nisan

Müdafiler Haliç'e inen Osmanlı gemilerini yakmak için harekete geçilmesine karar verdi.

24-28 Nisan

Müdafilerin hazırlıklarından haberdar olan padişah Osmanlı gemilerini korumak için top ve asker gönderdi. Surlar top ateşiyle dövülmeye devam edildi.

28 Nisan

Bizanslılar ve Latinler gece karanlığında Osmanlı gemilerini yakmak için harekete geçtiler. Fakat Osmanlıların kıyıda açtığı şiddetli top ateşiyle teşebbüsleri sonuçsuz bırakıldı.

İki düşman gemisi batırıldı, diğerleri geri çekildi.

29-30 Nisan

Bizanslıların toparlanmasına fırsat vermemek için yoğun topçu ateşi sürdürüldü.

1-2 Mayıs

Surların top ateşiyle dövülmesine devam edildi.

İstanbul'da yiyecek sıkıntısı baş gösterince, ekmeğin her aileye eşit dağıtılması için emir çıkarıldı.

3 Mayıs

Bizanslılar surlara yerleştirdikleri toplarla Osmanlı gemilerine zararlar verdiler.

Müdafilerin gönderdikleri bir gemi Çanakkale Boğazı'nı geçip Avrupa'dan gelecek yardım gemilerini aradı, ancak bulamadı.

4 Mayıs

Surlara yoğun topçu ateşi devam etti. Saray halkının şehirden çıkıp, yardım arama teklifini imparator kabul etmedi.

5 Mayıs

Galata surlarındaki topların atışlarıyla Haliç'teki düşman donanmasına ve şehre zarar verildi. Bir Ceneviz gemisinin batması üzerine düşman donanması Galata surlarının yakınlarna çekildi.

6 Mayıs

Bombardıman devam etti.

7 Mayıs

Ağır bombardımandan sonra, gece 30.000 askerle Topkapı kesiminde surlara umumî hücum yapıldı. Tekfur Sarayı Kapısı'nın yakılmasına rağmen, güçlü direniş yüzünden ağır kayıplar veren Osmanlı birlikleri geri çekildi.

8-11 Mayıs

Hiç durmadan devam eden yoğun topçu ateşi surlara ve müdafaya büyük zarar verdi.

12 Mayıs

Osmanlı birlikleri gece yansı Tekfur Sarayı ile Edirnekapı arasından şehre yeni bir umumî hücum gerçekleştirdi.

Tekfur Sarayı önlerinde büyük bir çatışma yaşandı.

Devlet adamlarının şehirden ayrılma tekliflerini İmparator Konstantin yine kabul etmedi.

13 Mayıs

Top bombardımanı sürerken, Venedikli Gabriele Trevisan gemilerdeki adamlarıyla kara surlarının müdafaasına katıldı.

14 Mayıs

Galata'da tepe üstünden ateş eden topların yeri değiştirilerek Haliç'teki Avcılar Kapısı dövüldü. Padişah bombardıman başarılı olmayınca topları Topkapı tarafına naklettirdi.

15 Mayıs

Topkapı'ya karşı şiddetlendirilen topçu ateşi neticesinde buradaki surların bir kısmı yıkıldı.

16 Mayıs

Osmanlı donanması gece vakti Haliç'in girişini koruyan gemilere saldırdı, ancak netice alamadı. Eğrikapı'ya doğru kazılan büyük tüneli fark eden Bizanslılar, Alman Johann Grant'ın çabalarıyla lağımın şehre ulaşmasına izin vermediler.

17 Mayıs

82

Osmanlı donanmasından 5 gemi Haliç'in girişindeki gemilere hücum etti. Fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada surlara karşı topçu ateşi hızını kesmeden devam ediyordu.

18 Mayıs

Geceleyin surlardan daha yüksek olan yürüyen büyük kule ile Belgradkapı civarından saldırıldı. Kuleyi kullanan askerler sur önündeki hendeği doldurarak, yığıldıkları toprağı sur boyunca yükselttiler. Kulenin üstünde kancalı merdivenler vardı, ancak Bizanslılar kuleyi yakarak imha edince bunlar kullanılamadı.

19 Mayıs

Osmanlılar, Galata sahili ile surlar arasına genel hücumda kullanılmak üzere variller üzerine kalaslar döşeyerek bir köprü yaptılar.

19-21 Mayıs

Surlar top ateşiyle dövülmeye ve yeni tüneller kazılmaya devam edildi.

21 Mayıs

Osmanlı donanması Haliç'in girişine doğru hareket etti. Müdafiler büyük saldırı başladı diye düşünürlerken, ordu geri çekildi. Osmanlı lağımcılarının kazdığı Eğrikapı'daki yeni tüneli fark eden Bizanslılar karşı lağımla bu teşebbüsü boşa çıkardılar.

22 Mayıs

Bizanslılar, Eğrikapı'da iki yeni tüneli fark ederek imha ettiler.

23 Mayıs

Eğrikapı'da kazılan beşinci tünel de başarısız oldu.

Sultan II. Mehmed, İsfendiyaroğlu İsmail Bey'i, şehir hakkında gözlemde bulunmak ve teslim edilmesini talep için Bizans'a elçi gönderdi, ancak sultanın teklifi kabul görmedi.

24 Mayıs

Surlara karşı yoğun topçu ateşi sürerken, Eğrikapı'da altıncı Osmanlı tüneli fark edilerek karşı lağımla etkisizleştirildi.

83

25-26 Mayıs

Eğrikapı civarında oldukça ilerlemiş yedinci ve en tehlikeli tünelin farkına varan müdafiler bu girişimi de engellediler. Dur durak bilmeyen saldırılardan ve topçu ateşinden bunalan Bizanslılar manevî destek için bir âyin düzenlediler. Ancak âyin sırasında Hz. Meryem'in ikonasının yere düşmesi morallerinin bozulmasına ve kötüyü işaret olarak algılanmasına sebep oldu.

26 Mayıs

Macar elçisi Osmanlı ordugâhına gelerek, kuşatma kaldırılmadığı takdirde çok büyük bir Haçlı ordusunun harekete geçeceği tehdidinde bulundu. Ancak Sultan II. Mehmed son umumî hücum için ordusunu hazırlamaya başladı.

Padişah ordunun maneviyatını yükseltmek için oruç tutulmasını ve şenlikler yapılmasını emretti.

27 Mayıs

Bizanslılar, Osmanlı ordugâhında şenlik ateşi altında çalan mehter ve askerlerin seslerini korku içerisinde dinlediler. Osmanlı ordugâhında Haçlı ordusunun harekete geçtiği şayiaları arasında yapılan toplantıda Çandarlı Halil Paşa kuşatmanın kaldırılmasını ısrarla savunduysa da, Zağanos Paşa, Şehabeddin Paşa ve Koca Turahan Bey ile Akşemseddin ve Molla Gürânî bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Genç padişah mevzileri dolaşıp, askerlerine hitap ederek onlara moral verdi.

28 Mayıs

Orduya 29 Mayıs'ta umumî saldırı yapılacağı duyuruldu. Din adamları askerinin maneviyatını yükseltmek için ordugâhta dolaştılar. Surlara ilk çıkanlara büyük mükâfatlar vaat edilirken, kaçanların da ağır bir şekilde cezalandırılacağı duyuruldu. Bu hazırlıklar devam ederken bombardıman da aralıksız sürdü.

84

Top ateşinden yıkılan surları tamir etmeye çalışan müdafiler, Bizans İmparatoru ve Venedik Balyosu'nun nutuklarıyla cesaretlendirilmeye çalışıldı. Şehirdekiler son anın geldiğini hissedercesine büyük bir dinî alay tertip ettiler. Şehir halkı ilahi ve çan sesleriyle moral bulmaya çalışıyordu.

Son hücumla hazırlanan Osmanlı ordusu, şenlikler yapıp, etrafı mum donanmasıyla aydınlattı. Gece yarısına doğru surların etrafını gündüz gibi aydınlatan ve Bizans halkına dehşet veren bu ışıklar birden bire söndürülerek son hazırlıklar tamamladı.

29 Mayıs

Gün doğumundan üç saat önce Osmanlı ordusu karadan ve denizden; bütün cephelerden kulakları sağır eden tekbir, davul ve nakkare sesleri içinde hücumla geçti. Müdafiler savunma konumunu alırken, şehir halkı kiliselerde dua ediyordu.

Güneş doğarken arka arkaya üçüncü saldırıyı gerçekleştiren Osmanlı askerleri, top ateşi ve lağım patlaması sonucu Topkapı-Edirnekapı

arasındaki yıkılan surlardan şehre girdiler. Bizans'ın savunması çöktü ve her yerden İstanbul'a giren Türk askerleri şehri ele geçirdiler.

Sultan II. Mehmed şehre tamamen hâkim olunduğu bilgisi kendisine ulaşınca İstanbul'a girdi. Ayasofya'ya geldi, secde etti, yüzüne bir avuç toprak sürerek şükürünü dile getirdi. Osmanlı fetih geleneği doğrultusunda Ayasofya'yı camiye çevirdi, ezan okutup, askerleriyle namaz kıldı.

Sonra Ayasofya'nın kubbesine çıkıp İstanbul'u seyretti.

VE

Sultan II. Mehmed, artık Fatih Sultan Mehmed Han'dı. Kendisi Hz. Peygamber'in müjdelediği "Kutlu/Mutlu Kumandan", askerleri de "Ni'mel ceş/kutlu/mutlu asker"di. İslâm dünyasının en şanlı, bundan böyle Avrupa'nın korku ve hayranlıkla bahsedeceği, döneminin en ünlü ve güçlü hükümdarıydı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un hâkimi, Roma İmparatorluğu'nun varisi, doğunun ve batının, karaların ve denizlerin sultanıydı. İstanbul ise Osmanlıların Pây-i tahtı...

İstanbul'un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis'in Düşüşü

PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN*

"Ya kal'ayı versün ya başın kaydın görsün"

Osmanlı tarihçisi Tursun Bey, Rumelihisarı'nın tamamlanmasının ardından bu yörede yaşanan arbede sonrası çıkan olaylar dolayısıyla özür dilemek üzere Bizans imparatoru tarafından yollanan elçilere II. Mehmed'in bu sert sözlerle karşılık verdiğini yazarken, onun İstanbul'a yönelik niyet ve kararlılığını açık şekilde belirtir.¹ Gerçekten Bizans imparatoru payitahtının ciddi bir tehdit ile karşı karşıya olduğunun artık iyice farkına varmış bulunuyor, ümitsiz bir manevra ile aradaki barışın idamesini isteyerek, Batı'dan gelebilecek yardımları hesaba katarak, zaman kazanmaya çalışıyordu. Buna mukabil tahta çikalı henüz iki yıl olmuş II. Mehmed, devletten imparatorluğa geçiş sürecinde önemli bir temel olacak, iç ve dış mihraklar nezdinde gücünü arttıracak böyle büyük bir fetih hareketi için son derece kararlılıkla hareket ediyor, artık dönüşü olmayan bir yola girmiş bulunuyordu. Şüphesiz İslâm dünyasında peygamberin

1 *Tarih-i Ebu'l-Feth*, nşr. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 46-47.

müjdesine mazhar olmak şerefiyle farklı bir siyasi ve dinî ideolojik boyut kazanmış olduğu bilinen İstanbul'un fethi işi, tahta yeni çıkmış, genç ve tecrübesiz olarak tanımlanan II. Mehmed'e pek yakıştırmıyordu. Özellikle bazı batılı çağdaş kaynaklarda onun ehliyetsiz, yetenekten yoksun bir hükümdar olduğu kanaati hakimdi. Fakat kısa süre sonra İstanbul'u hedef alarak giriştiği etkili faaliyetler, bu düşüncelerin değişmesine yol açtığı gibi, Bizans'ın merkezinin daha öncekilerden çok daha büyük bir badire ve tehdit altında bulunduğuda anlaşıldı. İşte o dönemin dünyasını sarsacak bir boyut kazanmış olan bu kuşatma ve fethin son safhasında neler olduğu konusu bu yazının ana temasını teşkil edecektir.

Hakkında birçok çalışma yapıldığı ve fazla sayıda literatür oluştuğu bilinen fetih olayı modern tarihçiler tarafından hâlâ tartışılmakta ve henüz aydınlığa kavuşturulmamış pek çok karanlık noktaları bulunmaktadır. Bunda hiç şüphesiz dönemin çağdaş kaynakları ve görgü şahitlerinin beyanlarının mahiyeti belirleyici olmuştur. Öncelikle fetih olayı ile ilgili teferruata yönelik bilgiler Bizans tarafında olan müşahitlerin yazdıklarıyla şekillenmiş, buna karşılık Türk kaynaklarında çok az tafsilat yer almıştır. Bundan dolayı fâtihterin kuşatma hazırlıklarından, silahlarına, ordu mevcuduna, savaş taktiklerine, kuşatma safhalarına, deniz ve kara hücumlarına ve nihayet fetih ve sonrasına dair mühim bilgi eksiklikleri ortaya çıkmakta, bunları karşı taraf gözûyle kaydeden şahitlerin beyanları da tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamaktadır. Türk kaynaklarının bu durumu ilk anda şaşırtıcı gelebilir. Niçin bu çağdaş kaynaklar, hadiseyi önemiyle mütenasip bir genişlik içinde ele almamışlardır?

Bunun sebebi Osmanlı tarihçilik anlayışının henüz kronik/ruznâme türüne dönüşmemiş olması, daha çok gelecek nesillere yönelik ahlaki öğeleri öne çıkarma gayreti vb. hususlar olabilir. Ayrıca dönemin tarihçilerinin olayı algılama şekli de bunda rol oynamış bulunabilir. Bu algılar, İstanbul etrafında yoğunlaşan ve "melhame hadisleriyle" şekillenmiş benzemektedir. Nitekim dönemin entelektüel zümreleri ile tasavvuf ehli arasında "kıyamet alametlerinin belirmesinde" bu şehrin fethinin önemli bir adımı oluşturacağı fikri yaygın

görülmektedir. Bu bakımdan zihin dünyalarının arka planında olayı öne çok fazla çıkarmama gibi bir endişenin mevcut olma ihtimali yüksektir.² Her ne olursa olsun ortada olan gerçek elimize ulaşan Türk kaynakları temelinde hadiseye müteveccih ayrıntıların son derece kısıtlı olmasıdır. Bizzat İstanbul kuşatmasında yer aldığı anlaşılan, fakat eserini bu tarihten bir hayli sonra kaleme aldığı bilinen tarihçi Tursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l-Feth*'i, hadiseyi diğer çağdaş kaynaklara göre daha fazla tafsil etmesiyle dikkati çeken yegâne eser vasfı taşır. Şimdi bu merhalede elimizdeki kaynaklar temelinde son hücum ve şehrin düşüşünü şu safhalarda tespit edebiliriz³:

29 Mayıs sabahındaki son hücumu kadar, Osmanlı kuşatması, öncü birliklerin 2 Nisan'da sur önünde gözükmesi, 5 Nisan'da II. Mehmed'in Bayrampaşa vadisinin sol tarafında Maltepe'de otağını kurması, bilahare surları teftiş etmesi, orduyu yerleştirmesi, topların yönünü tesbit etmesi ve bunları 6 veya 12 Nisan'da ateşletmesiyle fiilen başlamış, karada ve denizde değişik safhalar göstererek sürmüştür. Bu safhada en dikkati çeken olaylar, Osmanlı filosunun Bizans'a yardıma gelen 3-4 İtalyan gemisine engel olamaması, bunun orduda büyük bir hayal kırıklığı uyandırması, bu sıkıntının giderilmesi için çok önceden planlanan gemilerin Haliç'e indirilmesi, topların daha zayıf olan San Romanos kapısı cihetine nakledilip hücumların buraya yönlendirilmesi, etkili top atışlarının surları ve burçları ağır şekilde tahribi sonunda açılan gediklerin artık kapatılamaz hale gelişidir. Son hücum başlamadan önce Topkapısı ile Edirnekapısı arasındaki cephe surlar çok zayıflatılmış, toprak yığılarak gedikler ve sur boyunda tırmanma hatları oluşturulmuştu. Haliç'ten itibaren Topkapısına kadar olan kesimde önemli sayılabilecek gedikler oluşmuştu. Bazı Bizans kaynaklarında bilhassa Topkapısı cihetindeki güçle kapatılabilen gediğin 200 adım kadar olduğu üzerinde durulur. Ancak fetihten sonra surların tamiriyle ilgili bugüne ulaşan bir belgeden bu konuda ilginç bilgiler edinebilmekteyiz. Burada Yalı kapısından yani Haliç surlarıyla

2 Bununla ilgili geniş bilgi için bk. F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2014, s. 38-78.

3 Tafsilat için bk. F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 165-340.

kara surlarının kesiştiği yerden itibaren Topkapı yıkığına kadar dokuz gedik tespit edilerek ölçüleri verilmiştir.⁴ Bu kesimde en geniş açıklığın 100 metreye ulaştığı bununda Edirnekapısı cihetinde olduğu, Osmanlı ordularının içeri girdiği yıkıntıların genişliğinin ise yaklaşık 30 metreyi bulduğu anlaşılmaktadır. Bugün bu kesimdeki iki burç arası da 20-30 metre, hatta biraz daha azdır. Bu durumda Topkapı gediğinin yolun geçtiği yerin Mevlana kapısı tarafına doğru olduğu ve buranın tamamen tahrip edildiği, burada ana dayanak olan büyük burcun bu son hücumda gerek topların ateşiyle gerekse daha büyük bir ihtimal olarak açılan lağımın patlatılması sonucu çökertildiği söylenebilir. Son hücum başlandığı sırada bu yıkıntılardaki derme çatma engeller ve yığılı manialar top atışlarıyla dağıtılmış ve surlara yürüyüşe açık bir hale getirilmiş olmalıdır. Bizanslıların bu surların yıkıntılarının arkasına çapraz şekilde uçları sivritilmiş kazıklar çaktıklarını müdafiler arasında kuşatmaya şahit olan kaynaklar ifade etmektedirler. Son hücumda Osmanlı kuvvetlerinin hücumlarını asıl yoğunlaştırdığı yer, bu iyice yumuşatılmış ve çökertilmiş kesimdir.

90

Bu durumun tespitinden sonra son hücumu başlıca şu maddeler halinde ele alıp inceleyebiliriz:

1) Son hücumun başlama zamanı, süresi ve içeri girişlerin ne zaman gerçekleştiği konusunda kaynaklarda kesin bir ittifak yoktur. Hücumun sabaha karşı yapıldığı henüz güneş doğmadan şehrin düştüğünü söyleyenler olduğu gibi günün ilk ışıklarıyla şehre girildiğini belirtenler de vardır. Bazı yazarlar gün doğmadan üç saat önce hücumun başladığını da ifade ederler. Ancak kesin olarak söylenebilecek husus, hücumun İslâmî geleneklere uygun olarak sabah namazı vakti girdiği ve muhtemelen bu vakit namazı eda edildikten sonra başlatıldığıdır. Bu da 3,5 ile 4 arası hücumla geçildiğini, güneşin doğması ve ilk ışıklarıyla da şehre girilme zamanının saat 7'yi bulduğunu düşündürür. Öğleye kadar da şehrin bütününe hakim olunmuştur. Böylece

.....
⁴ Hızır Bey imzalı bu mektupta belirtilen tamiratın İstanbul'un fethinden sonrasına rastlamış olması daha muhtemel gözükür: *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*, nr. E 11975.

şehrin güneş doğmadan düştüğü yolundaki bilgiler tam olarak doğru değildir.

2) Hücum sırasında Osmanlı ordusunun üç gurup halinde saldırdığı belirtilir. Özellikle Bizans tarafından hadiseye bakan çağdaş yazarlar, önde başbozuklar ve azapların, bunların arkasında düzenli güçlere mensup piyadelerin ve arkasından sipahilerin ve en sonda da bizzat padişahın seçme askerleri olarak yeniçerilerin dalgalar halinde hücumla kalktıklarını belirtirler. Aslında bütün kaynakların karşılaştırmalı olarak tahlilinden anlaşıldığına göre, hücum tek bir cephe-den değil bütün cephelerden birden aynı zamanda başlatıldı. Ancak esas ağırlık Topkapı yönüne verildi. Hücum yapılırken aynı zamanda toplar ve kolonborna/ kolubrina denilen, dönemin kaynaklarında tüfek olarak anlatılan, ancak bildiğimiz tüfek tipiyle ilgisi olmayan bir nevi küçük toplar ateşi kesmedi. Ağır toplar ana burcu ve derme çatma manıayı hedef alırken, bu küçük toplar 20-25 metrelik menzilde mazgallardaki ve sur üzerindeki müdafilere yöneltildi. Müdafilerin de mazgallardan benzeri ateşli silahlarla mukavemette buldukları bilinmektedir. Bu tip hafif silahlar kolayca yer değiştirebildiğinden surların hemen neredeyse içine kadar getirilmişti. Hatta bu bölgede müdafaada bulunan İtalyanların başındaki Guistiniani'nin böyle bir silahtan atılan parça ile yaralandığı anlaşılmaktadır. Kuşatmada sadece toplar değil, mancınıklar kullanılmış ve bunların yanı sıra lağım açma girişimleri de sürdürülmüştür. Çok değişik ateşli silahlar, büyük ok atan kurmalı mekanizması olan aletler, içi barut dolu ateşleme cihazları da burada denenmiştir. Falcon/şahin denen silah tipi kaynaklar tarafından zikredilen etkili bir saldırı aleti olmalıdır. Hücum sırasında daha önce Silivrikapı civarında surlara yaklaştırıldığı ve ancak müdafilerce yakıldığı ileri sürülen yürür kuleye benzer bir kulenin de yine burca kadar getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yürür kule surla yaklaştırılırken onun koruması altındaki askerler herhangi bir tehlikeye maruz kalmaksızın surlara ve burçlara tırmanmayı başarmışlardır. Bizans tarafından olayın müşahidi olanlar Osmanlıların surların altına doğru açtıkları lağım/tünellerin tespit edilip mukabil tünel kazılarak bunların faaliyetlerinin boşa çıkarıldığını yazarlarsa da bunların surla yaklaşma hendekleri kazdıkları ve bazı yerlerde açtıkları tünellerin sur

altında duvarların çökmesini sağladıkları düşünülebilir. Nitekim bazı kaynaklarda son hücumu geçilirken veya biraz öncesinde patlatılan lağımın büyük ana burcu çökerttiği belirtilir. Bu bakımdan surları asil tahribe uğratan ve daha geniş çaplı gediklerin açılmasına yol açan en önemli faaliyet bir bakıma sur altına açılan tüneller yahut lağımlar olmalıdır.

3) Yıkılan surlara birbiri ardınca üç kol halinde hücum yapılmıştır. İlki başlamadan top ateşi açılmış, askerler topun dumanları arasında surlara tırmanmaya başlamışlar, bunları yine ok atışı, kolonborna ateşi desteklemiştir. Ardından gelenler piyadeler ve Anadolu süvarileri olmuş, bu iki hücum geriye püskürtülürken arkadan bizzat II. Mehmed'in yönlendirdiği yeniçeri gurubu bunları takip etmiştir. Aslında anlatımlardan çıkan sonuç bu üç hücumun birbirinin peşi sıra bir düzen içinde yapılmış olduğudur. Yani bu üç saldırı birbirinden kopuk değildir. Üç gurubun güç birliği ile içeri girenler arkadan desteklenerek sur arasındaki çarpışmalarla direniş tamamen kırılmıştır. Hücum sırasındaki top ateşinin sürmesi sebebiyle bunların parçaladığı sur duvarlarından etrafa saçılan taş parçalarının birbiriyle savaşan her iki askerin de yaralanmasına veya ölümüne yol açtığı kesindir. Hücum sırasında II. Mehmed'in surlara kadar gelip bizzat savaşı yönettiği ve askeri teşcî ettiği de tespit edilmektedir.

4) Şehre ilk olarak nereden girildiği ve surlara ilk çıkanların kimler olduğu konusu da bugün pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Kaynakların incelenmesi sonucu bir yerden değil değişik kesimlerden surların aşıldığı anlaşılır. Fakat yoğun girişin Topkapı gediğinden olduğu kat'idir. Bazı yazarlar deniz tarafındaki daha zayıf surlardan yani Haliç kesiminden girildiğini iddia ederler. Ancak bu doğru değildir. Aslında Topkapısı tarafından şehre girilince müdafiler surlardan çekilmişler, diğer taraftakiler de surların üzerinde mukavemet görmeyince rahatça duvarları aşmışlardır. Yani ana giriş "Topkapısı"dır ve burada mukavemette bulunan Guistiniani'nin yaralanıp müdafaa hattından çekilmesi, direnişi zayıflatmıştır. Hemen hemen bütün Latin ve Bizanslı müşahitler, bu cengaver Cenovalının çekilmesiyle müdafilerin dağıldığını ve şehrin düşüşünün gerçekleşmiş

olduğunu ortak bir kanaat olarak serdederler. Aslında yaralanmamış dahi olsa artık böylesine büyük bir hücumu dayanması mümkün değildi. Ayrıca çağdaş Bizans tarihçisi Dukas'ın eserinde yer alan "açık unutulmuş kapı" hikayesi, doğru olmayıp kökü çok eskiye giden bir efsanenin Osmanlı fethine uyarlanması ibarettir.⁵ Şehre ilk giren guruplar hakkında da çeşitli rivayetler vardır. Topkapı gediğinden ilk giren askerleri, Silivrikapı civarından Anadolu sipahileri, Edirnekapısı civarından ise Rumeli sipahileri izlemiştir. Surlara ilk çıkan ve bayrak diken asker konusunda müşahitlerin beyanları, 5-10 kişilik bir yeniçeri gurubunun burçların üstüne çıktığında müttefiktir. Ulubatlı Hasan hikayesi ise tek bir kaynaktan zikredilir, o kaynak da dönemin müşahidi olarak olayı kaleme alan Sphrantzes'in XVI. yüzyılda başka bir kalem tarafından genişletilmiş eserine dayanır. Sphrantzes'in orijinal eseri fethi çok kısa anlatır ve bu hikayeye de yer vermez. Surlara ilk çıkanın kim olduğunu bilebilecek kaynaklar ancak Osmanlı tarafından olabilir. Nitekim Bihîştî adlı müellif, XV. yüzyıl sonlarında kaleme aldığı eserinde şehre ilk giren şahsın babası Rumeli beylerinden Karıştıran Süleyman Bey olduğunu belirtir. Nitekim bu zat fetih sonrası İstanbul'un ilk subaşıdır. Hatta II. Mehmed'in şehre ilk girecek olan şahsın rütbesini yükseltip ona İstanbul'un idaresini vereceğini söylemiş olması da bu bilgilerle örtüşür.⁶

5) Askerlerin şehre girişle daha önce kendilerine mukavemetin sürdüğü, bu sırada imparatorun da hayatını kaybettiği bilinmektedir. Ancak onun nasıl öldüğü konusu da tartışmalıdır. Bizans ve Latin kaynaklarından ziyade bu konuda Türk tarafının kaynaklarına başvurmak daha uygundur. Bunlardan çıkan sonuç ise, imparatorun müdafaa hattının ortadan kalktığını duyunca Topkapısı civarından Yedikule cihetine doğru gidip buradan bir gemiye binme niyetinde olduğu, ancak bu sırada karşılaştığı bir gurup askerle mücadele ederken atıyla birlikte

.....
5 Bk. *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, trc. B. Umar, İstanbul 2008, s. 253-254.

6 Konuyla ilgili tartışmalar ve surlara ilk çıkan diğer isimlerle ilgili bilgiler için bk. F. M. Emecen, "Menkıbe-Tarih İlişkisinin Çarpıcı Bir Örneği: İstanbul'un Fethinde Surlara İlk Çıkanın Kimliği Meselesi", *İ. Aydın Yüksel'e Armağan*, İstanbul 2012, s. 251-260.

düşüp atının altında kalarak hayatını kaybettiğidir. Tarihçi Tursun Bey, onun bir gurup azap ile karşılaştığını, onlar üzerine at sürdüğünü, atın ayağı sürçünce yere düştüğünü ve altında kaldığını yazar. Daha sonra Sarı İlyas adlı bir yeniçeri cesedi bulup imparatorun kesik başını II. Mehmed'e götürmüş, o olduğu onu yakından tanıyanlarca teşhis edilmiştir. İmparatorun ölümü meselesi bilhassa Batılı kaynaklarda efsanelere boğulmuş tarzda hikaye edilmiş ve onun birçok Türkü öldürdükten sonra kahramanca hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Bu tür efsanelerin hiç bir tarihî değeri yoktur. II. Mehmed imparatorun cesedinin uygun bir yere defnedilmesini emretmiştir. Bugün bu mezar yerinin neresi olduğu bilinmemektedir.

6) Bazı modern çalışmalarda İstanbul'un savaş yoluyla değil, sulh yoluyla teslim olduğu bilgisi ısrarla müdafaa edilir. Bu durum olayların tamamen yanlış yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Hatta daha XV. asrın sonlarında ve XVI. asırda bu konu Osmanlı ulemasını da meşgul etmişe benzemektedir. Ancak onların kaygıları başka bir meseleye dayanmakta idi. O da İstanbul'daki pek çok kilise ve manastırın mevcudiyetinin şer'i gerekçesini ortaya koymak ve açıklamak idi. Mesele şuydu: Madem İstanbul savaş ile alındı, o halde niçin bu kadar kilise ve manastır vardı ve bunlara dokunulmamıştı? Bu durumun tek açıklaması vardı, o da şehrin barış yoluyla alınması dolayısıyla halkına bir takım garantiler verilmesiydi.

Aslında bu argüman bir ölçüde doğrudu, şehre giren kuvvetler etrafı kalın duvarla çevrili manastırların ve hatta bazı mahallelerin halkıyla anlaşıp buralara dokunmaksızın doğruca Ayasofya'ya ilerlemişlerdi. Hatta askerin yolu üzerindeki yerler yağmalanıp tahribe uğradığı halde Fener, Samatya, İmrahor, Narlıkapı gibi kesimlere dokunulmamış, Havariyun Kilisesi ise bizzat padişahın özel emriyle korunmuştu. Osmanlı uleması arasındaki tartışma II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde alevlenmiş, bizzat Ebüssuûd Efendi hukukî açığı kapatılmak için verdiği bir fetvada sulh tezini savunmuştu. Halbuki zimmî hukukunun savaşla alınmış bir şehir için de uygulanabilir olduğu, bu durumun tamamen hükümdarın bahşettiği bir ayrıcalık şeklinde mütalaa edilebileceği

ve buna cevaz bulunduğu görüşü daha 1518'de kaleme alınmış bir risalede delilleriyle belirtilmişti. Ancak bunun önemli bir problem olarak uzun yıllar tartışıldığı ve hatta 1716'da eserini kaleme alan Dimitri Kantemir'in dahi bu konuyu yeniden gündeme getirdiği bilinmektedir.⁷

7) Bu konuyla bağlantılı olarak şehrin savaş yoluyla alınması sebebiyle hukuki uygulamaya uygun şekilde üç gün yağmaya açık bulunduğu, hücum öncesi de yağma vaadinin bizzat padişah tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bunun sonucu şehir yağmaya uğramış, yer yer tahrip edilmiş, birçok da esir alınmıştır; fakat abartıldığı üzere büyük bir katliam ve tahribat olmamıştır. Şehirde ölü sayısının 4.000 olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.⁸ II. Mehmed ögle üzeri şehre girip durumu gördükten ve Ayasofya'yı inceledikten sonra tekrar dışarı çıkmış, bu arada çavuşlar yollayarak yağmayı kısa kestirtmiştir. İkinci defa Cuma günü İstanbul'a girdiğinde ise artık her şey kontrol altına alınmış durumdaydı. Zira o burayı kendisine payitaht yapmak istiyor, tahrip edilmesini ise asla tasvip etmiyordu. Üstelik halkını da yerinde tutmak arzusundaydı. Bu bakımdan birçok esirin fidyelerini vererek serbest bırakmış, şehre yerleşmelerini teşvik etmiş ve kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı hayalî katliam hikayeleri ve oluşan mitosların gerçekte hiçbir ilgisi yoktur.

Sonuç olarak 29 Mayıs sabahının erken saatlerinde düşen şehrin kaderini bu son hücum belirlemiştir. Bu bakımdan bugünün mahiyet ve anlamı bütün kuşatma tarihi açısından özel bir önemi haizdir. Böylece dönemin bir kaynağında belirtildiği gibi bu kadim ve muhteşem şehir Konstantinopolis iken artık "Türkopolis" yani Türk şehri olmuştur. Bu sonuncusu Osmanlı literatüründe hiç akis bulmamakla birlikte şehrin adı çok önceden beri söylene geldiği üzere Kostantiniyye ve İstanbul şeklinde devam ettirilmiştir. Bundan dolayı "İstanbul",

.....
7 Konuyla ilgili ayrıca bk. F. M. Emecen, "Hukuki Bir Tartışmanın Tarihi Zeminini: İstanbul Nasıl Alındı", *Osmanlı İstanbulu, I (I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler)*, ed. F. M. Emecen - E. S. Gürkan, İstanbul 2013, s. 35-41.

8 Kaynaklardaki bilgiler için bk. F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 324.

fetihten sonra ortaya çıkan ve burayı hanedanla özdeşleştiren sıfatları (Deraliyye, Dersaâdet, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye, Âsitane vs.) gibi yeni bir isimlendirme değildir. İstanbul adından bozma Müslümanların yoğun olarak bulunduğu bir kent olma halini belirten “İslambol” adlandırması ise sınırlı sayıda literatür ve resmi kullanım dışında çok da yaygın bir hale dönüşmemiş görünmektedir.

Latin K lahı mı? Türk Sarığı mı?

PROF. DR. ERHAN AFYONCU*

Bizans, Sultan Yıldırım Bâyezid döneminden (1389-402) itibaren ağır bir baskı altına alınmıştı. Bizanslı devlet adamları, Osmanlıların baskısından kurtulmak için Avrupa'daki Hristiyanlar'dan gelecek yardımdan başka çareleri olmadığını düşündüler. Fakat bu yardım karşılıksız olmuyordu. Papa, Bizans'a kiliselerin birleşmesi şartını ileri sürdü. Başka çıkar yol bulamayan Bizanslılar, 1439'da Floransa Konsili'nde papanın isteklerini kabul ettiler.

İmparator VIII. Ioannes bu antlaşmayı imzalamıştı ama Bizans halkı ve din adamları kiliselerini kaybetmek istemiyorlardı. Papa'nın desteği ile oluşturulan Haçlı ordusu 10 Kasım 1444'te Varna Meydan Muharebesi'nde Osmanlılar karşısında büyük bir mağlubiyete uğradı. Bunun  zerine İstanbul'daki dinî çekişmeler daha da arttı. Durum o kadar karışık ki, 1448'de İmparator VIII. Ioannes öldüğünde, karğa çıkar korkusuyla bir imparatorun cenazesi ilk defa dinî tören yapılmadan defnedildi.

İmparator ölünce yerine kardeşi Konstantin geçti. Ancak Ioannes'in yerine geçen kardeşi Konstantin'in tahta çıkışında da bir

ilk gerçekleşti. İmparatorun, kiliselerin birleşmesi taraftarı olan Patrik Gregorios Mammās'ın elinden ta giymesi büyük tepkilere yol açabilir endişesiyle tören dzenlenmedi. Patrik, Bizans'ın ileri gelenlerinden Lukas Notaras'ın baskısından dolayı Ağustos 1451'de Roma'ya katı. Böylece kilise İstanbul'un fethine kadar başsız kaldı.

Bizans İmparatoru ve Avrupalı Hristiyanlar, Osmanlılar tarafından Rumelihisarı'nın inşasından ve ardından Boğaz'dan geçen gemilerin durdurulmasından İstanbul'un ciddi bir tehdit altında bulunduğunu anlamışlardı. İmparator Konstantin halkın tepkisine rağmen adım adım yaklaşan tehlikeye karşı Avrupa'dan yardım almak için son are olarak papaya Ortodoks Kilisesi'ni Katolik Kilisesi'yle birleştirmeye hazır olduğunu bildirdi.

Saint Dimitrios Manastırının eski başpapazı ve Saint Sabina kardinali Isidoros, 12 Aralık 1452'de Ayasofya'daki āyini bizzat yönetti. Roma usulünde yapılan āyinde papanın ve kaçan Patrik Gregorios'un adları birlikte zikredildi.

98

Bazı Bizans ileri gelenleri ve din adamları kiliselerin birleştirilmesi kararını destekliyordu. Fakat halkın ve din adamlarının büyük çoğunluğu buna karşı olmalarına rağmen, Türk tehlikesi yüzünden seslerini ıkaramıyorlardı. mitleri, kuşatma tehlikesi geçtikten sonra kararın tekrar gözden geçirilmesi idi.

Pantokrator Manastırını da birçok papaz ve vatandaş tarafından ziyaret ediliyordu. Kiliselerin birleşmesine karşı çıkanlar "ne yapacağız" diye yanına gittikleri Pantokrator Kilisesi'ne kapanan Ortodoks muhalefetin lideri Papaz Gennadios'dan şu yazılı şu cevabı aldılar: "Ey zavallı Bizanslılar, neden yoldan çıktınız ve Tanrı'nın güvenini kaybettiniz? Frenkler'in gücüne güvenerek, hem dininizi, hem de tahrip edilmek üzere olan şehrini kaybettiniz. Bana merhamet et, ey Tanrım! Senin varlığında, seni şahit olmaya çağırıyorum ki ben bunun gibi bir hatadan mnezzehim. Ey zavallı yurttaşlar, ne yaptığımızın farkında olun. Siz kendinizi sadece gelmesi mukadder olan köleliğe mahkm etmiyorsunuz. Ayrıca babalarınızın size teslim ettiği

imanınızı kaybediyorsunuz ve Tanrı'ya karşı saygısızlığa razı oluyorsunuz. Yargılandığınızda, yazık olacak size”.

Halk ve din adamlarının çoğu olup biteni protesto ettiler. Meyhanelere dolan Bizanslılar birlikçilere lanet okudular. Birleşmeden sonra Bizanslılar Ayasofya'ya girmekten kaçındılar. Eğer bir Yortu gününde gitme durumunda kalırlarsa da, kısa sürede oradan ayrıldılar. Kiliseyi inançsızların yeri olarak gördüler. Bu esnada Gennadios birleşme aleyhine vaazlar vermeye ve risaleler yazmaya devam etti.

En güç şartlarda bile Ortodoksluk'tan vazgeçmeyen Bizans halkı, Latinler'e borçlu kalmaktansa Osmanlılar tarafından yönetilmeyi tercih ediyorlardı. Nitekim Gennadios'un müttefikleri arasında en başta geleni Grandük Notaras Bizanslılar'ın duygularını “Şehirde Latin k lahı görmektense Türk sarığını yeğlerim” diye en veciz biçimde ifade etmişti.

Bu sözü Notaras'a, Ortodokslar'ın 150 yıldır şahit oldukları ve dönemine göre çok ileri bir anlayış olan Osmanlı'nın idari, hukuku ve dinî uygulamaları söyletmişti. Osmanlı Beyliği kurulduktan sonra fethettiği bölgelerdeki halkın dinine karışmamış, onlara ibadet özgürlüğü vermişti. Osmanlılar, Ortodoks Kilisesi'ni ve manastırlarını himaye ederek, vergilerden muaf tutup, onların dinî vakıflarına dokunmamışlardı. Balkanlar'da Ortodoks bölgeleri ele geçiren Venedik ve Macarlar ise Katolikliği de yanlarında getirmişler, Ortodoksları katletmiş, göçle Katolikliği benimseme tercihi arasında bırakmışlardı. Bu yüzden Balkanlar'daki Ortodoks halklar Osmanlı yönetimini Katolik Macar ve Venedikliler'e tercih etmişlerdi. Aynı durum Bizans'ta da gerçekleşmişti.

Kaynakça

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V. L. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.

Feridun M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003.

Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, İstanbul 2002.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

Orhan Koloğlu, "Papanın Tacındansa Türk'ün Sarığı Deyiminin Kökeni", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İstanbul 1998, s. 99-116.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-VII, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.

Bizansın Savunma Hazırlıkları ve Şehrin Son Günü**

DR. COŞKUN YILMAZ* - PROF. DR. ERHAN AFYONCU*

İstanbul, yine bir savunmanın eşiğindeydi... Başarısız
ama son savunma olması ümidiyle...

Rumelihisarı'nın bütün ihtişamıyla Boğaz'da boy göstermesi İstanbul için önemli bir uyarıydı. Mesajı okuyan Konstantin, İstanbul'u savunmak için her tedbiri almaya, her çareyi araştırmaya başladı. Avrupa ülkelerine elçiler gönderip yardım istedi. Bizans ileri gelenlerinin, din adamlarının ve halkının itirazlarına rağmen, Avrupa'dan yardım alabilmek için Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi projesini hayata geçirdi. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethetmek için uzun bir hazırlık süresini göze almıştı. Bu durum, onlara bir avantaj gibi görünmüştü. Birisi, şehri ele geçirmek için diğeri de savunmak için zamanı en iyi şekilde değerlendirmeye çalışıyordu. İstanbul'un en büyük savunma silahı surları, Haliç'in girişini kapayan zinciri ve Rum ateşiydi. İstanbul'un üç kademeli kalın ve yüksek kara surları, önlerindeki su dolu hendekleriyle tarih boyunca şehri kuşatanlara geçit vermemişti.

.....
** Erhan Afyoncu-Coşkun Yılmaz, 1453: *Panorama Tarih Müzesi*, İstanbul 2013, s. 70-73, 110-113, 114-119'dan özetlenerek alınmıştır.

Bizanslılar, surları tamir etmiş, hendekleri yeniden açmış ve üstündeki köprüleri yıkmışlardı. Haliç ve Marmara surları ise tek sıra hâlinde ve kara surlarına göre daha zayıftı. Şehrin deniz tarafından kuşatılmasını önlemek için Sirkeci civarındaki Kentenarios Burcu ile Galata'daki Kastellion (Mumhane) arasına çengellerle birbirine bağlanan kalas ve kalın halkalardan oluşan bir zincir çekerek Haliç girişini kapattılar. Zincirin arkasına ise tam teçhizatlı ve koçbaşlarıyla donatılmış gemileri yerleştirdiler.

Bizans'ın, yardım çağrısı diğer Avrupa milletleri tarafından istedikleri gibi cevaplanmamışsa da cevapsız da bırakılmamıştı. Dönemin en güçlü devletlerinden Venedik ve Ceneviz yardım konusunda başı çektiler. 1452 Mart'ında, Osmanlıların İstanbul kuşatması için hazırlık yaptığı haberi Cenova'ya ulaştığında Cenevizliler İstanbul'a asker gönderme kararı almışlardı. 26 Ocak 1453'te, 700 asker taşıyan iki Ceneviz gemisi İstanbul'a ulaştı. Bunların başında ise savaşçı kimliğiyle ün yapmış ve İstanbul savunmasının öne çıkan en mühim ismi Cenevizli Giovanni Giustiniani vardı. Şehrin savunmasında Venedikliler de çok önemli rol oynadılar. İspanya, Sakız, Girit gibi başka ülkelerden de askerler savunmaya destek için İstanbul'da gelmişlerdi.

102

Osmanlılar kuşatma hazırlıklarını sürdürürlerken, İmparator Konstantin, Kardinal İsodoro ile Latinlerin ileri gelenlerini Ayasofya'da toplayarak Latin gemilerinin İstanbul'da kalmasını istedi. Gemi kaptanları, imparatorun izni olmadan yelken açmamaya yemin ettiler. Bizans'ın asker sayısı, 10.000 civarındaydı. Ayrıca şehirde surları tamir edip, malzeme ve yiyecek temin eden, gerektiğinde silahlı mücadeleye katılarak savunmaya devamlı destek veren 35.000 kadar sivil de vardı.

Savunmacılar, topları, Rum ateşleri, büyük yayları, tüfekleri, mancınıkları, kuşatmacıların üzerine dökcekleri bol miktarda katranları, kireçleri, kaynar suları, büyük kaya parçaları, gıda maddeleri ve savunma için diğer malzemeleri temin etmişler, bütün gayretleriyle, Osmanlı muhasarasına direnmek için hazırlanmışlardı.

Son savunma

Osmanlı muhasarasına karşı Bizans halkı ve ordusu büyük bir gayretle şehirlerini savunuyorlardı. Surlarda açılan gedikleri hemen doldurmuş, açılan tünelleri çökertmiş, büyük hücumları püskürtmüşlerdi. Ancak, Bizans/Doğu Roma İmparatorluğu'nun gücü her geçen gün biraz daha tükeniyordu. Halk ise bazı olaylara olağanüstü anlamlar yüklüyor, ortalıkta garip rivayetler yayılıyordu. Hıristiyanların inancına göre Meryem Ana'nın mucizevi olduğuna inanılan resmi, bir ayın sırasında yere düşmüş ve zorlukla kaldırılabilmşti. İlahiler söyleyerek caddelerden geçen halk, korkunç bir fırtınaya yakalanmış ve dağılmak zorunda kalmıştı. Bir başka sefer, günün ilk saatlerinde şehrin üzerine çöken yoğun sis bulutu gökyüzünü kaplamıştı. Denizde tutulan midyelerin içinden kan akmış, ay tuhaf biçimler almıştı. Halkın inancına göre, "Türkler şehre girdiğinde gökyüzünden bir şövalye incek ve Konstantinos Sütunu'na gelecek, kendisine bir melek tarafından getirilen topuzla düşmanı İran Dağları'na kadar kovalayıp yok edecekti".

103

Müdafiler, Osmanlı ordusundaki hazırlıkların bir hücumun habercisi olduğunu anlamışlardı. Osmanlıların şenlikleri ve mum donanması İstanbul'da panik uyandırmış ve dehşetle karşılanmıştı. Kuşatma günlerinin yakın tanıklarından Nicola Barbaro müdafilerin psikolojisini şu cümlelerle anlatıyor: "Türk usulü savaş naraları atarak haykırıyorlardı. Öyle ki, gök yanıldı sanırdınız. Herkes ağlıyor, imansızların gazabından uzak kalabilmek için Tanrı'ya ve bakire Meryem'e dua ediyordu." Osmanlı karargâhındaki manzarayı Bizanslı tarihçi Dukas şu ifadelerle aktarıyor: "Karayı ve denizi kaplayan ateşlerin ışığı şehri, Galata'yı, gemileri ve Üsküdar'ı güneşten daha parlak aydınlatıyordu. Suyun yüzeyi şimşegin parıldaması gibi parlıyordu. Ah, sadece bir şimşek olsaydı... Şehir sakinleri neredeyse korkudan öleceklerdi. Solukları kesiliyor ve zorlukla nefes alıyorlardı."

Kuşatma günlerinde İstanbul'da bulunan Başpiskopos Sakızlı Leonardo, O geceyi şöyle anlatıyor: "Onların semalara yükselen 'İllallah, İllallah, Muhammed Resulullah' nidalarını duymuş olsaydın, şaşkınlıktan dilini yutardın. Sanki savaş günü geldiğinde şehit

olacaklarını gibi vedalaştılar. Biz kendi tarafımızda bu heyecan dolu dinî gösterilerden dolayı şaşkındık.”

Bizans imparatoru Konstantin şehrini savunmaya kararlıydı. Nazırlarını, memurlarını ve askerlerini çağırarak onlara cesaret veren bir konuşma yaptı. Leonardo'nun aktardığına göre imparatorun konuşmasının bir kısmı şöyledir:

“Soylularım, kumandanlarım ve askerlerim.

Her zamankinden daha fazla metin olmanız gerektiğini söylemek için sizleri bu mekânda toplamaya karar verdim. Tanrı'nın düşmanlarına karşı her zaman şerefle savaştınız. Şimdi, 52 gündür günahkâr ve putperest Türkler tarafından kuşatılmış bulunan dünyaca ünlü şehrinizin muhafazası cesur ruhlarınıza emanet edilmiş durumdadır. Düşman ateşinin yıktığı surlar sizleri korkutmasın. Sizin gücünüz Tanrı'nın korumasından kaynaklanmaktadır. Siz bunu kollarınızın ve silahlarınızın gücüyle düşman üzerine yöneltmelisiniz. Şunu biliyorum ki onların acemi askerleri her zaman olduğu gibi çığlıklar atarak ve uzaktan ok yağmuruyla savaşa başlayacaklar. Çok iyi bir şekilde zırhlı olduğunu gördüğüm vücutlarınız bundan zarar görmez. Kartacalılarla savaştıklarında onların fillerinin ürkütücü görünüşleriyle dehşete düşen Romalı süvariler gibi olmayın. Düşmanlarınızın çığlıklarından yeise kapılıp kaçmayın. Sadece hayvanlar, diğer hayvanlardan kaçarlarsınız. Sizler cesur adamlarsınız ve bu vahşileri erkek gibi karşılayacaksınız. Mızraklarınızı ve kılıçlarınızı yaban domuzlarının üzerine sürüyormuş gibi onlar üzerine sürün. Ve onlara, hayvanlara karşı değil efendilerine karşı savaştıklarını öğretin.

Biliyorsunuz ki inançsız ve hilekâr düşmanlarımız, yurdunuzu her Hıristiyan muhacirin yardım için yüzünü çevirdiği, bütün Bizans'ın koruyucusu, Büyük Konstantin'in şehrini tehdit ediyor. O, Tanrı'nın kutsal mekânlarını tavlalara çevireceğine yemin ediyor.

Soylularım, kardeşlerim, oğullarım,

Hıristiyanlığın ebedî şöhretinin korunması sizin ellerinizde. Haydi, azametli ruhlarınız mücadele için hazırlanarak daha da yükselisin.

Benim askerlerim, her halükârda üstlerinize itaat ediniz. Şunu bilin ki bugün sizin şeref gününüzdür. Şayet kanınızın bir damlası dökülürse, şehadet tacını ve ebediyen sürecek bir şöhreti kazanacaksınız Öyleyse yarın şevkinizi göstermek üzere hazır olun. Tanrı'nın yardımıyla zafer kazanmayı umuyoruz.”

İmparator konuşmasını bitirdiğinde, bütün Hıristiyanlar toplandı ve sonuna kadar direneceklerine yemin ettiler. O ana kadar korkarak savaşmaktan çekinen Bizanslılar rahatladılar ve cesaretlendiler. Şahsi işlerini bir kenara bırakarak kendi selâmetleri için yaklaşmakta olan savaşa hazırlanmak üzere hemen bir araya geldiler. Planlarını yapıp hücumu beklemeye başladılar.

Bu Bizans/Doğu Roma İmparatorluğunun son gecesi idi. Gün doğmadan, hücum başlayacak, günün doğuşuyla birlikte ümitleri de sona erecekti.

“Şehir Düştü”

Muhasara 53 gündür sürüyordu. Bizans/Doğu Roma İmparatorluğu cansiperane bir fedakârlıkla İstanbul'u savunmuştu. Şimdi yeni bir direnişin eşiğindeydiler...

Sultan II. Mehmed, son hücum için kurmay heyetiyle her türlü ayrıntıyı istişare edip, saldırı planını hazırladı. Bütün hazırlıkları gözden geçirdi.

Mayıs'ın 28'inin bitip 29'unun başladığı gece büyük coşkuyla geçirildi. Osmanlı ordusu, şenlikler yapıp, etrafı mum donanmasıyla aydınlattı. Tacizâde Cafer Çelebi o geceyi şöyle tasvir ediyor: “Bütün ordu çadırları önünde bolca meşaleler ve mumlar yaktı, her köşeden tekbir ve tehlil sesleri göklere yükseldi. Belki bu mum şeklinde gözükten gökteki yıldızlardı da, kavga ve zaferden şaşırıp yeryüzüne dökülmüştü”.

Gecenin üçte ikisi bitince etrafı ansızın bir sessizlik ve zifiri karanlık bastırdı. Nihai hazırlıklar tamamlanmıştı. Sıra Osmanlı hükümdarının hücum emrindeydi.

29 Mayıs 1453... Günlerden Salı... Gün ağarmadan Sultan Mehmed büyük bir heyecanla beklenen emrini verdi: "Asker yürüsün. Taşı toprağı, silah ve mühimmatı bana, geri kalan mal-mülk, esir, alet ve yiyecek her ne varsa, gazilere yağma olsun..."

Son hücum başlamıştı...

Toplar ateşleniyor, lağımlar kazılıyor, dev kuleler surlara yükleniyordu. Savaş naraları, top sesleri, kılıç şakırtıları, tekbirler, gülbanklar birbirine karşıyordu. Hiç durmadan çalan mehter askeri coşturuyordu. Bizanslılar da Osmanlı naralarını bastırmak ve müdafilere moral vermek için şehirdeki bütün kiliselerin çanlarını çalıyordu. Bir tarafta mehter, diğer tarafta çanlar ve birbirine karışan savaş naraları, canhıraş feryatları top sesleri... Yer gök inliyordu.

Kuşatmanın şahitlerinden Osmanlı tarihçisi Tursun Bey saldırı anını şöyle tasvir eder: "Mehter zafer nağmeleri vurdu. Toplar atıldı. Düşman top gürültüsünden kendisini toparlayamadı. Gaziler cenk türküleri söyleyerek ve Allah Allah diyerek düşmana saldırdı. Her taraftan ok yağmaya başladı. Sanki padişah, düşmanın üzerine bir bulut olup çöktü. İçeriden ve dışarıdan top-tüfek mermileri, güller, oklar Nisan yağmuru gibi yağmakta ve top yıkığı yarıklardan aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya kılıçlarla, mızraklarla ve kamalarla muharebe gayet çetin ve zorlu geçiyordu".

Sakızlı Leonardo ise hücumun ilk anlarını şöyle tasvir ediyor: "Hücum başladı; Biz ateşli silahlar ve tatar yaylarıyla şiddetli bir direnç gösterdik. İki tarafta hemen hemen eşit zayıyat verdi. İki tarafta da borular çalarken ve davullar vurulurken, yıldızlar sönükleşti, Venüs (Sabah Yıldızı) Güneş'in yükselmekte olduğunu haber verdi. Bu esnada, savaşa davet eden 'İllallah, İllallah' nidaları, o kadar yüksekti ki, diğerlerini bastırdı. Onları öldürücü ateş sağanağıyla ve silahlarımızı üzerlerine boşaltarak cevapladık. Hıristiyanlar tarafından gösterilen direncin kuvveti, onların saflarında bozulmalara sebep oldu. Ancak naraları göklere yükseliyor, bayrakları hâlâ ihtirasla dalgalanıyordu. Orduları yok ediliyor, ancak onlar tekrar tekrar surlara tırmanmaya devam ediyorlardı."

Osmanlı askerleri şehre dört taraftan durmaksızın hücum ediyordu. Kırılan bir hücum dalgasını yenisi takip ediyordu. Fatih, ilk olarak azepleri ve ordusundaki Hıristiyanları surlara saldırttı. Osmanlı ordusunda Alman'dan Macar'a, Hırvat'tan Sırp'a kadar çeşitli milletlerden Hıristiyanlar da vardı. Hatta ganimet almak umuduyla şehre saldıran bu Hıristiyanların içinde Rumlar bile bulunuyordu. Osmanlı ordusunun en seçkin birlikleri surlara saldıran askerlerin arkasında, düşmanın yorulmasını ve sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Saatler süren çarpışmanın ardından II. Mehmed son darbeyi vurmak üzere yeniçerileri ve diğer seçkin birlikleri savaşa soktu. İstanbul'un içinden savaşı gözetleyen Nicola Barbaro bu sahneyi şu cümlelerle tasvir ediyor: "Yeniçeriler, onların subayları, belli başlı komutanları, hepsi cesur olan bu insanlar ve Türk sultan surlara yaklaştı. Zavallı kentin surlarına, on iki mil uzaktaki Anadolu yakasından bile duyulan, dünyada eşi görülmedik dehşetli savaş naraları, zalpara ve tef sesleri arasında, Türkler gibi değil ama aslanlar gibi saldırdı. Attıkları naralarla tüm kentte korku yarattılar, bizde cesaret bırakmadılar.

107

Osmanlı askeri şahadet ve zafer coşkusuyla surları zorlarken, İstanbul halkı kendilerini meleklerin ve azizlerin koruyuculuğuna teslim etmişti. Ayasofya'ya doluşan halk eski bir kehanetin gerçekleşmesini bekliyordu. Düşman buraya geldiğinde karşısına çıkacak melekler kılıçlarını çekip kâfirleri cehenneme göndereceklerdi.

Binlerce askerini arka arkaya şehit veren Osmanlı ordusunun bitip tükenmek bilmeyen saldırıları karşısında Bizans'ın dayanma gücü kalmamıştı. Şehre her taraftan saldırılıyordu. Ancak asıl savaş Topkapı-Edimekapı arasındaki surlarda cereyan ediyordu. Fatih, şehrin en zayıf kısmı olduğunu anladığı Topkapı-Edimekapı arasındaki surları günlerce süren top ateşiyle tahrip ettirmişti. Bu yüzden asıl hücum bu bölgeden yapılmaktaydı.

Topkapı civarındaki surlara çıkan Türk askerlerini gören müdafiler haykırarak şehrin iç kısımlarına doğru kaçmaya başladılar. Surlarda dalgalanan Bizans kartalı ve Aziz Markos'un aslanı bulunan bayrakların yerini Türk sancakları almıştı. İstanbul bir anda "Şehir

düştü, şehir düştü” feryatlarıyla çalkalandı. Osmanlı askeri dört koldan Ayasofya’ya doğru ilerlemeye başladı. Bizans imparatoru Konstantin sokak çatışmalarında öldü. Öğle vakti geldiğinde Osmanlı ordusu şehre tamamen hâkim olmuş, İstanbul feth edilmiş, şehrin tarihinde yeni bir dönem başlamıştı.

Avrupa’nın Feryadı

Osmanlı zaferi Avrupa’da büyük bir şaşkınlığa yol açtı. Kimse bu duruma inanamıyordu. Kimisi İstanbul’un yardımına gidilmediği için Avrupa’daki Hıristiyan devletleri suçluyor, kimisi de Bizanslıların işledikleri günahların sonucunda bunların olduğunu söylüyordu.

Avrupalılar, İstanbul’un Türklerin eline geçmesini Romalıların Kudüs’ü yakıp yıkması, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi ve dünyanın sonu gibi insanlık tarihindeki büyük felaketlerden birisi olarak algıladı.

108

İstanbul’dan kaçanların Ege’deki adalara varmasından sonra, İstanbul’un düştüğü haberi her tarafa yayıldı. Mektuplar yazılarak hızlı gemilerle Venedik senatosuna ve papaya gönderildi. Mektup, Venedik Senatosu’nda okunduğunda salonu derin bir sessizlik kapladı. Senato üyeleri korku ve şaşkınlıkla birbirlerine baktılar. Ardından ağutlar, çılgınlıkla birbirini takip etti. Kimisi saçını başını yolarken, kimisi de göğsünü yumrukluyordu.

Haber yayıldıkça her yerde yeni bir Haçlı seferi düzenleme fikri hâkim oldu. Fetih haberini duyan Papa V. Nicolas, “Hıristiyanlığın utancısıdır bu!” diye bağırmıştı. Papa, bu acı haberi Haçlı Seferi’ne dönüştürmek için teşebbüslerde bulundu. Hıristiyan dünyasının kendi himayesinde birleşebileceğini umuyordu. 12 Temmuz 1453 tarihli mektubunda şöyle yazıyordu: “Türklerin kılıcı şimdiden tepemizde asılı duruyor. Karadeniz şimdiden bize kapandı. Eflak şimdiden Türklerin elinde. Sırada Macaristan ve Almanya var...”.

İtalya’dan Sırbistan’a herkes sıranın kendisine geldiğine inanıyor ve korkuyordu. Hıristiyan vaizler şehir şehir dolaşıp halka durumu anlatarak, korku dalgasını büyütüyorlardı. İnsanların günahları yüzünden Doğu Roma’nın başkentinin Türklerin eline geçtiği, eğer

insanlar Hıristiyanlığın aslına dönmezlerse Fatih'in Roma'ya kadar geleceğini hatırlatıyorlardı.

İstanbul'un Türklerin eline geçmesi Hıristiyan dünyasında birçok ağıt yakılmasına sebep oldu. Bir Venedik şiirinde Hıristiyanlığa şöyle sesleniliyordu: "Ağıtlar yaksın, korkunç düşüşüme gökyüzü ve bütün Hıristiyanlar! Bu ne biçim kader! Hıristiyanları körleştiren günahım ne benim! Felaketin bana yaklaştığını görmedi mi onlar".

Bir diğer anonim çağrıda da Hıristiyanlar bir araya gelmeye davet ediliyordu: "Herşeye kadir Tanrım! Lutfunla Hıristiyanlığa güç ver. Barış ve birlik sağla. Ne Yunanistan'da, ne Asya'da ve ne Avrupa'da tek bir Türk kalmayana kadar kovalamamız için bize büyük bir ordu kurmayı nasip et."

Bizanslı tarihçi Dukas'ın ise kaybettiği şehrine yaktığı ağının bir kısmı şu cümlelerden oluşur:

"Ey şehir, şehir, bütün şehirlerin başı!

Ey şehir, şehir, dünyanın dört tarafının merkezi!

Ey şehir, şehir, Hıristiyanların iftihar sebebi ve barbarların hezimet!

Ey şehir, şehir, içinde manevi meyvelerle dolu ikinci bir cennet!

Ey cennet, şimdi güzelliğin nerede?

Vücut ve ruhun, manevi zarafetlerinin faydalı kuvvetleri nerede?

Solmak bilmeyen cennet yeşillikleri arasında, çok zaman evvel dikilmiş olan Hz. İsa Efendimiz'in, havarilerinin gömülü bulunduğu anıtlar nerede?

Azizlerin, şehidlerin kalıntıları nerede?

İmparatorların cesetleri nerede?

Yollar, mabetlerin avluları, üç yol ağızları, tarlalar, bağların çevreleri, azizlerin, soyluların, dindar adamların, rahiplerin ve rahibelerin kalıntıları ile doluydu. Bunlar şimdi nerededirler?

Ne büyük felaket!"

Fethin etkilerinden birisi de, Avrupa tarih yazımında Ortaçağ'ın sona erip, Yeniçağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmesidir.

Fethin Gemileri: İstanbul'un Fethinde Osmanlı Donanmasının Rolü

PROF. DR. İDRİS BOSTAN*

Fatih Sultan Mehmed, 1451'de padişah olduktan sonra kendisine gelen Bizans elçilerine "Gidiniz efendinize söyleyiniz, şimdiki Osmanlı padişahı eslâfına aslâ benzemez, şimdi benim iktidânının vâsil olduğu yerlere onların âmâli bile yetişmemiştir" diyerek gelecek için ne kadar kararlı ve kendine güven içinde olduğunu göstermişti. Üsküdar'ın karşısında önemli deniz yolları üzerinde bulunan İstanbul'un kuşatılması kuvvetli bir kara ordusu kadar güçlü bir donanmanın varlığını da zaruri kılmaktaydı. İstanbul'un fethedilebilmesi için donanmanın önemini gördüğü anlaşılan Fatih Sultan Mehmed denizcilik faaliyetlerine ve gemi yapım işleri ile yakından ilgilendi.

Denizlerin önemini bilen ve gelişimini bu esaslar üzerine kuran devletler, bir cihan devleti olma yolunda önemli avantajlar elde ettiği için Türkler de denizlere yönelik devlet politikası gütmeğe başladı. Anadolu'nun ilk fetih yıllarına kadar uzanan bu süreçte Anadolu sahillerine ulaşarak denizcilik faaliyetlerine başladılar.

Teşkilatçı bir devlet adamı ve iyi bir denizci olan Çaka bey, Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos gibi stratejik önemi haiz olan adaları fethederek kendisinden sonra gelişecek olan Türk denizciliğine örnek oldu. Selçukluların Alanya ve Sinop'da kurdukları tersaneler bir donanma hazırladıklarını Akdeniz ve Karadeniz sahillerini güvenlik altına aldıklarının işaretidir. Aydınoğulları Beyliğinin en önemli siması Gazi Umur Bey, Kıbrıs ve Girit üzerine sefer düzenleyecek kadar güçlü donanmaya sahipti. 300-400 gemiden oluşan donanmasıyla denizlerde kazandığı başarılar onun daha sonraki dönemlerde efsanevi bir şahsiyet kazanmasına yol açmıştır. Aydınoğulları donanmasından başka Karesi, Saruhan ve Menteşe beylikleri gibi Çandaroğulları Beyliğinin de birer deniz gücü bulunuyordu.

Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmelerinden sonra Çanakkale Boğazını ve Marmara sahillerini muhafaza edebilmek için Gelibolu'da bir tersane kurulmasına ve donanma tesisine çalışıldı. Çünkü bu tarihlerde denizlerde etkin olan gerek Karadeniz ve gerek Akdeniz'de birer deniz ticaret devleti olan Venedik ve Ceneviz önemli bir tehdit oluşturuyordu.

112

Bu durum karşısında Yıldırım Bayezid boğazların gerek stratejik ve gerek iktisâdi önemini takdir ederek bir deniz üssü kurulmasını emretti. Sarıca Paşa'nın Gelibolu'da 1390'da dış kalenin yıkılması ve iç kalenin tamiri ile başlayan faaliyetleri sonucu gemilerin barınması için iç içe iki havuzdan oluşan liman hazırlanarak ağzına iki kule yapıldı. Ayrıca yapılan gemi inşa tezgahları, malzeme depoları, gemilerin su ihtiyacını temin için sahile yakın çeşmeleri, peksimed fırınları ve baruthaneleri ile Gelibolu tersanesi tam teşekküllü bir devlet tersanesi halini aldı. Yıldırım Bayezid Çanakkale boğazı üzerinde tam bir kontrol kurmayı, İstanbul'u kuşatmayı planlıyordu.

Bununla beraber gerek Selçuklular, Beylikler ve gerekse Osmanlı Beyliği sırasında donanmalar birer savaş donanması olmaktan çok bir akın donanması mahiyetinde olduğundan sahilleri korumakla görevliydi.

İstanbul Kuşatması

Fatih, İstanbul'un fethine karar verdiği zaman Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarını tamir ettirerek karşısına Rumeli Hisarını yaptırdı ve Karadeniz'e geçişi kontrol altına aldı. Böylece Karadeniz'den İstanbul'a yardım maksadıyla gelecek her türlü iaşe ve mühimmat ikmalini de denetlemeye başlayan Fatih, İstanbul'u denizden kuşatmak suretiyle şehre giden ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti eline geçirmiş oluyordu. Genç hükümdar bunu teyit etmek üzere bir duyuruda bulunarak Boğaz'dan geçecek bütün gemilerin hisar önünde durmalarını ve selâmiyye akçesini ödedikten sonra yollarına devam edebileceklerini açıkladı. Aksi takdirde hangi devlete ait olursa olsun izinsiz geçmeye teşebbüs edecek bütün gemilerin batırılacağını duyurdu. Nitekim Kasım 1452'de, Karadeniz'den İstanbul'a tahıl taşıyan bir Venedik gemisi denetim emrine uymadığı için hisardan açılan top ateşiyle batırıldı.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi için Edirne'de büyük topların hazırlanması emrini verdiği sırada kuşatmada deniz yolu güvenliğini sağlamak üzere de Gelibolu'da bir donanma hazırlanmasını emretti. Bu amaçla kaptanıderya Baltaoğlu Süleyman Bey, Gelibolu ve İzmit'te yeni bir donanma kurdu. Kayık ve nakliye türü irili ufaklı gemiler dahil 350-400 gemiden oluşan donanmada kürekçilerden başka 20.000 deniz askeri bulunuyordu.

Osmanlı ordusu, Edirne'den İstanbul üzerine harekete geçtiği sırada Gelibolu'daki donanma da İstanbul'a doğru yola çıktı. 6 Nisan Cuma günü başlayan kara kuşatmasının üzerinden henüz bir hafta geçmemişti ki, İstanbul halkını daha fazla ümitsizliğe sevk eden 150 parçalık Osmanlı donanmasının Beşiktaş ve Salıpazarı önünde toplanması oldu. Baltaoğlu Süleyman Bey'in idaresindeki bu muhteşem donanmanın geçişini surlar üzerinden seyreden Bizanslıların maneviyatları bir kat daha kırıldı. Çünkü şimdiye kadar daha çok kara tarafından kuşatılmış olan Bizans ilk defa ciddi bir şekilde denizden de kuşatılıyordu. Üç taraftan surlarla çevrili olan İstanbul'un en zayıf surları ise Haliç tarafında idi ve bu sebeple Osmanlı donanmasının

Haliç'e girmesini önlemek üzere Bizans, eski gemileri ve varilleri kalın bir zincirle birbirine bağlayarak sağlam bir engel meydana getirmişti.

Osmanlı donanması, İstanbul'un fethinde şehri abluka altında tutması, caydırıcı etkisi ve Haliç tarafından kuşatmaya destek olması sayesinde önemli bir rol üslenmiş oldu. Çünkü daha önceki kuşatmalarda şehir denizden kuşatılmadığı için deniz yoluyla dışarıdan gelen yardımlar önlenememişti. Bu yüzden de Bizans her zaman dış destek ve yardım alabiliyordu. Bu defa II. Mehmed, karada kuşatmanın başladığı ilk günden itibaren donanmasını İstanbul sahillerine yerleştirmişti. Kaptanıderya Baltaoğlu Süleyman Bey, donanmasını bugün kendi adıyla bilinen Rumelihisarı'nın yanındaki Balta Limanı'na demirlemiş ve burayı üs edinmişti. Böylece Rumelihisarı ile Anadoluhisarı arasında boğazdan geçişi kontrol edecekti. Zeytinburnu açıklarında demirleyen bir başka filo ise, ikmal maksadıyla gerçekleştirilecek İstanbul'a geçişi engelleyecekti.

114

Buna karşı Bizans donanma komutanı Kaptan Antonio, kuşatmanın karadan devam ettiği sırada Baltaoğlu Süleyman Bey'in Haliç'in girişine çekilmiş olan zinciri kırmak maksadıyla denizden hücum edebileceğini dikkate alarak on büyük gemisini zincirin gerisinde mevzi aldirmişti. Nitekim Osmanlı donanmasının 9 Nisan'da Haliç'e girmek için yaptığı ilk teşebbüs sonuçsuz kalmıştı. Karada şehir surları toplanarak dövülürken, donanma da Beşiktaş ve Salıpazarı önlerinde toplanarak İstanbul'u ilk defa deniz tarafından kuşatmış oldu. Nisan'ın ortalarında Boğaz sahillerindeki bazı köyler alınmış ve özellikle Büyükkada kalesi zapt edilmişti.

İstanbul Önlerinde Deniz Savaşı

Baltaoğlu Süleyman Bey 18 Nisan'da Büyükkada'yı fethetti. Nisan'ın 20'sinde iki taraf üzerinde farklı etki yapması bakımından önemli bir deniz savaşı meydana geldi. Çanakale tarafından Bizans'a yardım etmek üzere gelen üçü Cenevizlilere ait içi asker ve mühimmat dolu dört büyük kalyonun haberini alan Fatih bunların limana girmesine engel olunmasını emretti. Yedikule ile Langa arasında cereyan

eden küçük deniz savaşını Zeytinburnu sahilinden izleyen padişah savaşın kendi donanması aleyhine döndüğünü görünce atını denize sürece kadar hiddetlendi. Bu sırada çıkan bir rüzgâr sayesinde Ceneviz gemileri süratle savaş mahallinden uzaklaşarak Haliç'e sığındı.

Pek çok askerin şehadetiyle sonuçlanan bu hadiseden büyük bir üzüntü duyan padişah Baltaoğlu Süleyman Bey'i öldürtmeyi dahi düşündüyse de bazı devlet adamlarının araya girmesiyle sadece azletmekle yetindi. Yerine Hamza Bey kaptanıderya oldu.

Gemilerin Karadan Yürütülmesi

İstanbul'un kuşatılması sırasında donanma komutanlığının gerçekleştirdiği en önemli harekât gemilerden bir kısmının karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesi olmuştur. Bu uygulama, tartışmaları günümüze kadar süren önemli bir deniz harekât taktiği olarak tarihe geçmiştir. Bizans, Haliç'i zincirle kapattığı gibi içerde bulunan donanmasıyla da şehrin bu tarafında zayıf olan surları, Kasımpaşa tarafından gelecek Türk saldırılarına karşı korumak istemişti.

Marmara Denizi'ndeki mağlubiyetten sonra toplanan Osmanlı harp divanında savaşa devam kararı alınması üzerine yeni çareler aranmaya başlandı. Kara surlarının çok sağlam olması ve Haliç'in zincirle kapatılması sebebiyle gemilerin bu yoldan surlara yaklaşması mümkün değildi. Bu durum karşısında II. Mehmed gemileri karadan yürüterek Haliç'e indirme kararını verdi. Bu dahiyâne projenin uygulanabileceğine kanaat getirdikten sonra gemilerin geçeceği yolun tespiti işi büyük bir gizlilikle sürdürüldü. Nihayet gemilerin geçeceği güzergah, gemilerin taşınmasına uygun hale getirildi. Geçiş yolu hazırlıklarının daha önceden başlatıldığını ve deniz savaşındaki mağlubiyetin bunu hızlandırdığını kabul etmek herhalde daha mantıklı olacaktır.

Kuşatma sırasında her iki tarafta bulunan görgü şahitlerinin verdiği bilgilerde bazı farklılıklar bulunsa da gemilerin karadan yürütüldüğü güzergâh için önerilen en inandırıcı yolun Tophane-Kasımpaşa arası olması daha inandırıcıdır. Dönemin Osmanlı tarihçilerinin güzergâhı

tarif ederken kullandıkları “Galata ensesinden” veya “Galata'nın üstü yanından” gibi benzer ifadelerin kullanılması buna işaret etmektedir. Kaynakların büyük çoğunluğu önce yolun tesviye edildiğini, daha sonra kesilen büyük ağaçların yağlanarak gemilerin geçebileceği bir kızak şeklinde hazırlandığını, Tursun Bey'in ifadesiyle “san'at-i cerr-i eskâlde mâhir mühendisîn ve mellâhîn huzurunda”/tecrübeli mühendis ve denizcilerin nezaretinde gemilerin mekanik bir yöntem (cerr-i eskal) kullanılarak yukarı çekildiği belirtilmektedir. Tursun Bey'in ifadesiyle “kadırgalar ve fâyk kayıklardan” oluşan ve rengârenk bayraklarla süslenmiş, yelkenleri açılmış olan bu gemiler adeta havada yürütülmüş, hatta uçurulmuştur.

22 Nisan sabahı büyüklükleri farklı yetmiş civarında Osmanlı gemisinin Haliç'e indirilmesi hem Bizanslıları ve hem de Venediklileri şaşırtmıştı. İlk anda bunları yok etmeyi planlayarak 28 Nisan günü ateş gemileriyle hücum eden Bizans ve Venedik gemileri Türk topçusunun açtığı ateşle etkisiz hale getirilmiş ve bir Venedik kadırgası batırılmış, çıkan çatışma Osmanlıların üstünlüğü ile sona ermiştir. Donanmanın bir kısmının Haliç'e inmesiyle birlikte iki yaka arasına gemilerden bir köprü yapan Osmanlılar süratle karşı sahillere asker ve mühimmat taşıdılar. Kuşatmanın zayıf olan bu cephesinde Bizans için ciddi tehdit oluşturdu. İstanbul'un kara tarafından ele geçirilmesi üzerine Hamza Bey komutasındaki Osmanlı donanması da Haliç'i kapatan zinciri kırarak limana girmiş, Ceneviz'e ait büyük gemiler Haliç'ten çıkarak denize açılmak suretiyle bölgeden uzaklaşmıştır.

İstanbul'un fethinden üç gün sonra Fatih Sultan Mehmed, donanmanın Gelibolu'daki üssüne geri dönmesini emrettiği için gemiler ganimet yükleriyle dolu olarak İstanbul'dan ayrıldı.

Gemileri karadan yürütme uygulamasının İstanbul kuşatmasından önce, Aydınoğlu Gazi Umur Bey tarafından da denendiği, Atina Körfezi ile İnebahtı Körfezi arasındaki (Korint Boğazı) altı millik mesafede donanmasını karadan yürüterek geçirdiği bilinmektedir. Fatih de İstanbul'un fethinden sonra karadan gemi yürütme uygulamasını 1456'da Belgrad ve 1470'de Eğriboz kuşatmalarında tekrar tatbik etmiştir.

İstanbul'un fethi Fatih'in Denizlerin Sultanı olarak anılmasına yol açtığı gibi, bu dönemden sonra Osmanlıların denizlerde giriştikleri yoğun fetihler de Osmanlı Deniz İmparatorluğu'nun kuruluşunu başlatmıştır. Fatih, İstanbul'u fethetmekle Ortodoks Hıristiyanlığının payitahtını ele geçirmiş ve 1480'de İtalya seferiyle Katolik Hıristiyanlığına son vermek istemiş, ancak bu sefer sonuçsuz kalmıştır.

Fatih'in takip ettiği deniz politikaları, Karadeniz ve Akdeniz'e yönelik gerçekleştirdiği yoğun fetihler ile açık denizlere yönelmiş ve Osmanlı Deniz İmparatorluğu'nun kuruluşunu başlatmıştır.

Osmanlı donanmasının bir imparatorluk donanmasına dönüşmesi için her türlü tedbiri alarak 1475'te tersane ve donanma üssü olarak Gelibolu'da denizciliğin teşkilatını kurduğu anlaşılan Fatih Sultan Mehmed'in bu gayreti, şair Abdülhak Hâmid'in kabrini ziyareti için yazdığı

*Sensin o pâdişeh ki bu ümmet-i necibe
Emsâr bahşîşindir ebhâr yâdigârın*

beytinde ifadesini bulmuştur.

Kaynakça

- Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-feth*, (haz. M. Tulum), İstanbul 1977.
Nicolo Barbaro, *Kostantiniye Muhasarası Ruznamesi*, (çev. Ş. T. Diler), İstanbul 1953.
Kritovulos, *Târîh-i Sultan Muhammed Hân-ı Sâni*, (çev. Karolidi), İstanbul 1328.
Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. V. Mirmiroğlu), İstanbul 1956.
V. Mirmiroğlu, *Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946.
M. Ak-F. Başar, *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, İstanbul 2003.
F. M. Emecen, *İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri*, İstanbul 2003.
İdris Bostan, "Baltaoğlu Süleyman Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 41.
İdris Bostan, "Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi I*, (Ed. İ. Bostan-S. Özbaran), İstanbul 2009, s. 85-95.

Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde Sultan Fatih'in Rolü

PROF. DR. SALİM AYDÜZ*

On dördüncü asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlanan ateşli silahlar, ancak bu yüzyılın sonlarından itibaren etkin bir savaş aracı halini almışlardır. Tespitlerimize göre ateşli silahların Osmanlılarda kullanılmaya başlanması Sultan I. Murad devrinden itibaren olmuştur. Ancak bu silahların yaygınlık kazanması ancak on beşinci yüz yılın ilk çeyreğinden itibaren gerçekleşmiştir. Kısa zamanda bu silahların önemini kavrayan Osmanlılar zamanla ve artan bir hızla çeşitli yollarla bu silahlara sahip olmaya başladılar. Başlarda ithal edilen ve kısmen savaşlarda ele geçirilen silahları kullanan Osmanlılar, zamanla kendi ateşli silah teknolojilerini geliştirmeye başlamışlar ve kendi yerli imalathanelerini açmışlardır. Sultan II. Murad döneminde artan üretim ve teknolojik faaliyetin Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında daha da ileri bir seviyeye ulaştığı görülür. Tebliğimizde ateşli silah teknolojisinde önemli bir dönüm noktası sayılan Fatih Sultan Mehmed devrini ve Fatih Sultan Mehmed'in ateşli silahlar konusundaki rolü ele alınacaktır.

A. Edirne'deki Top Döküm Çalışmaları

On beşinci asrın başlarından itibaren gelişen top döküm çalışmaları çerçevesinde Balkanlar'daki muhtelif şehirlerde sabit ve seyyar birtakım top imalathaneleri açılmıştır. Bunlar arasında bilinen en eski sabit tophane Edirne'de Sultan II. Murad tarafından inşa edilmiştir. Bundan önce Balkanlar bölgesinde bulunan bazı kalelerin fethinden önce kale çevresinde seyyar top dökümhaneleri kurulmuştur. Edirne'deki tophanenin ne zaman kurulduğu ve ne kadar faaliyette kaldığı hususu tam olarak belirlenebilmiş değildir.¹ Ancak Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden itibaren burada yoğun bir şekilde top dökümüne başlamıştır. Bütün planlarını İstanbul'un fethine göre yapan Fatih Sultan Mehmed, burada irili ufaklı pek çok top döktürmüştür. Dökümhanedeki işler Saruca Usta adlı topçubaşı tarafından organize edilmiş ve Fatih Sultan Mehmed tarafından da sürekli kontrol altında tutulmuştur.² Çalışmaları bizzat yakından takip eden Fatih Sultan Mehmed'in bazı topların ebatlarının ve mahiyetlerinin belirlenmesine bizzat katıldığı bilinmektedir.³

120

İstanbul'un fethi için çalışmaların yoğunlaştığı 1452 yılı yaz aylarında istediği ücreti alamadığı için Bizans İmparatorluğu'nun hizmetinden ayrılarak Fatih Sultan Mehmed'in hizmetine gelen Macar asıllı top döküm ustası Urban da, Edirne'deki top döküm faaliyetlerine iştirak etmiş ve biri burada diğeri de muhasara meydanında iki büyük çaplı topun dökümünü gerçekleştirmiştir. Fetihden sonra da Osmanlıların hizmetine devam eden Urban'ın çalışmalarının sınırlı olduğu ve Osmanlıların muhasara esnasında sahip oldukları yüz elli-iki yüz kadar topun sadece ikisinin dökümünü gerçekleştirdiği, gerek Türk gerekse Bizans kaynakları tarafından açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁴

1 Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 16; A. Hamdi Binark, "Fatih Sultan Mehmed'in Topları", *Motor Mecmuası*, 17 (1953), s. 14.

2 *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân* (haz. H. İnalçık-M. Oğuz), Ankara 1978, s. 47-48.

3 Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge 1993, s. 382.

4 Niccolo Barbaro, *Kostantiniye Muhasarası Ruznâmesi* (trc. Ş. T. Diler), İstanbul 1953, s. 64-65; Steven Runciman, *Kostantiniye Düştü* (trc. D. Türkömer), İstanbul

B. İstanbul'un Fethi ve Topun Etkisi

İstanbul'un bin yıllık surlarının büyük çaplı toplar tarafından uzun süre dövülerek fethedilmesiyle topun tarihte ilk defa çok etkili bir silah olduğu bütün dünya tarafından anlaşılmıştır. Muhasara esnasında meydana gelen önemli bir gelişme ise daha önceden de bilinen ancak fonksiyonel bir şekilde kullanılamayan havan topunun fonksiyonel bir şekilde kullanılmak üzere geliştirilmesidir. Havan topu, muhasaranın devam ettiği günlerde Haliç'te bulunan gemilerin vurulması maksadıyla Fatih Sultan Mehmed tarafından yeniden dizayn edilmiş ve topçu ustaları tarafından dökülerek maksada uygun olarak ilk defa kullanılmıştır. Bir kısım tarihçilerin ileri sürdüğü gibi burada havan topunun ilk defa icadı söz konusu olmayıp ilk defa fonksiyonel bir tarzda kullanımı esastır. Öte yandan kuşatmada ilk kez kullanılan büyük çaplı muhasara topları da surların yıkılmasında etkili olmuş ve burada denenilen büyük çaplı toplar yine Fatih Sultan Mehmed döneminde daha da geliştirilerek başka muhasaralarda kullanılmıştır.⁵

C. Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi

121

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra ateşli silah üretimine önem vermiş ve bu günkü Tophane semtinde bir top dökümhanesi inşa ettirmiştir. Yerli top döküm ustaları yanında az sayıda gayrimüslim top dökümçüsünün de çalıştığı bu tophane o zamana

.....
1972, s. 199-213; Chalcocodyles'ten nakleden L. G. Schlumberger, *İstanbul Muhâsarası ve Zaptı: (1453 sene-i miladîyesinde)*, İstanbul 1330, s. 90; Turgut Işıksal, *Topçuluk: XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Türklerinde*, Bitirme Tezi, 1947, İÜ Edebiyat Fakültesi, s. 25; Georgius Phrantzes, *Şehir Düştü, Bizanslı Tarihçi Francis'den İstanbul'un Fethi* (trc. Kriton Dinçmen), İstanbul 1992, s. 52; A. de Lamartine, *Osmanlı Tarihi* (trc. S. Bayram), İstanbul 1995, s. 255; İ. H. Ertaylan ise, Urban'ın topunun daha ilk atışında parçalandığını ve Urban'ı öldürdüğünü belirtir (*Fatih ve Fütuhâtı*, İstanbul 1953, I, s. 200.); G. Agoston ise, topun çatladığını ve tamir edildiğini kabul eder ("15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar", s. 14-15); *Fatih İmaretî Vakfiyesi* (haz. Osman N. Ergin), İstanbul 1945, s. 19-23; E. H. Ayverdi, "Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri", *Vakıflar Dergisi*, 4 (1958), s. 257.

٥ "Havâî toplardan ki, ejderhâ-yı âteşin-dem gibi demâdem çekilüb evc-i çarh-ı berîne ağardı, felek-i bâmdan şafak-ı şâma dek 'ale'd-devâm gökyüzünden küffâr-ı bed-girdârun başına taş yağdırdı", İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, VII, 54.

kadar inşa edilen en büyük top dökümhanesi olmuştur. Tophane-i Âmire'nin Fatih Sultan Mehmed dönemindeki faaliyetleri ve çalışmalarını hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte büyük çaplı topların döküldüğü ve önemli çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu topların bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.⁶

Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlıların çok sayıda top imal ettikleri ve bu yüzden çok sayıda topa mâlik oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim daha 1456 yılında yapılan Belgrad muhasarasında düşmanın eline geçen topların sayısının iki yüz olduğu ve bunların tamamının düşman eline geçtiği kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Diğer yandan düşmanın eline geçen toplar arasında bulunan ve daha sonra Macar kralının sarayına götürülerek sergilenen toplar büyük bir ilgi merkezi haline gelmiştir. Gerek yerli gerekse yabancı kaynakların ifade ettiğine göre, Fatih Sultan Mehmed'in toplarının fevkalâde güzelliği ve büyüklüğü, Avrupa'da büyük heyecan uyandırmış ve insanlar bu topu görebilmek için muhtelif ülkelerden gelmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki bu topun ünü bütün Avrupa'ya yayılmıştır.⁷

Seyyar Top Dökümü

Fatih Sultan Mehmed, devletinin sınırlarını genişletmek ve hâkimiyetini arttırmak için, mahalli senyörlerin ve hanedanların sığındığı kaleleri yıkmak ve almak mecburiyetinde kaldığından dolayı, saltanatı süresince pek çok muhasara savaşı yapmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı onun döneminde topçuluk, bilhassa muhasara topçuluğu önemli bir şekilde gelişme kaydetmiş ve dağlık arazilerde bulunan kalelerin muhasara edilebilmeleri için tarihte eşi görülmeyen bir şekilde "seyyar top dökümü metodu"na müracaat edilmiştir. Edirne ve İstanbul'da tophane olmasına rağmen, top götürmenin müşkül

6 Salim Aydüz, *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

7 H. Akın, "XV. Yüzyıl Lâtince Macar Kroniği Chronica Hungarorum..", s. 667-759. Fatih Sultan Mehmed'in orada bıraktığı topların bazıları İstolni Belgrad'a götürülerek kralın sarayının önüne konulmuştur. Bu toplar, 1526 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferinden sonra İbrahim Paşa tarafından İstanbul'a nakledilmiştir (Solakzâde, s. 459).

olduğu bölgelerde kısa sürede seyyar top dökümhaneleri kurulmakta ve top dökümü yapılmaktaydı. Tarihçiler, Fatih'in istediği yerde top döktürdüğünü ve büyüklükleri yüzünden topları taşıyamadığı zaman, istediği yere taşıyabilmek için hemen parçalatıp yeniden döktürdüğünü veyahut iki parça halinde top dökerek naklettiğini belirtmektedirler. Seyyar top dökümhaneleri ilk defa 1422 yılında, yani Sultan II. Murad döneminde ortaya çıkmış ve daha sonra artarak devam etmiştir.⁸

Rumeli ve Balkan fütuhâtı politikası çerçevesinde, bölgeye akınlar yapmak ve buradaki kaleleri almak için sık sık muhasara savaşları yapmak zorunda kalan Fatih Sultan Mehmed'in Balkanlardaki engebeli arazi üzerinde bulunan kaleleri muhasara etmesi yüzünden, özellikle büyük çaplı muhasara toplarının onun zamanında ciddi bir gelişme gösterdiği görülür.⁹ Nitekim daha önce babasının (1449) ve komutanlarından Süleyman Paşa'nın (1474) muhasara ettiği ancak fethedemediği İşkodra Kalesi'nin 1478 yılında yapılan son muhasarasında kalenin etrafındaki tepelere top dökümhaneleri kurulmuş, bakır ve kalay gibi maddeler bölgeye develer vasıtasıyla taşınarak oluşturulan seyyar dökümhanelerde çok büyük çaplarda on bir adet top dökülmüştür. Dökülen toplar arasında bulunan ve 13 kantar (702 kg.) ağırlığında taş gülle atan bir büyük muhasara topu, Osmanlı ateşli silah teknolojisinin geldiği yüksek konumu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu topun, topçuluk tarihinde şimdiye kadar görülen en büyük top olduğu Hammer tarafından ifade edilmektedir.¹⁰ Öte yandan bu muazzam topa 'Muhammed' ismi verilmiş ve bütün masrafları, Fatih'in eşi Mükerrreme Hatun tarafından karşılanmıştır. Bu muhasarada dökülen

.....
8 Salim Aydüz, *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

9 Fatih Sultan Mehmed, saltanatı boyunca mahalli senyörlerin ve hanedanların sığındığı muhkem kaleleri ve surları yıkmak zorunda kaldığı için, genellikle muhasara savaşları yapmak zorunda kalmış ve bunun için onun döneminde muhasara topları önemli bir gelişme kaydetmiştir (Halil İnalçık, "David Ayalon'un *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom* adlı eserinin tanıtım yazısı", *TTK Belleten*, 83 (Ankara 1957), s. 504-506).

10 Joseph von Hammer, *Devlet-i Osmâniye Tarihi* (trc. Mehmed Ata), İstanbul 1332, III, 172-173.

diğer topların attığı gülle ağırlıkları da 3 kantardan 11 kantara kadar değişiklik göstermektedir.¹¹

Fatih Sultan Mehmed döneminde topların pek çoğu tunçtan yapılmıştır. Oldukça pahalı bir malzeme olan bakır ve kalayın karışımıyla elde edilen bronz toplar tabiatıyla çok masraflı olmaktadır. Ancak Osmanlılar bakırın Kastamonu'da bulunan Candaroğullarından, kalayı da Venedik'li tüccarlar vasıtasıyla ucuza temin etmekteydiler. Oysa aynı dönemde Avrupa'da toplar ucuz olduğu için genellikle demirden yapılırdı. İslâm dünyasında, kalayın fazla bulunmaması sebebiyle her türlü metal silahlar tunç yerine bakır-çinko karışımından elde edilen pirinçten yapılırken, Osmanlılar ticari yollarla kalay elde edebildikleri için silahlarını kalay-bakır karışımından oluşan tunçtan yapmışlardır.

D. Fatih Sultan Mehmed'in Ateşli Silahlara İlgisi

124

Fatih Sultan Mehmed'in ateşli silahlara olan ilgisinin oldukça genç yaşlarında iken başladığı zikredilecek olan hadiselerden anlaşıl-maktadır. Nitekim onun birinci saltanatından sonra tahta ikinci defa geçen ve Kosova'da (1448) düşman ordusunu bozguna uğratan babası Sultan II. Murad savaştan sonra ganimet olarak ele geçen ateşli silahları kendisine getiren Şahin Paşa'ya: "...güzel tedbir eyledin ki, Padişah'a (II. Mehmed) armağan gerektir, zira biz bu gazâyâ oğlum padişahın niyyetine eylemiş idik. İmdi âna biraz hedâyâ gerektir ki ânın gönlü şâd ola..." diyerek onun bu ilgisine dikkat çekmiştir.¹² Öte yandan İstanbul'un muhasarası esnasında kendisi tarafından tasarlanan havan topunun ve diğer topların teknik çizim ve tasarıları bizzat kendisi tarafından yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in ateşli silahlara olan ilgisi Avrupa devletleri tarafından da bilinmekteydi. Nitekim, bu konuda Avrupa'da yazılan ilk eser olan Venedikli Robertis Valturius'in (1413-1484) *De*

.....
11 Hammer, gös. yer.

12 *Gazavât-ı Sultân Murâd*, s. 67-68.

re militari'si (Verona 1472) basıldıktan hemen sonra Rimini lordu S. Padolfo Malatesta (1417-1468) tarafından Fatih Sultan Mehmed'e hediye edilmiştir.¹³ Eserin Fatih Sultan Mehmed'e gönderilmesi ve ithal edilmesi, Fatih'in ateşli silahlara ve askeri teknolojiye verdiği değerin, yabancılarca da bilindiğini açıkça göstermesi açısından dikkat çekmektedir.¹⁴

E. Bu Dönemde Yapılan Topların Özellikleri

Fatih Sultan Mehmed dönemi hemen hemen bütün askerî tarihçiler tarafından topçuluk açısından önemli bir dönem olarak görülmektedir. Bu durum, öncelikle padişahın topçuluğa verdiği değer ve bu bağlamda top dökücü ustalarını iyi bir şekilde istihdam etmesiyle ortaya çıkmıştır. Yerli ve yabancı bu dönemde çok sayıda top ustasıyla teknisyeni onun hizmetine girmiş, bu sayede top dökümünde ve kullanılmasında ciddi gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle metallerin ergitilmesinde Osmanlıların geliştirdiği sistem, dökümcülük açısından yeni bir gelişme olarak meydana çıkmıştır. Bu yeni teknolojinin, kısa bir süre içinde Avrupa'ya taşındığı ve bu transferde, Fatih Sultan Mehmed'in hizmetinde bulunmuş Avrupalı bir ustanın vesile olduğunu Joseph Needham ifade etmektedir. Needham, Fatih'in hizmetinden ayrıldıktan sonra XV. yüzyılın sonlarında Frankfurt'a dönen Nuremberg'li Jörg adlı bir top dökücüsünün, metal ve ateşi birbirine temas ettirmeksizin metal ergiten bir ocak yaptığını ve bu tekniği İstanbul'da dolayısıyla Tophane-i Âmire'de öğrendiğini belirtmektedir. Bu şekilde metal ergiten fırınların Kritovulos'un ifadelerinde de yer aldığı göz önüne alındığında, Osmanlıların İstanbul'un fethinden önce de bu tekniği kullanmakta oldukları anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, döküm teknolojisiyle mekanik çekiç alanında, XVI. yüzyılın

.....
13 TSMK, Hazine 2699. Saray kitaplarının Yıldız Kitaplığı'na aktarılırken bu kitap da diğerleri gibi kırmızı cilt beziyle ciltlenmiş ve üzerine "Zü'l-vecheyn Kütüphânesi Hümâyûnu" yazılmıştır.

14 Eser daha sonra 1483 yılında genişletilerek P. Ramusio tarafından tekrar neşredilmiştir. Aynı sene İtalyancaya çevrilmiş ve basılmıştır. Başka bir tercümesi ise Venedik'te 1493'te, Fransızca çevirisi 1554'te yayınlanmıştır.

sonuna kadar süren Osmanlı üstünlüğünün temelleri XV. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir.¹⁵

Fatih Sultan Mehmed dönemi Osmanlı tunç top dökümcülüğü ciddi bir gelişme dönemi yaşamıştır. Bir taraftan iki parçadan oluşan büyük tunç muhasara topları, ilk defa bu dönemde yapılırken bir taraftan da çok uzun ve ağır muhasara topları yapılmıştır. Bu dönemde yapılan büyük toplar daha sonra parçalanarak küçük toplar halinde yeniden dökülmüştür. Meselâ, Fatih Sultan Mehmed'in İskenderiye muhasarası (1478) için döküldüğü 11 adet büyük çaplı muhasara toplarından birisi, yaklaşık yüz sene sonra, 978 (1570) yılında çok büyük olduğu için parçalanmış ve bu toptan üç tane 18, 16, 14 vukiyeye çaplarında üç yeni top dökülmüştür. Daha önce muhasarada kullanılmak üzere yapılan bu top muhtemelen meydan savaşlarında kullanılmak üzere yeniden dökülmüştür.¹⁶

F. Günümüze Ulaşan Toplar

Fatih Sultan Mehmed devrinde yapılan topların pek çoğunun büyük çaplı muhasara topları olduğu daha önce ifade edilmişti. Daha sonraki yüzyıllarda muhasara savaşları yerlerini büyük ölçüde meydan savaşlarına bırakmış ve bu sebeple muhasara toplarının önemi azalmıştır. Ayrıca barut sarfiyatı çok olan ve hantallığı sebebiyle taşınması büyük sıkıntılara sebebiyet veren bu toplar, daha sonraki yüzyıllarda parçalanmış ve daha küçük toplar yapılmak üzere eritilmiştir. Bu sebeple bu dönemden günümüze çok az sayıda top ulaşmıştır. Yapılan çalışmalara

.....
 15 Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 138-139, 335, 396-397; V. J. Parry, "Barud", *El*, I, 1062; Agoston, "Ottoman Artillery..", s. 28-29; S. Yerasimos, *Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman*, Ankara 1991, s. 111; Feridun Dirimtekin, "Belgrad'in İki Muhâsarası", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2 (1956), s. 61. Jörg'ün *Geschicht von der Türckey* adlı bir kitabı bulunmaktadır. Eser ilk defa 1482-1483 yılları civarında Almanya'da Memmingen'de basılmış olup 1456-1480 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır (A. Vasiliev, "Jörg of Nuremberg, A Writer Contemporary with the Fall of Constantinople (1453)", *Byzantion* 10 (1935), s. 205-209).

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 14, s. 647-648/937, 8 B 978 (7 Aralık 1570).

göre Fatih Sultan Mehmed devrinden bu güne ulaşan topların sayısının altı olduğu görülür. Bunların birisi iki parçalı bir top olup aşağıda bahsedileceği gibi yurt dışındadır. Kalan beş toptan dördü hemen hemen bir birinin aynıdır. Son bir top ise Askeri Müze bahçesinde olup günümüze ulaşan Osmanlı topları arasında en dikkat çekenlerinden birisidir. O dönemden günümüze ulaşan toplar şunlardır.

Bir Teknoloji Harikası: İki Parçadan Oluşan Vidalı Muhasara Topu

Uzun bir süre Londra'daki Tower of London Müzesi'nde sergilenen ve iki ayrı parçadan oluşan bu top, yakın bir zamanda Portsmouth'taki Fort Nelson Müzesi'ne nakledilmiştir. Üzerinde bulunan kitabeye göre, top Receb 868 (Mart 1464) yılında Kemine Ali adlı bir top döküm ustası tarafından dökülmüştür. 1807 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışan İngiliz Sir John Ducks Worth'un kumandasındaki donanmaya ait gemilere zarar veren ve bu esnada Kilidbahir kalesinde bulunan bu topun elde edilmesi için İngilizler Osmanlı Devleti'yle uzun süren bir diplomatik mücadeleye girişmişlerdir. Kırım Savaşı (1856) vesilesiyle Çanakkale'ye gelen İngiliz General J. H. Lefroy, bu topun alınabilmesi maksadıyla giriştiği diplomatik faaliyetlerin sonuçsuz kalması üzerine sonunda bu top için Bab-ı Âli'ye 1600 sterlin ücret ödemeyi teklif etmiştir. Ancak bu teklif de kabul edilmemiştir. Lefroy bunun üzerine İstanbul'daki elçi Mr. Kalvert'i araya sokarak topu alma mücadelesini sürdürmüştür. Top, Lefroy'un uzun ve maceralı mücadelesinden sonra nihayet, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden bir sene sonra, 1868 yılında İngiltere'ye hediye olarak gönderilmek üzere Çanakkale'den alınmış ve Londra'ya götürülerek müzeye konulmuştur. Altmış senelik bir mücadeleden sonra birden bire İngilizlere verilen bu topun alınması maksadıyla, Kraliçe Victoria'nın Sultan Abdülaziz'e bizzat teklifte bulunduğu ifade edilmektedir. Nitekim Ffoulkes bu teklifin "Avrupa'nın bu en önemli topunun" elde edilebilmesi için yapıldığını ifade eder.¹⁷

.....
17 J. H. Lefroy, "the Great Cannon of Muhammad II (A.D. 1464)", *the Archaeological Journal*, 25 (1868), s. 263-264; C. Ffoulkes, "the 'Dardanelles' Gun at the Tower", *the Antiquaries Journal*, 25 (Aralık 1929), s. 217-227.

Topun üzerinde üç ayrı satırda yazılmış bir kitâbe yer almaktadır. Ortasından iki parçaya ayrılabilen bu top, iki parçadan oluşmakta ve gülle yoluyla barut haznesi ayrı ayrı parçalardan oluşmaktadır. Kullanılacağı yere ayrı ayrı parçalar halinde taşınan bu top, kullanılacağı yerde tekrar vidalanarak kullanılırdı. Topun dış yüzeyinde takviye çemberleri bulunmaktadır. Bazı çemberler geniş olup, stilize edilmiş yaprak motifleriyle süslenmiştir. Barut haznesi üzerinde üç, namlu üzerinde ise beş adet ince takviye çemberi bulunmaktadır. Her iki parçanın hem başında hem de sonunda küp şeklinde manevra boşlukları bulunmaktadır. Topun üzerinde muylu ve taşıma halkası bulunmadığı gibi kundak dişi de yoktur. 18 ton ağırlığındaki bu topun toplam uzunluğu 523 cm., çapı ise 63,5 cm.'dir. Namlu kısmının uzunluğu 315 cm., barut haznesinin ise vida kısmı hariç 208 cm.'dir. Barut haznesinin çapı ise 24,8 cm.'dir. Topun içindeki kalay miktarı % 10,2 bakır miktarı ise % 89,8 oranındadır. Çağına göre fevkalâde bir silah sayılan iki parçalı topların, hiç bir zaman Avrupa'da yapılamadığı bilinmektedir.

128

Diğer Toplar

İstanbul'da çap ve uzunluk ölçüleri birbirine yakın olan dört top bulunmaktadır. Bunların birisi Askeri Müze'de ikisi Rumeli Hisarı önünde, birisi de Eyüp Sultan semtindedir. Birbirine yapı olarak çok benzeyen, muhtemelen benzer kalıplar kullanılarak tunçtan imal edilmiş olan topların üzerinde herhangi bir yazı ve tarih bulunmamasına rağmen, yapılarının özelliklerinden Fatih Sultan Mehmed döneminde yapıldıkları kabul edilmektedir. Toplar muhtemelen bir sefer esnasında, alelacele ve seri olarak dökülmüştür. Bu sebeple pek fazla sanatsal özellik taşımazlar. Topların üzerinde derin bir şekilde kazınmış nişan çizgileri bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan bu topların bir benzeri de İtalya'nın Toronto şehrinde bulunan Askeri Müze'de (Museo Storico Nazionale di Artiglieria) sergilenmektedir. Söz konusu top da aynı seriden olup benzer ölçülerdedir.¹⁸

.....
 18 http://de.wikipedia.org/wiki/Artilleriemuseum_Turin 23 Haziran 2014.

Askerî Müze bahçesinde bulunan topun ağırlığı 15 ton, çapı 63 cm., boyu 424 cm.'dir. Top tek parça halinde dökülmüştür. Gülle ağırlığı 285 kg. olan bu topun, beş kantar taş gülle atan bir şayka olduğu anlaşılır. Rumeli Hisarı önünde bulunan toplardan birisinin çapı 68 cm., boyu ise 427 cm; diğerinin çapı 66 cm., 423 cm.'dir. Eyüp'te bulunan topun çapı ise 74 cm., boyu 432 cm olup tam ortasında desenli bir kemer bulunur.

Süslü/Desenli Top

Askerî Müze bahçesinde bulunan ve Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğu anlaşılan bir diğer top ise, dış yüzey üzeri rölyefli çok güzel figürlerle desenli olup, büyük bir itinayla dökülmüştür. XV. asır toplarına göre, Londra'daki toptan sonra en dikkat çekici top bu olmalıdır. Bu topun üzerinde yapıldığı dönemi belirten herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Namlu ucu çevresinde bir çember halinde tam olarak okunamayan bir yazı vardır. Ustasının ismi ve diğer top- ların üzerinde bulunan teknik bilgiler yoktur. Topun boyu 346 cm., çapı ise 37 cm.'dir. 11 ton ağırlığındaki bu topun gülle ağırlığı 218 kg. olup, 4 kantar taş gülle atan şayka topu olduğu anlaşılmaktadır. Namlu ucunun her iki tarafında iki adet demirden yapılmış taşıma halkası, arka tarafında da yine iki tarafında tunç manevra dişleri bulunmaktadır. Fatih dönemi toplarının pek çoğunda da olduğu gibi top, içten ve dıştan iki kademelidir. Barut haznesi kısmı, namluya göre daha ince olup, çapı 18 cm.'dir. Gülle yolu uzunluğu 165 cm., barut haznesi uzunluğu ise 170 cm.'dir. Namlu ucu iki kademeli olarak yapılmıştır. Namlu ucunun çapı dıştan dışa 74 cm.'dir. Topun çevresi hayli yoğun bir şekilde geometrik ve bitkisel motifleriyle zenginleştirilmiştir. Üzerinde yirmi tane çember halinde süslemeler vardır. Bu süsleme çem- berlerinin motiflerinin on sekizi birbirinden farklıdır. Top, askerî tarih yanında, sanat tarihi açısından da büyük bir önem arz etmektedir.

Falya deliği, topun arka tarafından 30 cm. daha içeride olup deliğinin olduğu yerde çok güzel bir çiçek motifi bulunmaktadır. Çi- çeğin ortası falya deliği olacak şekilde tasarlanmış ve neredeyse hiç

yıpranmamıştır. Bu kısmın dikkatli bir şekilde incelenmesi sonucunda, topun az kullanılmış olduğu kanaatine varılabilir ki bu da, 1456 yılında Belgrad seferinde kullanılan ve daha sonra orada bırakılan bir topun bu top olduğuna işaret edebilir. Daha önce de zikredildiği gibi Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad seferi muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmış ve aralarında çok kıymetli bir kaç topun da bulunduğu iki yüz top orada terk edilmiştir. Bu toplardan iki tanesi, Macar krallarının Budin'de bulunan sarayının önüne getirilerek halka teşhir edilmek üzere konulmuştur.¹⁹ Uzun bir süre burada kalan toplar, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1526 yılındaki Mohaç savaşından sonra Budin şehrinin alınmasıyla tekrar ele geçirilmiş ve İstanbul'a getirilmiştir.

Netice

Yukarıda anlatılan noktalardan hareketle Fatih Sultan Mehmed devrinin Osmanlı ateşli silah teknolojisi açısından oldukça mühim yer tuttuğunu ifade edebiliriz. Ateşli silah teknolojisinin hızla gelişmesi yanında bunları kullanacak grupların süratle teşkilatlandırılması ve öte yandan Tophane adı verilen top imalathanelerinin açılması gibi faaliyetler bu dönemin dikkate değer özellikleridir. Bütün bu gelişmelerin ötesinde Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde örgütleyen Fatih Sultan Mehmed'in şahsiyetini görmemek ve takdir etmemek elbette mümkün değildir.

Sultan'a Yazılan Mektup; Akşemseddin'in Fetih'teki Rolü

PROF. DR. MUSTAFA UZUN*

*Kara gün dostu imiş Fâtih'in Akşemseddin
Ki yüzünden leme'ân etti onun "Feth-i Mübîn"*

*Nusreti çeşm-i hakikatle görüp verdi haber
Böyle her kârı uzaktan görür erbâb-ı yakîn*

Bilindiği gibi Akşemseddin, tanınmış bir mutasavvıf oluşunun yanında, alim, edebiyatçı, tabib ve müellif gibi çeşitli vasıflarıyla, Osmanlı ricalinin, devrinde ve sonrasında kıymetli bir ismidir. O müessir mutasavvıf kimliğiyle Fatih Sultan Mehmed'in manevî hayatını derinden etkilemiş önemli bir gönül eridir. Ayrıca fetih öncesinden itibaren genç sultanı, Hz. Peygamber'in müjdelediği kumandan pâyesine erişmesi için, şehri muhasara ve fethetme teşvik edenlerin başında yer almıştır. Bunun yanında devrin bazı mutasavvıfları gibi bizzat sefere müridleri ile katılmış, muhâsara devam ederken, Fatih'e verdiği sözlü ve yazılı destekleriyle onu fiilen cesaretlendirenler arasında yer almanın

ötesinde, “ta'yin-i vakt” ederek fetih gününü müjdelemekle öne çıkmış dinî bir şahsiyettir.

Tebliğimizde onun kısaca hayat hikâyesini, mutasavvıflığı, ilmfî ve edebî özellikleri hakkındaki önemli hususlar hatırlatıldıktan sonra İstanbul'un fethindeki rolü üzerinde genişçe durulacak, özellikle fetih yıllarından günümüze intikal etmiş pek az sayıdaki orijinal vesikalardan biri özelliğini taşıyan kendi el yazısıyla yazılmış mektup, yeniden değerlendirilerek dikkatlere sunulacaktır.

Hayatı ve Kimliği

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza olmakla birlikte devrinde ve kaynaklarda beyaz sakallı oluşu sebebiyle, kısaca Akşemseddin veya Akşeyh adıyla şöhret bulmuştur.¹ Bazı kaynaklarda bu lakabı kendisine Şeyhi Hacı Bayrâm'ın verdiği de nakledilmektedir.²

792 (1390) yılında Şam'da doğdu. Arapça tasavvuf klasiklerinin en önemlilerinden *Avârifü'l-maârif* adlı eserin sahibi Şeyh Şehâbeddin Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Baba tarafından nesebi Hz. Ebû Bekir'e kadar uzanmaktadır. Yedi yaşlarında babasıyla birlikte Anadolu'ya gelerek o zaman Amasya'ya bağlı olan Kavak ilçesine yerleştiler (799/1396-97). Burada Kur'an'ı ezberleyip iyi bir dinî tahsil gördükten sonra Çorum Osmancık Medresesi'ne müderris oldu. Yine bu arada iyi bir tıp tahsili gördüğü de anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında en geniş ve güvenilir bilgilerin yer aldığı Enfîs'in *Menâkıbnâme*'sine göre “ilm-i bâtın lezzeti dimağından

132

1 Ali İhsan Yurd'un önce, *Fâtiş Sultan Mehmed Hân'ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul 1972) adıyla neşrettiği, konusundaki bu ilk inceleme, daha sonra Mustafa Kaçalın tarafından düzeltme eklerle yeniden yayımlanmıştır. Tebliğ metninde bu ikinci yayından faydalanılmış ve Akşemseddin'in eserlerine atıflarda bulunulan yerler de bu baskıdan alınmıştır: Ali İhsan Yurd, *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*, (yay. haz. Mustafa Kaçalın) İstanbul 1994. Bu kitabın içinde yer alan *Menâkıb*'ta, bu lakabın Akşemseddin'e “Kesret-i riyâzetteñ za'f üzere olup dâima mübârek yüzü ağarup, mübârek başınun saçı ve sakalı ak olup, ekser zamanda ak libaslar giydiğı için” verildiğini belirtmektedir. s. 134.

2 Hacı Bayrâm-ı Velî'nin “onun zulmetini gidermekte zorluk çekmedik” diyerek verdiği bilgi hakkında bk. Yurd, a.g.e. s. 24.

gitmediği için", Hacı Bayrâm'a bağlanarak tasavvufa yöneldi. Sıkı bir riyâzet ve mücâhede yaparak tasavvufî mertebeleri aştı ve şeyhinden hilâfet aldı. Nitekim Akşemseddin'in içinde çileye girdiği hücre günümüzde de Ankara Hacıbayrâm Camii bodrumunda bulunmakta ve şeyhin adıyla anılmaktadır.³

Akşemseddin, Hacı Bayrâm-ı Velî'den hilâfet aldıktan sonra Beypazarı'na yerleşti, burada hayatını sürdürmek ve halka faydalı olmak için bir mescit ve değirmen inşa ettirdi. Fakat halkın kendisine büyük rağbet gösterip etrafına toplanması üzerine "şöhret afettir" ölçüsüyle hareket ederek günümüzde Çorum'a bağlı olan İskilip Kazası'nda Köseadağı civarındaki Evlek köyüne çekildi. Bir süre sonra buradan da ayrılarak günümüzde Bolu'ya bağlı bir ilçe olan Göynük'e yerleşti ve orada da yine bir mescitle değirmen yaptırdı. Bir yandan çocuklarının, diğer yandan da dervişlerinin talim ve terbiyeleriyle meşgul oldu; bu arada hacca gitti. Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra onun yerine irşad makamına geçti (833/1429-1430).

Bir menkıbeye göre Akşemseddin, şeyhi Hacı Bayrâm'ın II. Murad'la münasebetlerinde hemen daima yanında olduğundan oğlu II. Mehmed ile de tanışmış ve tahta çıktıktan sonra da onunla görüşmeye devam etmişti.

Tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber İstanbul'un fethinden önce iki defa II. Mehmed'in yanına Edirne'ye giden Akşemseddin, ilkinde Çandarlıoğlu Süleyman Çelebi'yi, öbür defasında da II. Mehmed'in kızlarından birini tedavi ederek iyileştirmiş, II. Mehmed'in kızı da kendisine Beypazarı'ndaki pirinç mezraalarını vermişti.⁴ Kaynaklara intikal eden bu iki hadise onun, devrinin iyi bir hekimi olduğunu gösterdiği gibi II. Mehmed nezdindeki yerini göstermesi de bakımından da önemlidir.

.....
3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih devri: 855-886: (1451-1481)*, c. IV, İstanbul 1974, s. 893-894. Günümüzde bu çilehâne ve hatta camii uygun bir yerine de bir levha konularak halkın bilgilendirilmesi çok yerinde olacaktır.

4 Yurd, a.g.e, içinde Enisî, *Menâkıbnâme*, s. 132.

Sultan II. Mehmed, 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkınca Akşemseddin de devrin diğer bazı tanınmış şeyhleri gibi müridleriyle fetih ordusuna katılmıştır.

Akşemseddin kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun manevî gücünün yükseltilmesine yardımcı olmuştur. Araştırmacılar, Akşemseddin'in bu sıkıntılı anlarda zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair, sözlü beyanlarının yanında, Fâtih'e yazdığı aşağıda metnini vereceğimiz mektubun, fethin kısa zamanda gerçekleşmesinde büyük bir tesiri olduğunu belirtmektedirler.⁵ Ayrıca, fetihten sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi Akşemseddin okumuştur. Fâtih'in isteği üzerine İslâm ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehit düşmüş olan sahâbeden Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrini de yine o keşfetmişti.

134

Fâtih tarafından kiliseden çevrildikten sonra Fâtih medreseleri yapılıncaya kadar önce medrese olarak kullanılan günümüzdeki Zeyrek Camii'nde ders verdiği bilinmekte ve İstanbul'da bulunduğu zaman burada oturduğu anlaşılmaktadır.⁶

Fetihten sonra padişahın tac ve tahtını terk edip bütününü şeyhe bağlanmak ve ondan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin büyük bir dirâyet göstererek Fâtih'in bu arzusuna engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek gizlice Göynük'e döndü. Onun günümüze ulaşan ikinci mektubunun orijinal nüshası da bu uzaklaşmanın Şeyhin

.....
⁵ Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 131, 217-219.

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, III, 537. Aslında Bizans devrinin büyük kiliselerinden olan ve camiye çevrildikten sonra Zeyrek Camii adını alan manastırın güney ihata duvarı üstünde bu durumu bildiren bir kitabe günümüzde de mevcuttur. Restore edildikten sonra, günümüzde Bizans eseri özellikleri ağırlıklı olarak öne çıkarılmış bulunan ve yerli-yabancı ziyaretçisi çok artan bu mabedin hem girişine, hem de kitabenin bulunduğu duvara, buranın Akşemseddin ve fetihle ilgisini anlatan bir kitabe konulması çok isabetli olacaktır.

kaleminden çıkmış kıymetli bir belgesidir.⁷ Sultanın, gönlünü almak üzere arkasından gönderdiği hediyeleri geri çevirdiği gibi Göynük'te yaptırmak istediği cami ve tekkeyi de kabul etmeyerek sadece bir çeşme yapılmasına razı oldu.

Hayatının son yıllarını Göynük'te geçirdiği tahmin edilen Akşemseddin, "kâşifü'l-esrâr/sırları keşfeden" terkinin delâlet ettiği 863 Rebûlâhîrinin sonunda (Şubat 1459) burada vefat etti.⁸ Türbesi halen ziyaretgâhtır. Halifelerinden Abdürrahim Karahisârî'nin 865'te (1460-61) Mahmud Paşa adına kaleme aldığı *Vahdetnâme*'nin başında yer alan bir beytine göre, Akşemseddin'in bu tarihten önce vefat etmiş olduğu açıkça anlaşıldığından,⁹ *Menâkıbnâme*'deki vefat tarihinin doğruluğuna hükmedilebilir. Nitekim bugün türbe kapısı üzerinde bulunan inşa kitâbesi de 863 Rebûlâhîrini göstermekte ve *Menâkıb*'in verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. E. Hakkı Ayverdi'nin kitâbedeki "rebîfayn" kelimesini "rebîülevvel" olarak okuması bir zuhûl olsa gerektir.¹⁰ Türbesi vefatından beş yıl kadar sonra yapılmış olup devrin ahşap işçiliği ve hat sanatının kıymetli örneklerinden olan sandukası üzerindeki yazı da yanında medfun bulunan oğullarından Mehmed Sâdullah'a aittir. Evlâtlarından Nûrullah da bu türbede yatmaktadır.

Kaynaklarda aynı zamanda "tabîb-i ebdân" olduğu, devrinin iyi bir hekimi sıfatıyla da şöhret kazandığı ve tıbbâ dair eserleri bulunduğu belirtilen Akşemseddin'in, tıp tarihinde ilk defa mikrop meselesini ortaya atarak hastalıkların bu yolla bulaştığı fikrini öne sürmekle, bu alanda kesin bilgiler veren Fracastor adlı İtalyan hekimden en az 100 yıl önce bu konuya ilk temas eden tabip olduğu kabul edilmektedir. Adnan Adıvar gibi bazı müellifler, ilk defa Dr. Osman Şevki Uludağ'ın

7 *Tophkapı Sarayı Müzesi: Arşivi Kılavuzu: I. Fasikül*, İstanbul 1938; Yurd, s. 346.

8 Orhan Köprülü, Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, 300.

9 İsmail E. Erünsal, *Abdurrahim Karahisârî Hayatı ve Vahdetnâmesi* (lisans tezi, 1970)

10 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi*, III, s. 279-280, 537; a.g.e. IV, s. 893-894; III, s. 537.

işaret ettiği bu konuda biraz tereddütlü davranırlarsa da tıp tarihi araştırmacısı Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu bunun gerçekliğini inandırıcı bir şekilde ve açıklıkla ortaya koymuştur.¹¹

Akşemseddin'in yedi oğlu olmuştur. Bunlar sırasıyla Sâdullah, Fazlullah, Nûrullah, Emrullah, Nasrullah, Nûrülhüdâ ve Hamdullah Hamdi adlarını taşımaktadır. Bunlardan küçük oğlu Hamdullah Hamdi (ö. 909/1503) hey'et, nücûm ve mûsikide ileri derecede bilgi sahibi olup aynı zamanda devrinin önde gelen şairleri arasında da yer almıştır.

Akşemseddin'in kurduğu Bayrâmiyye'nin Şemsiyye kolu kendisinden sonra Göynük'te oğlu Fazlullah, Kayseri'de aynı zamanda tabib de olan İbrâhim Tennûrî, İskilip'te Attaroğlu Muslihuddin, Ankara ve civarında ise Hamza eş-Şâmî tarafından devam ettirilmiştir.

Eserleri: Akşemseddin'in eserlerinin büyük bir kısmı tasavvufa dair olup başlıcaları şunlardır:

136

1. *Risâletü'n-nûriyye*. Sadece Nûriyye olarak da anılan bu Arapça eser, devrinde şöhreti çok yaygınlaşan ve bu sebeple hakkında bazı dedikodular çıkarılan Hacı Bayrâm-ı Velî ve dervişlerini savunma maksadıyla 838-841 (1434-1438) yılları arasında yazılmıştır. Akşemseddin, "tâife-i nûriyye" adını verdiği sûfileri müdafaa ederken bir taraftan da onların özelliklerini, tasavvufî ahlâk ve âdâbı anlatmıştır. Eser, A. İhsan Yurd tarafından Arapça metni ve Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali'nin *Kâşifü'l-müşkilât* adını verdiği Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır.

2. *Def'u metâini's-sûfiyye*. Bazı kaynaklarda *Hall-i Müşkilât* adıyla anılan ve 856 (1452) yılında kaleme alınan bu Arapça eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve benzeri bazı büyük mutasavvıfların küfür ve ilhadla itham edilmelerine karşı onların sözleriyle Kuşeyrî, Gazzâlî, Cüneyd-i Bağdâdî, Necmeddîn-i Kübrâ gibi tanınmış ulemâ ve meşâyihin sözleri arasında bir fark olmadığını, ikincilerin eserlerinden nakiller yaparak

11 Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 47, 62.

göstermekte ve hepsinin aynı yolda bulduklarını ispata çalışmakta, ithamları reddetmektedir.

3. *Makamât-ı Evliyâ*. "Mürşid kimdir, makam-ı velâyet nedir ve dereceleri nelerdir" gibi tasavvufî konuları, bab başlığı altında 18 kısımda ele alan bu Türkçe risale, A. İhsan Yurd tarafından beş nüshası karşılaştırılarak neşredilmiştir.¹²

4. *Mâddetü'l-hayât*. Bazı kaynaklarda *Mâidetü'l-hayât* adıyla anıldığı görülen bu tıbbî eserin ona aidiyeti tartışmalı olmakla beraber araştırmacıların çoğu bunun Akşemseddin'in eseri olduğunu kabul etmişlerdir. Kütüphanelerde geç tarihlerde istinsah edilmiş pek çok nüshası bulunan eserin en eski tarihli yazması, 1096 (1685) yılında istinsah edilen Ali Emîrî Kütüphanesi nüshasıdır.¹³

5. *Mektuplar*. Akşemseddin'in Fâtih'e yazdığı iki mektubu bilinmektedir. Bunlardan biri Halil İnalçık,¹⁴ diğeri ise Bursalı Mehmed Tâhir tarafından yayımlanmıştır.

6. *Şiirler*. Kemal Eraslan, Akşemseddin'in yazma bir mecmuada bulduğu otuz sekiz şiirini, imlâ özellikleri ve açıklamalı sözlüğüyle birlikte yayımlamıştır.¹⁵

Risâle-i Zikrullah, *Risâle-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayrâm-ı Velî* ve *Risâle fî devrânî's-süfiyye* adlı eserleri ise bugüne kadar ele geçmemiştir. Ayrıca Ona nisbet edilen ve yaklaşık kırk beş beyitlik Türkçe manzum bir risâle olan *Nasihatnâme-i Akşemseddin'i* ise yine A. İhsan Yurd, Süleymaniye Kütüphanesi nüshasına (Mihrişah Sultan, nr. 443/3) dayanarak neşretmiştir (İstanbul 1972).

.....
12 İstanbul 1972.

13 Diğer nüshalar için bk: Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu, s. 139.

14 Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 131, 217-219.

15 "Akşemseddin'in Dini-Tasavvufî Şiirleri", *Türk Dili (TDİ)*, sayı: 394 (1984), s. 411-417; Aynı yazar, "Akşemseddin'in Dini-Tasavvufî Şiirleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (TDAY Belleten)*, 1984, Ankara 1987, s. 11-85,

I. Fetih ve Akşemseddin:

Yukarıda işaret edildiği gibi Akşemseddin'in İstanbul'un fethindeki rolü hem fetih öncesinde genç hükümdarı şehri muhasara ederek fethi teşvik etmesi hem de savaş sırasında ona verdiği sözlü ve yazılı destekler olmak üzere iki kısımda ele alınabilir.

Bazı kaynaklara intikal eden bilgilere göre, Akşemseddin'in İstanbul'un fethi meselesiyle ilgisi çok önceden, Hacı Bayrâm'ın onunla II. Murad'ı ziyaretlerinden birinde başlamıştır. Bu ziyaretteki bir sohbet, II. Murad, Hacı Bayrâm'a:

– “Kostantiniyye'nin fethi bize nasib olacak mı?” diye sorunca Şeyh:

– “Kostantiniyye'nin fethi bizim köse ile beşikteki Şehzadeniz Mehmed'e nasib olacaktır” cevabını vermişti.¹⁶

Hacı Bayrâm'ın vefatı yaklaşık 833/1430 yılında, II. Mehmed'in doğumu ise 835/1432 vaki olduğundan tarihî bilgilerle uyuşması zor olsa da bu anekdot Akşemseddin'in İstanbul fethine şeyhi tarafından hazırlandığı şeklindeki kabule de uygun düşmektedir.

Anlaşıldığına göre, Akşemseddin de Hacı Bayrâm'dan sonra - belki de bu işaretin etkisiyle - Sultan II. Mehmed ile çeşitli vesilelerle teması sürdürerek, genç sultan ile irtibatını sağlamlaştırmıştır.

Fetih öncesinde Akşemseddin'in Fatih'i sefere ve zafere teşvik ettiğine dair dikkat çekici bir anekdot da Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde mevcuttur. O dönemlerde Memlûk idaresinde bulunan Akkâ Kalesi ve civarının Fransızlar tarafından yağmalandığı duyulunca çok üzülen Şehzadeye Akşemseddin'in şunları söylediğini Evliya Çelebi nakletmektedir: “*Fransa küffârı Akkâ kalesine altıyüz pare gemi ile birdenbire saldırarak civar şehirlere de yağmalayıp, bu kadar mâl ü ganâyim alıp, nice bin ümmet-i Muhammed'i ehl ü iyâlleri ile esir edüp keştilerine leb-ber-leb eyleyüp, yine Fransa diyarına firâr ettiği haberi Manisa'da Sultan Mehmed'in kulağına gelip padişah gâyet müteellim olup ibâdullah-ı*

.....
16 Yurd, s. 26.

müslimîn için zâr u giryan olup bükâlar eyledi. Akşemseddin Hazretleri cemî-i huzzâr-ı meclis huzûrunda:

-Ağlama Padişahum! Küffârün bu Akkâ kalesinden aldığı ganimet akîdelerinden ve pişmiş helvalarından İstanbul'u fethedeceğin günler pişmiş helva yirsisz. Ammâ ol gün gâzi olup cümle guzât-ı müslimine adâlet eyleyüp kâdî ve râzî ve gâzi ol! diyü ser-i saadetlerinden Akşemseddin hazretleri örf-i izâfetin çıkarup Ebû'l-feth'in başına koyup İstanbul fethini tebşir ettiler.”¹⁷

Bu anekdot bir taraftan Akşemseddin'in Fâtih'le temasının Manisa'daki şehzadeliginden beri sürdüğünü gösterir ve tarihî vakıalara da uygun düşerken diğer taraftan şeyhin bu gibi vesilelerle II. Mehmed'i ileride yöneleceği fetih işi için açık teşviklerinden biri sayılmaya imkân vermektedir.

Enis'nin verdiği bilgiye göre Sultan II. Mehmed padişah olduktan bir yıl sonra 856'da Edirne'de ulemâ, ümerâ ve âyan-ı vilâyet ile akdettiği bir mecliste: “Kostantıniyye'nin fethini müşâvere eylediler ve bir kimse mübâşeret eylemeğe razı olmadı. Ashâb-ı Resûlüllah'dan ve Hulef'a-i Râşidîn'den ve sâir nice padişahlar Kostantıniyye fethine gelip müyesser olmadığın beyan ederek ... Kostantıniyyenin fethi 'Mehdî'nindür dediler. Akşemseddin, Sultan Mehmed'in gazadan men edildiğini duyunca “Evvelâ Kostantıniyye'yi Sultan Mehmed feth eyler, sonra “benî asfar” alır, diye cevap verdi.”

Bu rivayeti de Akşemseddin'in fetih konusunda padişahı destekleyen ve etkileyen önemli beyanlarından bir diğeri saymak mümkündür.

Feridun Emecen, “Padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi Akşemseddin, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimler hem II. Mehmed'i hem de kumandanları bu büyük gaza için teşvik ediyor, manevi bakımdan destekliyor, dinî görünüşü ve görüşü sağlamlaştırıyorlardı. Özellikle Akşemseddin'in muhâlif kesimlere karşı dinî açıdan böyle bir fethin gerekliliğini savunduğu ve bu yolda II. Mehmed

ve yanındakileri kuvvetle desteklediği, hatta bu sebeple sonradan fethin manevî mimarlarından biri olarak anıldığı bilinmektedir.”¹⁸ demektedir.

II. Kuşatma Sırasında Akşemseddin ve Fatih

Fetih öncesinde Molla Gürani, Molla Hüsrev ve Akşemseddin’in padişahı fethetmeye teşvik eden grupta yer aldıklarına yukarıda işaret edilmişti.

Hacı Bayrâm-ı Velî’nin II. Murad’a “fetih şehzaden ile bizim kösece müyesserdir” müjdesi, Akşemseddin’in fetihteki yerine yıllar önce işaret etmesinin tesiriyle olacak Akşemseddin de II. Mehmed’i “peygamberin müjdesine nâil olacak mutlu kumandan olma yolunda” özellikle manen desteklemekle kalmamış, ayrıca dervişleriyle birlikte kuşatmaya bilfiil katılmıştır.

140

Muhasara esnasında ise Akşemseddin verdiği müjdelerle, kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun manevîyatının yükseltilmesine yardımcı oldu. Araştırmacılar, Akşemseddin’in bu sıkıntılı anlarda zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabredip gayret ve sebat göstermesi gerektiğine dair Fâtih’e kendi hattıyla¹⁹ yazdığı mektubun ve buradaki tavsiyelerinin fethin kısa zamanda gerçekleşmesindeki büyük etkisini belirtmektedirler.²⁰

Donanmanın Başarısızlığı ve Akşemseddin’in Mektubu

Fethetmeye dair orijinali elde bulunan en önemli vesikalardan olarak bizzat şeyhin kaleminden çıktığı kabul edilen bu belge ayrıca, Akşemseddin’in Fatih’le şeyh-mürîd veya hoca-talebe münasebeti şeklinde anlaşılabilir yakınlığının derecesini de gösterdiği gibi, ilim adamı ile devlet adamları arasında bulunması gereken cihan-şümül

18 Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul 2012, s. 239.

19 İnalçık, s. 127; dipnot 270a.

20 İnalçık, s. 128.

ölçüyü de ortaya koymaktadır. Mektup ayrıca bu türün literatürüne de önemli bir katkı sağlamaktadır.

Mektubun kaleme alınmasına sebep olan hadise şudur:

Bilindiği gibi baştan beri fethin zorluğu bazı devlet adamlarının II. Mehmed'e muhasaraya girişilmemesi telkininde bulunmalarına sebep olmuştu. Kuşatma esnasında karşılaşılan ufak bir başarısızlık bile bunlar tarafından istismar edilmekte ve asker üzerinde moral-sizliğe, zihin bulanıklığına sebep olmaktaydı. Bunların en önemlisi ise, Bizans'a yardıma gelen gemilerin Osmanlı donanmasının bütün engelleme gayretlerine rağmen Haliç'e girmesi olmuştur (20 Nisan 1453). Hadise, şehrin müdafilerini sevindirmiş, padişahı, kumandanları ve askerleri çok müteessir etmiş, büyük bir moral çöküntüsüne yol açmış, çarpışmada yaralanan donanma komutanı Baltaoğlu'nun da azline sebep olmuştu.²¹

Hadisenin askerî kayıpları önemsiz denecek kadar az olmasına rağmen, olayın Osmanlı ordugâhında yol açtığı olumsuz hava bundan kat kat daha büyük olmuştu. Nitekim Tâcizâde başarısızlığın askerler arasında endişeye ve hatta ümitsizliğe yol açtığını, İdris-i Bitlisi ise çok daha açık şekilde bu başarısızlık üzerine Halil Paşa'nın taraftarlarının arttığını, çoğu kişinin onun muhasaranın kaldırıp sulh yapılması yolundaki görüşlerine katıldığını bildirerek: "Padişahın az sayıdaki destekçisiyle fetih işinde gayret gösterdiğini, az sayıda din âlimi, özellikle Akşemseddin ve üstadü'l-kurrâ ve'l-muhaddisîn Molla Ahmed Gürani ile saltanat erkânından vezir Zağanos Paşa bu hususta sultana destek verdiğini belirtmektedir. Bunlar ise muhasara altındaki küffâr ile kesinlikle musâlahaya râzı değillerdi. Sultan da şehrin alınması için büyük gayret ortaya koyduğundan, barış yapmayı uygun görmemekteydi".²²

İşte Akşemseddin bu hadisenin hemen akabinde ve üzüntü içinde bulunan sultana aşağıdaki mektubu yazmıştır:

21 Feridun Emecen, s. 258.

22 *İdris-i Bitlisi'nin Heşt-Bihişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi*, haz. M. I. Yıldırım, tercüme metin, s. 125.

“Hüve ‘l-mu’izzü’n-nasîr

(1) Tahiyât-ı zâhiyât ve teslîmât-ı sâfiyât iblâğ kılmakdan sonra, Cenâb-ı kerîme ma’rûz (2) oldur ki: Bu hâdis<e> ki, ol gemi ehinden oldu, kalbe haylî tekessür ve melâlet getürdü, bir fırsat (3) görünürdü, fevt olduğına gayretler geldi: Biri gayret-i dîn ki: Kâfirler ferah olup şemâtet-i a’dâ (4) olundu. Ve biri bu ki: Mübârek vücûdunuza noksân-ı re’y ve adem-i nefâz-ı hüküm nisbet olmak. Ve biri bu ki: (5) Bu za’ife adem-i isticâbet-i du’â nisbet olmak ve tebşirimüz gayr-i mu’teber olmak. Ve dahi mahzûr çok. (6) İmdi müsâhele ve rıfk gerekmez bunun gibi bâbda, istiskâ edüp kimden bu tahallûf ve adem-i (7) ikdâm oldı bilüp ukûbet-i azîme gerek, azl gibi ta’zîr-i şedîd gibi eger olmaya yarın bir gün (8) kal’aya hücum idicek ve hendek doldurmalu olucak, tahâvün iderler. Bilürsüz ekserî yasak (9) müsûlmânıdur Allâh için cânını ve başını koyan azdan azdur. Meger ki bir ganîmet göreler, cânlarını (10) dünyâ-y-içün oda atalar.

İmdi mercû ve mütevakki’ oldur: Cidd ü cehd bi kaderi’l-istitâ’a hem fi’len (11) ve hem emren ve hükmen ve kavlen idesiz. Ve bunun gibiyе râcî’ olanı bir merhameti ve rıfkı az olan (12) kimesneye buyurasız. Teşdid ve tağlîz ide kemâ yanbeği ve hem asl-ı şer’îsi vardur. Kale’llâhu te’âlâ: (13) yâ eyyühâ’n-nebiyyü câhidi’l-küffâra ve’l-münâfikine ve’ğluz aleyhim.²³ Bir aceb nesne vâki’ oldı: Melâlet-ile (14) otururken Kur’ân-ı azîme tefe’ül itdük sultânı’s-sâdât Ca’fer-i Sâdik işâreti üzre bu âyet (15) geldi: ve’ade’llâhü’l-münâfikine ve’l-münâfikâti ve’l-küffâra nâra cehennem hâlidîne fihâ, hiye hasbühüm, va le’anehümü’llâhu, (16) ve lehüm ‘azâbün mukîm.²⁴ İmdi ol-varmayanların bânını müselmân degüldür. Hüküm, münâfikîn de kâfir-ile azâb-ı (17) cehennemde mukîm olmakda berâberdür. dimek işâreti düşdi. Bes teşdid-i mashalat göründü, himmet idesiz, (18) âkıbet hacâlete inkisâr-ile gitmeyevüz belki ferah ve mansür ve muzaffer gidevüz bi’avni’llâhi ve nusretihi, âmîn. (19) İmdi gerçi al-abdü yüdebbiru va’llâhu yukaddiru kazıyyesi sâbitdür. el-hükümü li’llâh. Velâkin elinden geldükçe cidd ü cehdi kul (20) taksîr itmeme gerek. Rasûlullâh’un ve ashâbun sünneti budur. Ve dahi melâlet-ile biraz Kur’ân okuyup yatmak (21) vâki’ oldı. Şükür Allâhu te’âlâya envâ’ vech-ile lütüflar

23 Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe (9) 73.

24 Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe (9) 68.

idüp beşâretler oldu ki çok zamândur anun (22) misli olmadı-y-idi. Tesellî-yi tâm hâsıl oldu.

Ve bu sözleri söyledüğümüz hazretünüze fudûl-i kelâm add olmaya, sevdüğümüzden-(23)-dür hazretünüzi.²⁵

Mektup, günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir:

“Allah yegâne yüce yardım edendir.

Zatınızın özel vasıflarına nice övgüler ve samimi dualar sunduktan sonra: Efendimizin huzuruna arz olunur ki,

Bu hâdise ki o gemi ehli yüzünden meydana geldi, kalbe hayli kırgınlık ve üzüntü getirdi. Bir fırsat çıkmıştı fakat elden kaçırılınca birçok olaya sebep oldu. Bunlardan biri kâfirlerin din gayretiyle çok rahatlaması, düşmanın şenlik yaparcasına sevinmesi, moral kazanmalarıdır. Diğer budur ki: mübârek varlığınıza eksik görüş isnad edilmesi ve emirlerinizi uygulatmada eksikliklerinizin olduğu ithamıdır. Biri de budur ki bu zayıf kula dualarımıza icâbet olunmadığı isnadıyla müjdemizin temelsiz olduğu şeklinde yorumlarda bulunmak. Bunlar gibi pek çok sıkıntı ortaya çıktı. Şimdi bu gibi durumlar, gevşeklik ve ihmal zamanı değildir. Hemen araştırmaya girilip kimlerin böyle bir duruma yol açtığını ve gerekli gayreti göstermediğini tespit etmek icap eder. Sonra da mesul olanları derhal ağır cezalara çarptırıp azl etmek lâzımdır. Yoksa yarın bir gün kaleye hücum edildiğinde ve hendeklerin doldurulmaya başlanması sırasında ağır davranırlar. Sizin de bildiğiniz gibi bunların çoğu “yasak Müslümanı” denen gönülsüz, zoraki iş gören kişilerdir. Allah için başını ve canını koyacak çok azdır. Bu gibiler bir menfaat ve ganimet gördüklerinde işe sarılırlar, canlarını dünya için ateşe atarlar.

Şimdi sizden ricam odur ki son noktasına kadar gücünüzü kullanın, işinizi ciddiye alın, emrinizin söz ve fiil olarak yerine getirilmesini sağlayın. Bu gibilere iş yaptırmak için merhameti ve yumuşaklığı az olan bir kimseyi iş başına getirin, en ağır şekilde ve sert hareket etsin. Hem bunun şeriatte de yeri vardır. Yüce Allah der ki: ‘Ey Peygamber kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran’ (IX/73). Üzüntü içinde otururken bir acayip hal vuku buldu. Kur’an’a bakarak tefe’ül ettik, sultanû’s-sâdât olan Cafer-i Sâdık işaretleriyle bu ayet karşıma çıktı: ‘Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara

da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti, o onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir, onlar için devamlı bir azap vardır' (IX/ 68). Şimdi o cihaddan uzak duranlar, samimi Müslüman değildir, münafık hükmündedir ve kâfirle cehennem azabında beraberlerdir, işaret çıkmıştır. Böylece şiddetle iş yapmak gerektiği ortaya çıktı, himmet ediniz, akıbet kırgınlık ve utanmayla sonuçlanmasın. Biliniz ki sevinç içinde, Allah'ın yardımına ulaşarak, Allah'ın yardım ve desteğiyle muzaffer olacağız. Âmin... Gerçi "kula düşen tedbirde kusur etmemektir. Allah ise takdir eder" şeklindeki kaide değişmez. Her şey Allah'a aittir. Fakat insan elinden geldiğince gayretle çalışıp çabalamakta eksiklik göstermemek gerekir. Resulullah'ın ve ashabının sünneti budur. Hüzün içerisinde biraz Kur'an okuyup yat-tım. Allah'a şükür olsun ki çeşit çeşit lütuflarına ve müjdelere şahit oldum, epeyidir bunun gibi bir şeye mazhar olmamıştım. Tam bir teselli buldum."

Bu sözleri söylediğimiz hazretinize fuzûlî bir kelâm olmaya, hazreti-nizi sevdiğimizdendir."

144

Feridun Emecen bu hadisenin ve Akşemseddin'in mektubunun ardından olanları şöyle hülâsa eder: "O gece II. Mehmed bu tartışma-lara bir son vermek ve kuşatmanın tekrar büyük bir gayretle sürdürül-mesini sağlamak için harp divanını topladı. Bütün vezirler, beyler, ileri gelen kumandanlar ve ulemanın hazır bulunduğu bu genel toplantıda bu dört geminin gelmesinin bir şey ifade etmediğini, cesaretlerinin kırılmamasını, savaş yorgunluğunun ileri sürülmemesini söyledi. Kur'an ve hadislerden örnekler vererek maneviyatı arttırıcı telkinlerde bu-lundu: "*nice hadis, âyât ve mesel ve hikâyât dahi nakl ve rivayet eyledi*"²⁶ demektedir. Muhtemeldir ki bu mektup da toplantıda okunmuştur.

Emecen devamla şöyle demektedir: Bu son derece sıkıntılı saatler muhaliflerin seslerinin bastırılmasıyla sonuçlandı. Zira bu zor gecede divan toplantısı yapılmadan önce ordugâhta bulunan Akşemseddin'in padişaha gönderdiği mektup bu anlamda son derece önemlidir. Akşemseddin burada bu başarısızlığın büyük bir hayal kırıklığına yol açtığını, kuşatmanın başarıyla sonuçlanacağı yolundaki iyi niyetlere gölge düşürdüğünü, düşmanı sevindirdiğini ifade ederek bunda genç

26 Tâcizâde, *Mahrûsa-i İstanbul Fetihnâmesi*, s. 16.

hükümdarın da payı olduğunu yazıyor ve onu “noksan-ı rey ve adem-i nefâz-ı hükm” yani hükmünü yürütmekte aciz kalmakla suçluyordu.²⁷

Mektuptan bu neticeyi çıkarmak mümkün olmakla birlikte kanaatimize göre şu hususlar daha ziyade öne çıkmaktadır:

1. Yardım gemilerinin Haliç'e girmesi önlenmeliydi. Bu gerçekleşebilseydi fetih için büyük bir adım atılmış olurdu. Böylece ciddi bir fırsat kaçırılmış oldu. Kaçırılan fırsatın en önemli tarafı fetih ordusu üzerindeki maneviyat bozukluğu ve düşmanın moral bularak sevinmesi, başarısızlığın fetih ordusunu incitecek sözler sarf edilmesine vesile edilmesiydi.

2. Ordu içinde kuşatmaya baştan beri karşı çıkan Halil Paşa ve taraftarlarının “biz dememiş miydik” tavrıyla kuşatmanın kaldırılmasını isteyecek kadar ileri giderek başarısızlığın sebebi olarak II. Mehmed'i göstermeleridir. Bu konudaki görüş, tedbir ve taktiklerinin eksik olduğunun ileri sürülmesi yanında, padişahın emirlerinin bazı kumandanlar tarafından dinlenilmediğini de ileri sürmeleridir. Ortaya çıkan başarısızlık düşünüldüğünde sultan ve ordusu için en tehlikeli isnadın bu husus olduğu anlaşılmaktadır. Akşemseddin bilhassa bu konulardaki suçluların tespit edilip ibret-i âlem olacak şekilde cezalandırılmasını tavsiye etmektedir.

3. Mektuptaki “Biri de budur ki bu zayıf kula dualarımıza icâbet olunmadığı isnadıyla müjdemizin temelsiz olduğu şeklinde yorumlarda bulunmak” ifadesi de dikkat çekicidir. İlk bakışta bir mutasavvıf için kendisi hakkında böyle bir ifadede bulunmak garip hatta tasavvuf ahlâk ve âdâbına aykırı görünmektedir. Ancak Akşemseddin'in padişahın kumandan ve muharip askerlere sefer hazırlıklarından o ana kadar verdiği manevi müjde onlar üzerinde çok etkili olduğundan, bu gibi sözlerin bütün orduyu ümitsizliğe düşürmekle kalmayıp zafere kilitlenmiş askerleri ye'se ve başarısızlığa sevk edecek kadar tehlikeli olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu ifadelerin fetih müjdesinin geçerliliğini teyit edici ve askeri gerekli gayret gösterilirse zaferin muhakkak olacağı hususunda etkilemesini arttırmaya yönelik olduğu açıktır.

.....
27 Erhan Afyoncu-Coşkun Yılmaz, 1453: *Panorama Tarih Müzesi*, İstanbul 2013, s. 9093

4. Akşemseddin'in dedikoduların ve ortaya daha sonra çıkacak olumsuzlukların önünün alınması için Fatih'i "Şimdi sizden ricam odur ki son noktasına kadar bütün gücünüzü kullanın, işinizi ciddiye alın emrinizin sözlü ve fiili olarak yerine getirilmesini sağlayın." demek suretiyle uyarması dikkat çekmektedir. "Bu gibilere iş yaptırmak için merhameti ve yumuşaklığı az olan bir kimseyi iş başına getirin, en ağır şekilde ve sert hareket etsin." tavsiyesini "Hem bunun şeriatte de yeri vardır." diyerek, Yüce Allah der ki: 'Ey Peygamber kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran' (IX/73)" ayetiyle desteklemesi bu konudaki teşhisinin isabetine inanmasından kaynaklandığı şeklinde anlamak gerekir.

5. Konuyla doğrudan alakası dışında Akşemseddin'in o sıkıntılı anda Kur'an ile tefe'ül ettiği, bunu Cafer-i Sâdık'a zıfaze edilen tefe'ül usûlüyle yaptığı, neticede "Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti, o onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir, onlar için devamlı bir azap vardır' (Tevbe, IX/ 68) ayetinin zuhur ettiği bunu da yazmaktan çekinmediği görülmektedir ki bu fahnâme literatürü için de Akşeyh'in vesikalaşmış bir tespitidir.

6. Başarısızlığı dillerine dolayarak ve dedikodu yaparak hareket edenler için "o cihaddan uzak duranlar, samimi Müslüman değildir, münafık hükmündedir ve kâfirle cehennem azabında beraberlerdir" demekte ve "şiddetle iş yapmak gerektiği ortaya çıktı, himmet ediniz, akıbet kırgınlık ve utanmayla sonuçlanmasın. Biliniz ki sevinç içinde, Allah'ın yardımına ulaşarak, Allah'ın yardım ve desteğiyle muzaffer olacağız. Âmîn..." temenni ve duasında bulunmaktadır.

7. Akşemseddin mektubunda takdir-tedbir ölçüsünü de hatırlatmakta "Gerçi 'kula düşen tedbirde kusur etmemektir. Takdir ise Allah'ındır' kaidelerini de hatırlatmaktan geri kalmamıştır. "Her şey Allah'a aittir. Fakat insan elinden geldiğince gayretle çalışıp çabalamakta eksiklik göstermemek gerektir. Resulullah'ın ve ashabının sünneti budur." sözleriyle yapılması gerekene de işaret etmektedir.

8. "Hüzün içerisinde biraz Kur'an okuyup yattım. Allah'a şükür olsun ki çeşit çeşit lütuflarına ve müjdelere şahit oldum, epeyidir bunun gibi bir şeye mazhar olmamıştım. Tam bir teselli buldum." ifadeleri de yeni bir müjde olarak kabul edilebilir.

9. Mektubun sonundaki: "Bu sözleri söylediğimiz hazretinize fuzûlî bir kelâm olmaya, sevdiğimizizdendir hazretinizi" bitiş cümlesi ise Akşemseddin'in padişaha biraz âmirâne, biraz da samimi ifadelerle hitap etmesinin sebebinin ortaya koymakta ve tabir caiz ise protokole aykırı bu ifadelerden dolayı özür beyanı sayılabilir.

A. Akşemseddin'in Fetih Gününü Belirlemesi

Bilindiği gibi donanmanın başarısızlığı üzerinden fetih tarihi olan 29 Mayıs'a kadar geçen yaklaşık bir buçuk aylık süre içinde Osmanlı ordusu muhasarayı şiddetle sürdürmüşse de Bizanslılar aynı şekilde inatla dayanmış ve fetih mümkün olmamıştı. Uzayan muhasara süresi askeri yormuş ve bezdirmişse de Fatih ısrar ediyor ve "ya bu şehir beni alır, ya ben onu" diyerek Osmanlı gemilerinden bir kısmını karada yürüterek Haliç'e indirmek gibi yeni taktikler deniyor, yeni ve büyük topları ateş hattına sokuyor, görülmemiş boyutta ve şekilde kuleler inşa ettiriyordu. Ancak bütün bunlara rağmen her seferinde çok yaklaşılan zafere erişmek mümkün olamamış Akşemseddin'in müjdesi de henüz tahakkuk etmemişti. İşte bu sıkıntılı durumda Fatih, Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'yı Akşemseddin'in çadırına göndermiş ve ondan "ta'yin-i vakt etmesini" zafere ulaşılabilecek zamanı, şehrin fethe açılacağı zamanı belirlemesini istemişti.

Gerisini İbn Kemal'den dinleyerek Akşemseddin'in durumunu daha iyi anlamak mümkündür:

"II. Mehmed, Veliyyüddinoğlu Ahmed Paşa'yı gönderip "kale-nin fethinin mümkün olup olmayacağına dair bir işaret var mıdır?" diye sordurdu. Akşemseddin de "halis niyetle buraya kadar gelen bu kadar kalabalık mücahidin elbette muradına ereceğini, buranın fethiyle İslâm'ın bayrağını kaldıracaklarını" söyledi. Bu haber padişahı pek tatmin etmedi, tekrar Ahmed Paşa'yı şeyhe yolladı, etkili ve açık

bir cevap istedi. Şeyh hazretleri murakabeye dalıp bir zaman durdu, sonra mübarek yüzü kızardı ve “yarın sabah vakti gayretle falan yerden hisara yürüyüş ola, gün doğmadan müjdeli durum ortaya çıkar, gaziler sabah namazını şehir içinde kırlarlar, cihad kılıcı küffarı ateş içinde yakar.” dedi. Bu haber padişaha geldiğinde gönlü açıldı, ferahladı, artık hedefine ulaşacağına iyice kani oldu. O gece padişah, vezirler ve beyler toplandı ve yağma buyruldu, bu karar asker içinde nida ettirildi, herkese duyuruldu”.

İdris-i Bitlisî de Akşemseddin’den gelen haberi benzer şekilde nakletmektedir: “onun ruhanî kimselerle birlikte halvete çekildiğini, istihare yaptığını, müjdeyi sultana bildirdiğini, gün vererek hisarın düşeceğini belirttiğini, ezanın ise kendi sohbetlerine katılan dervişlerden biri tarafından okunacağını müjdelediğini” yazmaktadır.

Padışah bunun üzerine bütün orduya bir duyuru yollayarak böylesine bir şehri fethettikten sonra üç gün süreyle yağma hükmünün geçerli olacağını, ganimetin kimin eline geçerse onda kalacağını ilan etti. Şer’an Müslümanların ortak ihtiyacı olan su ve toprak hariç bütün menkullerin gazilere ait bulunacağını, arazi ve imaretler yağma ve intikale kabil olmadıklarından padişahın hissesi olmak üzere kalacağını duyurdu. Ardından da hücum için zamanı ilân etti. Bu son saldırı 29 Mayıs günü sabahın erken saatlerinde icra edilecekti.²⁸

Taşköprülüzâde, Akşemseddin’in fethi önceden müjdelediğini belirterek Akşemseddin’in evlatlarından biri tarafından kendisine anlatılan şu dikkat çekici hususa eserinde yer verir:

“Sultan Mehmed İstanbul’un fethine niyet ettiğinde Akşemseddin ile Akbıyık Sultanı cihada davet etmiş ve onlara fethi katılmaları için elçi olarak merhûm Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa’yı göndermişti. Akbıyık Sultan meczub biri idi, ondan netice çıkmadı. Ama Akşemseddin şöyle dedi: “Müslümanlar filan gün kuşluk vaktinde filan yerden kaleye girecekler, sen de o vakit Sultan Mehmed’in yanında olacaksın.”

Şeyh Akşemseddin'in evlatlarından biri bana şunu anlatmıştı: “Merhûmun söylediği vakit gelip çatmıştı, ama *kale* fethedilememişti. Bunun üzerine hepimiz sultanın hışmından korkmaya başladık. Sultanın otağına gittim. Otağın kapısında bir hizmetli duruyordu, içeri girmeme izin vermedi. Çünkü Sultan kimseyi içeri sokmamasını tembih etmişti. Otağın eteğini biraz kaldırıp baktım. Sultan Mehmed toprağa kapanmış secde ediyordu. Başı açıktı, yalvarıp niyaz ediyor, ağlıyordu. Başımı kaldırırken ayağa kalktı ve tekbir getirdi. Allah'a hamdolsun Rabbim kalenin fethini müyesser kıldı dedi. Kale tarafına baktığımda askerlerin surlardan girdiğini gördüm...”

Zaferden sonra Fatih Sultan Mehmed şehre girerken yanındaki Veliyüddinoğlu Ahmed'e: “Şeyh hazretlerinin haberi çıktı, sevincim şu fetihden dolayı değil böyle birinin benim devrimde yaşıyor olmasındandır” dedi.²⁹

Ortaya konmaya çalışıldığı üzere İstanbul'un Fethi'nin manevi mimarı Akşemseddin Hazretlerinin bu kuşatma öncesinden başlayarak tayin-i vakt etmesine kadar geçen süredeki hizmetleri bu unvana gerçekten hak kazandığını göstermektedir.

Sözlerimizi İstanbul'un fethine düşürülmüş bir tarih beytiyle tamamlayalım:

*Feth-i Kostantaniyeye fırsat bulmadılar evvelün
Feth edüp Sultan Mehemed yazdı tarih aharün*

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu İmarı

DR. COŞKUN YILMAZ*

“Allah’ın inayeti ve izniyle, iki kıtanın Sultanı ve iki denizin Hakanı, bu dünyada ve ahirette Allah’ın gölgesi, iki ufukta Allah’ın gözdesi, yer ve su kürenin hükümdarı, Konstantiniye Kalesi’nin fatihi, Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han, Tanrı mülkünü ebedi kılsın ve makamını feleğin en parlak yıldızlarının üstüne çıkarsın, Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han’ın emriyle, 883 yılının mübarek Ramazan ayında, bu mübarek kalenin temeli atılmış ve sulh ve sükuneti güçlendirmek için yapısı gayet sağlam olarak birleştirilmiştir.”¹

Fethin şahidi ve Fatih’in tarihçisi Tursun bey, Fatih Sultan Mehmed’in şehre girişini ve Sultan’ın bakışını şu cümleyle tasvir eder: “Sultan Mehmed-i Gazi ... Burâka binüp cennet seyr-i cennet ider gibi, ulemâ ve umerâsı ile kalayı teşrif buyurdu”²

.....
1 Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı’nın ilk avlu kapısı; Bâb-ı Hümayun’un ana kemerinin üzerinde yer alan hattı Ali b. Yahya es-Sulfîye ait Arapça kitabenin tercümesidir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953, s. 310.

2 Tursun Bey, *Târih-i Ebu’l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 62.

Topkapı'dan "Fatihane bir ihtişamlı" şehre giren 23 yaşındaki Sultan, Ayasofya'ya geldiğinde hakikate dönüşen hayalinin şükrünü ifa maksadıyla atından inip secdeye kapandı ve bir avuç toprağı kavuğunun üzerine serpti. Daha sonra Ayasofya'nın kubbesinden, Latin işgalinin silinemeyen izlerine, onlu yılların ihmali ve kuşatmanın yıkıcı etkisi de ilave edilince harap bir görünüm arzeden Konstantiniyyeyi hüzünle seyretmiş duygularını Şirazlı Şeyh Sadi'nin mısralarına emanet etmişti:

"... Kubbe üzerine çıktı. Vaktâ ki bu binâ-yı hasînün tevâbi ü levâkın harâb u yebâb gördi, âlemün sebatsızlığın ve karârsüzlüğün ve âhır harâb olmasın fikr idüp, mütessifen nutk-ı şeker-pâşından bu beyt-i sem-i fakire yitüşüp, levh-i dilde müntakiş oldu: *Perdedâr mîkuned der kasr-ı Kistrâ ankebûd/ Bûm nevbet mîzened der kal'a-i Efrâsiyâb*" (Örümcek Kistrâ'nın penceresinde perdekârlık yapıyor/ Baykuş, Efrâsiyâb'in kalesinde nevbet vuruyor.)³

152

Tursun Bey Fatih Sultan Mehmed'in şehirle ilgili tasavvurlarını anlatmaya şöyle devam ediyor: "Çün nazar-ı ibret ile İstanbul'un üzerine baktı. Aynı firaset ile gördü ki âb u havâsı ve etrâf-ı dil-küşâsı ve tağ u râğ u sahrâsı bir suret-i hüsnâdır ki, dest-i meşşâta-ı emn ârâyış virmedüğünden ve âyîn-i dîn-i Seyyidül-mürselîn tezyin itmediğinden zülf-i perçen-i dilber-i nâzenîn gibi müşevveşülhâl ü perişan kalmış idi. ... her mühkeme-ü mahfilde 'lem yuhlak müslühâ (şehirlerde bir benzeri yaratılmayan)' şehadetine imân-ı mugallaza zamm iderler.

...Evvelâ vüzerâ ve ümerasına ve kullarına ilâm ü ilan itti ki, men ba'd tahtum İstanbul'dur. Ve bunun tasdiki vü te'kidi için iki berre iki bahre bakar yir ihtiyâr idüp tabâyi-kirdâr, murabbaul-adlâ divâr, felek-i devvâr gibi üstüvâr bünyâd ittürdi."⁴

İstanbul'un imarı ve iskânı tarihi tecrübeye dayanan, büyük bir hazırlığın, ciddi bir stratejinin ve gelecek tasavvurunun eseridir. Sultan, şehrin imarı kadar, toplumsal dokusuna, iktisadî yapısına, dinî hayatına, payitahtının her açıdan temsili ve merkezi konuma yükselmesine büyük önem verdi. Devlet-i Aliyye'sine uygun bir şehir inşası

³ Tursun Bey, s. 64.

⁴ Tursun Bey, s. 65-67.

ve iskânı için köklü atılımlar yaptı. Şehrin yeni kimliğini belirleyip, Osmanlı İstanbul'unun temellerini atıp Osmanlı Devleti'nin payitahtı ve İslâm Medeniyeti'nin merkez şehri olarak yeniden inşasını sağladı.

Fatih, pek çok cihangirin aksine, büyük bir medeniyet tasavvuruna, inşâ kabiliyet ve iradesine sahip bir hükümdardı. Ona göre, fetih sadece bir beldenin ele geçirilmesi değil, her yönüyle ihya edilmesiydi. Bu yüzden fethi küçük, İstanbul'un imarını büyük savaş kabul etmişti. Bu anlayış, Fatih Vakfiyesi'nde "Küçük savaştan büyük savaşa müracaat ve bu faydalı kitapta/vakfiyede etraflıca belirtilen hayrâta yönelmek" cümlesiyle ifade edilmiştir. Dönemin ünlü tarihçisi Kritovulos'a göre de Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u "eskiden olduğu gibi her alanda; güç, zenginlik, şöhret, bilim, sanat, bütün diğer meslekler ve güzel şeylerde, kamuya ait ve özel binalarla anıtsal eserlerde kendine yeterli ve güçlü kılmak"⁵ için çalıştı.

İstanbul, Fatih Sultan Mehmed'le birlikte, yeni sahiplerinin şehir tasavvurları doğrultusunda Roma devrinin ihtişamını aratmayan günlerine dönmeye başladı. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki ilk eseri, fethi hazırlık için inşa edilen ve Boğaziçi'nde fethin lojistik abidesi olarak yükselen Rumelihisarı'dır. Lojistik ve stratejik önemi yanında mimari açıdan da değerli olan hisar o zamandan günümüze yapılış amacı doğrultusunda fethin en önemli yâdigârlarından birisi kabul edilmektedir.

Padişah, ilk işi olarak şehirde güvenlik ve asayişini sağlamış, Karışdıran Süleyman beyi Subaşı, Hızır Çelebi'yi kadı olarak görevlendirmiş, surların, köprülerin, yolların ve su kanallarının tamirini, Yaldızlıkapı/Ahırkapı'da Yedikule'nin yapılmasını emretmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in şehrin yeni karakterini oluşturma konusundaki ilk adımı şüphesiz Ayasofya'yı camiye dönüştürmesidir. İslâm ve Osmanlı fetih geleneğinde savaşla teslim alınan şehrin en büyük dinî yapısı camiye tahvil edilmektedir. Padişah da bu geleneğe uymuş ve fethi takip eden ilk Cuma namazını Ayasofya'da kılmıştır. Ancak, sadece İstanbul'un değil Roma/Bizans İmparatorluğu'nun aynı zamanda Hristiyanlığın en büyük iki mezhebinden birisi olan

.....
5 Kritovulos Tarihi: 1451-1467, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 417.

Ortodoksluğun başyapıtı olan Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi ise bu geleneği de aşan bir etkiye sahiptir. Fetih sonrasında ismi değiştirilmeyerek Ayasofya isminin aynen muhafazası, Cuma selamlığı, bayram namazları, Kadir, Miraç, Berat gibi mübarek gecelerin kandil programlarında sultanlar tarafından tercih edilen en önemli camilerin başında gelmesi bu abidevi yapının Osmanlıların dünyasındaki algısı, tarihi bir okuma, kadime gönderme, kendine güven gibi hususların yansımalarıdır.

Ayasofya'nın camiye çevrilmesini vakfının kurulması ve büyük gelir kaynakları tesis edilip, medrese, hamam, imaret vb. yeni ilavelerle külliye oluşturulması takip etmiştir. Fakat, Ayasofya'nın dönüştürülmesi sadece bir ibadethane hüviyetinde değil, şehrin idari yapılanması, yolların planlanması, yapılaşmanın şekillenmesi ve Osmanlı İstanbul'u açısından özel bir önem taşımaktadır.

Ayasofya camiye çevrilmesinden sonra ikinci önemli büyük imar faaliyeti Sultan'ın sarayının yapılmasıdır. Saray-ı Cedid'in (Yeni/ Topkapı Sarayı) yapımından sonra Saray-ı Atik/Eski Saray ismini alan bu yapı bugünkü İstanbul Üniversitesi Kampüsü ve Beyazıt Meydanını kaplayan alana inşa edilmiştir. Fetihden sonra hemen yapımına başlanan bu saray 1458'de tamamlanmıştır. 1826'da yıkılan Saray-ı Atik/Eski Saray şehrin ortasında önemli bir alana inşa edilmiş ve şehir ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Fatih Sultan Mehmed'e, İstanbul'a ve devlete yönetim merkezi olarak inşa edilen Saray-ı Atik bu vazifesine uzun süre devam edemeyecek kısa bir süre sonra yerini Topkapı Sarayı'na bırakıp, vefat eden veya tahttan indirilen sultanların ailelerini ağırlayacaktır.

Topkapı Sarayı ise şehrin en güzel köşelerinden birisine inşa (1465-1478) edilecektir. İlk sarayın yapımından sonra İmparatorluğunun yönetim merkezi ve kendisine ikametgah olacak yeni bir yapı inşasını isteyen Sultan bunun için denizden bakıldığında kentin merkezi bir yerini, yarımadanın ucunu; buradan bakıldığında da Boğaz'a hakim olan bir konumu Sarayburnu'nu seçti ve şehrin silüetini de şekillendiren sarayının inşasını emretti. Tursun bey, padişahın mekan seçimini ve sarayın inşasını şöyle anlatmaktadır: " izdiyâd-ı mevâdd-ı saltanatı iktizâsınca, irâdet-i âliyesi buna müte'allık oldu ki kendü

vaz'-ı muhtâr üzre bir yini sarây ihdâs ide. Pes Kal'ata mukâbilinde olan zâviye-i kal'a-i Konstantınıyye'de bir müşerref yir -ki, Hazret-i Ebû Eyyüb-ı Ensâri "aleyhi rahmeti'l-Bârî" mezârına ve iskeleye ve tophâneye ve mi'bere ve tamâm lîmûna ve behreyn ü bahreyne müşrifdûr- ihtiyâr itti. Cezebât-ı ihsânı ile, Arab u Acem ü Rûm'dan mâhir mi'mârlar ve mühendisler getürüp, kendü akl-ı kâмили mi'mârınun irşâdı ile, az müdder içinde, ol makâm-ı hõş u hurrem üzerinde bir sarây-ı âlî, envâ'-ı sanâyi' ile hâlf ve semt-i naksdan hâlf, sûrete geldi. Her köşki nigârhâne-i Çin ve her kasrı reşk-i huld-i berîn; her sahnı fezâyı hõş-havâ ve cinândan nişân, her çeşmesi Âb-ı Hızr ki, Nehr-i Kevser andan revân; her sakfı nazar-ı ukalâdan âlf-ter ve her ferşi kubbe-i sevâbitten hâlf-ter; re'y-i hiredmendân gibi rûşen-rûy, dõstân gibi dâf'-i hüzn; tezyin-i âyîn-i saltanat ile müzeyyen ve behre-i teşrif-i "men dehalehû kâne âminâ" birle müşerref... Ve bu sarây-ı dil-küşâyâ yine bir sûr çektürüp, firengî vü türkî, müdevver ü müselles ve envâ'-ı evzâ'-ı latife ile musanna' burgâzlar ile ve dergâh kapular ile bir güzel kal'a düzetti; ve kal'anun sûrı ile sarây divârının arasını, bağ u bûstân ve bağçe vü gülîstân eyledi. Câ-be-câ çeşmeler ve havzlar ve sohbet-gâhlar tertîb itti.⁶

Fatih'in, yeni sarayı için Roma imparatorlarının kullandıkları, Hipodromun/Sultanahmet Meydanı'nın güneyindeki Büyük Saray'ın yerini değil de burasını seçmesinin sebebini de en iyi Tursun Beyin ifadeleri açıklamaktadır. Bu tercihle Sultan sadece Sur içini değil, Haliç'i, Marmara Denizi'ni, Bilâd-i selâse'yi; Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı da dikkate almakta ve şehrin gelişiminde yeni merkezleri belirlemektedir.

Sultan'ın İstanbul'u payitaht yapmasının mimarideki yansıması olan ve 70 dönümlük bir arazi üzerine kurulan Sarayın yapımına 1465'de başlandığı, 1473'de tamamlandığı kabul edilmektedir. İlk yıllarda Sarây-ı Cedfd-i Âmire olarak anılan saray, deniz tarafında, yanlarına topların yerleştirilmesinden dolayı "Toplu Kapı" adı verilen köşkten dolayı Topkapı Sarayı olarak anılmıştır.

Padişahın şehirdeki ilk icraatlarından birisi de ticaret hayatını canlandırmak ve Osmanlı Şehir geleneğinin değişmez yapılarından

6 *Târîh-i Ebû'l-Feth*, s. 72-73.

Büyük Çarşı'nın inşası oldu. Sultan, şehrin canlılığını artırmak ve merkezi konumunu güçlendirmek için 1456'da İstanbul Bedesteni'nin inşasını başlattı. Şehrin ana güzergâh aksına ve merkezi bölgesine yapılan bu çarşı 1461'de tamamlandı. Zaman içinde çevre bedestenleri de içine alarak Kapalı Çarşı olarak anılan Büyük Bedesten kuruluş amacına uygun bir şekilde İstanbul ticaretinin kalbini oluşturdu. Fatih Vakfiyesi'ne göre, Bedesten'de yan yollardakilerle beraber kayıtlı 1.141 dükkân vardı. Bu sayıya Fatih Sultan Mehmed vakfına kayıtlı olmayan dükkanlar da ilave edildiğinde çarşının büyüklüğü, merkezi konumu ve şehrin imarında oluşturduğu görünüm daha iyi anlaşılır.

İstanbul'un imarında 1459'un özel bir yeri vardır. Bu tarih padişahın ileri gelen devlet adamlarını şehrin imarına katkıya çağırdığı, şehrin bir bölgesinde bir yer seçmelerini, seçtikleri yere yaptıracakları külliye, hanlar, hamamlar, pazar yerleri vb. yapılarla ve kendi isimleriyle anılacak şekilde imarla görevlendirip, büyük imar hamlesinin başlatıldığı tarihtir: "Daha sonra, zengin ve büyük mal varlığına sahip yüksek makam sahipleriyle yanında ayrıcalıklı konumda bulunanları huzuruna çağırarak, şehir içinde nerede isterlerse gösterişli konutlar inşa etmelerini emretti. Hamamlar, hanlar, çarşılar ve dükkânlar inşa etmelerini, camiler ve mescitler yaptırmalarını, zenginlik ve güçlerine göre hiçbir masraftan kaçınmadan bu tür yapılarla şehri süslemelerini istedi."⁷

Padişahın bu çağrısına devlet adamları hemen işe başlayarak cevap verdiler. Bu girişimin en görkemli yapısı ise Mahmut Paşa Külliyesi olmuştur. Bugün de İstanbul'un en önemli tarihi ve ticari merkezlerin birisinde de ismi yaşayan Mahmut Paşa Külliyesi; camisi, medresesi, imareti, hamamı, sıbyan mektebi, hanı, mahkemesi, türbesi ve kendi sarayı, İstanbul mimari tarihinde önemli bir yer tutar. Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa, Aksaray'da Has Murad Paşa, Vefa semtinde Şeyh Vefa Külliyesi bu dönemin önde gelen mimari eserleri ve şehri canlandıran imar faaliyetleridir. Bunlar dışında çok sayıda devlet adamı, âlim, tarikat şeyhi ve önde gelen kimseler padişahın çağrısıyla İstanbul'un imarına katkıda bulunmuşlar, İstanbul, kamu

7 *Kritovulos Tarihi*, s. 415.

hizmeti ve dinî gayelerle hareket eden nüfuzlu ve varlıklı devlet adamları eliyle büyüyüp gelişmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in şehirde inşa ettirdiği ilk büyük külliye İstanbul'un İslâmî kimliğinin en önemli sembollerinden olan Eyüp Sultan Külliyesi'dir. Padişah 1459'da Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrinin üzerine türbe, yanına cami, medrese, kütüphane ve imâretten oluşan bir külliye yaptırdı. Eyüp, bu uhrevî kimliği ile İslâm dünyasının en önemli dinî ziyaret merkezlerinden birisi olmakla kalmadı, sultanların tahta çıkmalarından sonraki en önemli merasimlerden birisi olan Kılıç Kuşanma törenlerinin de merkezi oldu.

İstanbul'un dokusunu değiştiren ve yeni sahibinin kimliğini yansıtan en önemli eser ise yaklaşık 100.000 m²'lik bir alanda inşa edilen Fatih Külliyesi'dir (1463-1470). Fatih, kendi adına yaptıracığı külliye'nin yerini özellikle seçmiş, İstanbul'un yeni kimliğinin, silüetini ve şehir dokusunu değiştirecek köklü ilk adımlarından birisini bu külliye ile atmıştır. Şehrin dinî, kültürel, sosyal ve eğitim merkezi olarak planlanan külliye Türkleşen İstanbul'un yeni bir medeniyet anlayışına göre imarının ilk ve en büyük örneği olmasının yanı sıra şehirdeki hakimiyet değişikliğini de yansıtan en önemli tercihlerdendir.

157

Kritovulos, Padişahın külliyesinin yer seçimindeki tercihini ve inşasına ilgisini şöyle anlatıyor: "Kendisi de şehrin merkezinde, en güzel ve en yüksek mevki seçerek yükseklik, güzellik ve büyüklük açısından şehirde daha önce varolan büyük ve en güzel dinî yapılarla boy ölçüşebilecek bir cami yapılmasını emretti. Bu amaçla değerli ve saydam mermerlerle taşların, güzel ve uzun sütunların, çok miktarda demir ve bakırın, kurşun ve gerekli olabilecek her türden en kaliteli malzemenin hazırlanmasını emretti..."

Sultan kendi eserlerine, yani caminin ve sarayın inşaatlarına da büyük bir titizlikle bizzat nezaret ediyordu. Sadece eserlerin inşaatında kullanılması zaruri olan malzemeleri değil, özellikle pahalı ve gösterişli olanları da sağlamaya özen gösteriyordu. Her yerden yapı ustalarının, taş ustalarının, marangozların ve benzer başka sanatlarda deneyimli usta zanaatkarların en iyilerini getiriyordu. Her bakımdan

şehrin en eski eserlerinin en büyük ve en güzellerine eşdeğer büyük ve görülmeye değer eserler inşa ediyordu”.⁸

Türk mimarî geleneklerine uygun ve tabii gelişimin bir halkası olarak yapılan külliye ile şehircilik bakımından örnek bir düzenleme olarak tasarlanmış, binalar simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Caminin iki yanında medreseler, bunların önünde bir tarafta tabhâne, diğer tarafta dârüşşifâ, daha ileride ise çarşı ile hamam yer almıştır.

1766 depremi külliyesinin mimari tarihinin en önemli olayıdır. Depremde Cami'nin büyük kubbesi tamamen çökmüş, duvarları tamir edilemeyecek derecede yıkılmış, diğer bölümleri de zarar görmüştür. III. Mustafa, yeni bir plana göre camiyi tekrar yaptırmıştır (1767-1771). Ancak bu inşa sırasında özgün mimari korunmamış bazı değişikliklere gidilmiştir. Buna rağmen, külliye İstanbul silüetindeki belirleyiciliğini sürdürmüştür.

Eğitim tarihimiz açısından külliyesinin en değerli kısmını meydana getiren medreseler Osmanlı Devleti'nin en üst düzeydeki eğitim kurumlarıdır. İstanbul Üniversitesi'nin temeli kabul edilen Sahn-ı Seman Medreseleri caminin iki yanında yer almaktadır. Bu büyük medreselerin dışında, yine iki yanlarda, arazinin meyilli olmasından dolayı daha aşağıda Tetimme denilen hazırlık medreseleri inşa edilmişti. Bunlardan Marmara tarafında olanlar, Edirnekapı yönünde uzanan Fevzi Paşa Caddesi'nin genişletilmesi çalışmalarında yıkılmıştır. Haliç tarafında olanların yerlerine ise ilkokul yapılmıştır. Büyük medreselerden Haliç tarafındakilere “Bahr-i Siyah” (Karadeniz), Marmara tarafındakilere “Bahr-i Sefid” (Akdeniz) medreseleri denilmekteydi.

Külliye sadece bu yapılardan ibaret değildi. Külliye tamamlanan ikinci grup yapılar aynı zamanda şehir dokusunu şekillendiren, ticari ve sosyal hayatında merkezi konumundaki yapılarıydı. Mesela Sultan Pazarı adı verilen büyük çarşı bunlardandı. Cami ile Saraçhane arasında kurulan bu pazarda, 1493 kayıtlarına göre 280 dükkan, 32 atölye ve 4 depo ile Hızır Bey Çelebi odaları adı verilen bölümler yer alıyordu. Caminin kuzeyinde yer alan Çukurhamam/Irgatlar hamamı da bu yapılardandı.

8 Kritovulos, s. 416-417, s. 443.

Vakıflarına göre külliye'nin geliri (1489-1490 kayıtlarına göre) yaklaşık 1,5 milyon akçe'di ki bu devrin rakamlarıyla mukayese edildiğinde çok önemli bir meblağ idi ve Ayasofya'nın gelirlerinden çok fazlaydı. Külliye'nin personel sayısı 383'dü. Bunların 102'si camide, 168'i medresede, 45'i imarette, 30'u dârüşşifâda görevliydi. 20 kişi vakıf gelirlerini toplamakla görevliydi. 17 kişi de külliye'nin onarımıyla ilgileniyordu. Külliye'nin fonksiyonunu anlamak için şu rakamlar da önemlidir. Fatih Külliyesi'nin gelirlerinden düzenli olarak her yıl 202.291 akçe fakir ilim adamlarına, onların çocuklarına ve sakat askerlere ödeniyordu. Her gün imarette 3.300 ekmek dağıtılıyor, en az 1.117 kişiye iki çeşit yemek dağıtılıyordu.

İstanbul, Fatih döneminde, saraylar, hanlar, kervansaraylar, çarşılar, pazarlar, hamamlar, kütüphaneler ve medreselerle donatılmış, mamur ve canlı bir Türk şehri hâline geldi. Fatih Sultan Mehmed gerek yaptırdığı eserlerle, gerekse devletin ileri gelenlerini teşvik ederek şehrin her tarafını vakıf eserleriyle donatmıştır. Bu dönemde 6 büyük külliye, sur içinde 163, Kasımpaşa'da 5, Galata'da 5, Boğaziçi'nde 6 ve Üsküdar'da 5 cami yapıldı. Medrese sayısı ise 21'dir. Ayrıca 32 hamam, 2 büyük saray, 7 aşhane, 10 han ve kervansaray, 28 çarşı yapılmıştır.

Bu yapılar dışında İstanbul, konutlarında da yeni sahiplerinin ve iskan edilenlerin tercih ve birikimlerini yansıtan büyük bir değişim yaşamış, kamu binaları yanında sivil mimari de yeni dokusunu oluşturmuştur.

İstanbul, Fatih Sultan Mehmed ve haleflerinin elinde yeni bir medeniyet ve devletin merkezi olarak yükselirken geçmişin mirasına da kayıtsız kalınmamış, Roma/Bizans döneminin abidevi eserleri, dikilitaşları tarihi meydanları ve diğer yapılar fonksiyonel bir anlayışla muhafaza edilmiştir.

Sultan şehri sadece binalarla değil insan unsuruyla da imar etmiş, İstanbul'un inanç ve toplumsal yapısını yeniden şekillendirmiştir. Şehir onun planlama ve uygulamalarıyla, dinî, etnik ve bölgesel temsilîyet açısından dünyanın hiçbir şehrine nasip olmayacak bir zenginliğe kavuşmuştur.

Galatalılara verdiği ahidnâmede: “Galatalıların kendi inanç, gelenek ve göreneklerinin gereği olarak şimdiye kadar nasıl davranıyorlarsa yine aynı şekilde hareket etmelerini kabul ettim. Kendi canları, servetleri, kazançları, malları, depoları, bağları, değirmenleri, gemileri, sandalları ve bütün eşyaları; kadınları, çocukları, köle ve cariyeleri yine kendilerinin olsun!” diyen hükümdar, Ermenilere, Yahudilere, Rumlara, Katoliklere, Ortodokslara ve diğerlerine de benzer hakları tanımaktan sarf-ı nazar etmemiştir.

İzak Sarfati, 1454'te Orta Avrupa'daki Yahudilere gönderdiği mektupta hilalin altında yaşamının haçın hâkimiyetinde yaşamaya göre çok daha şanslı olduğunu söylüyordu. Dindaşlarına tavsiyesi Avrupa'daki dev işkence odasını bırakıp Türkiye'ye gelmeleriydi: “Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hıristiyan hâkimiyetinde çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz. Ama burada öyle değil”. Benzeri bir davete muhatap olmak, İstanbul gibi etnik ve dinî zenginliğe kavuşmak için dünyanın belli başlı şehirlerinin asırları geride bırakması gerekiyordu.

160

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un insan zenginliğini korumaya ve geliştirmeye yönelik tedbirlere de öncelik vermiştir. Şehrin eski sakinlerinin İstanbul'da kalmasına önem veren padişah esir Rumların, fidyelerini ödemeleri şartıyla, serbest bırakılmasını emretti. Parası olmayan esirlerin fidyelerini kazanmaları için inşaatlarda çalışmalarına, şehirden kaçanların geri dönmelerine ve evlerinin tamirine müsaade etti.

İstanbul'u bir ilim, sanat ve ticaret merkezine dönüştürme konusundaki kararlılığını uyguladığı iskân politikasıyla gösterdi. Anadolu ve yeni fethedilen şehirlerin zenginlerinden, sanat erbabından ve tüccarlarından bir kısmı İstanbul'a nakledildi. Her grup başka bir mahalleye iskân edildi. Çoğu zaman da yerleştikleri mahalleye eski memleketleri olan şehrin isimleri verildi. Fatih Sultan Mehmed şehrin iskân politikasını çok yakından takip etti, sosyal ve dinî dengenin ahengine, şehrin ticaret, zanaat, sanat, ilim ve diğer alanlarda en yetkin isimlere mesken olmasına çok büyük önem verdi. Bu konudaki

aksaklıkları yakından takip etti ve gerekli tedbirlerin alınmasını ihmal etmedi.

Göç ettirilenler arasında Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, Slavlar vb. çeşitli etnik ve inanç mensupları yer alıyordu. Şehrin iskânı ve iman açısından ihtiyaç duyulan nitelikli insanların, ihtiyaç duyulan oranda ihtiyaç duyulan bölgeye yerleştirilmesine ve İstanbul'un gerçek bir payitaht olmasına büyük önem verilirdi. Savaş esirleri arasındaki çiftçiler ziraat faaliyetinde bulunmaları için şehir etrafında kurulan kasaba ve köylere yerleştirildi.

Fatih'in, malî teşvikleri ve Osmanlı'nın dinî müsamahası sayesinde Almanya ve İtalya'dan da çok sayıda Yahudi İstanbul'a göç etti. Ermeni Patrikliği İstanbul'a taşındı.

Fatih Sultan Mehmed ömrü boyunca Bizanslılar elinde harabeye dönüşen şehrin her açıdan imarna gayret etti. İstanbul'u fethi ve imarıyla, Osmanlı İstanbul'unun kurucusu kimliğini kazanan Fatih Sultan Mehmed'i, Konstantin'den sonra, İstanbul'un ikinci kurucusu kabul etmek de mümkündür. "Devasa boyutlarıyla Eski Saray ve Topkapı Sarayı; Rumelihisarı ve Yedikule; Okmeydanı, Tersane-i Âmire, Has Ahırlar ve yeniçerilerin kışlası Eski Odalar; Darphane (Simkeşhane) ve Tophane; bedesten çevresinde kapalı ve açık sokaklarıyla bir çarşı bölgesi, Saraçlar Çarşısı ve Atpazarı, deniz ve kara gümrükleri ile Un, Yemiş ve Yağ kapanları; çok sayıda büyük ölçekli hamam; bir ulucami olarak Ayasofya'nın yanında o dönemde Yeni Cami olarak adlandırılan Fatih Camii ile çevresinde sekiz adet medrese, tabhane, dârüşşifâ ve kervansaray; yine sultan vakfı olan Eyüp Camii ve imareti; Mahmud Paşa'nın bir sultan külliyesi boyutlarındaki imareti; Rum Mehmed Paşa ve Has Murad Paşa imaretleri gibi çevrelerinde mahallelerin oluştuğu külliyeler yanında, işlevi dönüştürülen çok sayıda Bizans dinî ve sivil yapısı. Böylesi bir eksik liste bile kent mimarisi ve mimarlık tarihi açısından Fatih Sultan Mehmed devrinin ilk olarak Osmanlı İstanbul'u, genel olarak da İstanbul tarihi açısından ne önemde olduğunu anlamaya yarayabilir. Fatih devri öncelikle daha sonraları devam ettirilecek bir kent şemasının neredeyse bütün ana öğelerinin belirlendiği bir dönemdir. Bu şema ilk beş yılda kentin geometrik merkezine yakın, şimdiki Beyazıt çevresinde limanla ilişkili olarak Orta Doğu İslâm ve

Anadolu Selçuklu kentlerinin özellikleriyle kurgulanır. Daha sonraki yıllarda Ayasofya yakınında Topkapı Sarayı ve Fatih Külliyesi'nin bütün bağlantılarıyla eklenmesi ile kara surlarından yarımadanın ucuna uzanan limana paralel sürekli bir ana yollar sisteminin oluşturulması biçiminde büyük bir başkent vizyonu ile gelişir. Kentin çeperi Haliç ekseninde Galata, Eyüp ve Üsküdar olarak üç belde ile beraber, çevre köyler, avlaklar ölçeğinde de tariflenir. Fatih devrinin kent mimarisi açısından en önemli mirası belki de kentin bu ana yapısal ve işlevsel şemasıdır.”⁹

İnanç, etnik, bölge, ilim, sanat ve mesleki alanda şehre kazandırdığı insan unsuru ise devletin ve İstanbul'un büyük zenginliğini oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in askeri başarıları kadar medeniyet inşasındaki rolü, İstanbul'u inşa, imar ve ihya faaliyetleri, kişiliğinin diğer yanlarını da yansıtır.

Kaynakça

162

Afyoncu, Erhan-Coşkun Yılmaz, 1453: *Panorama Tarih Müzesi*, İstanbul 2013.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953.

Ergin, Osman Nuri (haz.), *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

Erkal, Namık, “Fatih Dönemi İstanbul İmarı”, *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 8, bölüm ed. Halil İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015 (baskıda), s. 78-135.

Ertuğ, Zeynep Tarım, “Topkapı Sarayı” *DİA*, c. 41, s. 256-261. Eyice, Semavi, “Fatih Camii ve Külliyesi”, *DİA*, c. 12, s. 244-249.

Fatih Sultan Mehmed'in Vakfiyesi, Türk İslâm Eserleri Müzesi (TİEM) nr. 2182, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Kasa nr. 1373/1-1

İnalçık, Halil, “İstanbul, Türk Devri”, *DİA*, c. 23, s. 220-239.

.....
9 Namık Erkal, “Fatih Dönemi İstanbul İmarı” *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Mimari, bölüm ed. Halil İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz, c. 8, İstanbul 2015 (baskıda), s. 135.

İnalcık, Halil, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u" *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, c. 1, İstanbul 2015 (baskıda).

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev.: Ari Çokona, İstanbul, 2012.

Kuban, Doğan, *İstanbul, Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2004.

Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Yahya Kemal'e G6re Üsküdar ve İstanbul'un Fethi

BEŞİR AYVAZOĞLU*

Üsküdar'ı en iyi anlayan ve anlatan şair, hiç şüphesiz, Yahya Kemal'dir. "Hayal Şehir" dediğı Üsküdar'ı onun için bu kadar önemli kılan, yaşama tarzı ve mimari dokusuyla Türklüğü ve Müslümanlığı yetkin bir biçimde yansıtmaları ve "İstanbul'un fethini gören şehir" olmasıdır.

Bazı kaynaklarda, Anadolu'nun fethinden sonra, Danişmendli Turasan Bey'in Üsküdar'a kadar geldiğı, Alemdağı'nda bir kale yaptırdığı ve Bizanslılarla çarpışırken bu kalenin önünde şehit düştüğü rivayeti varsa da, doğrulanmamıştır. Yahya Kemal, Ayasofya'nın kubbesini dünya gözüyle gören ilk Türk ordusunun Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Üsküdar'a kadar gelen ordusu olduğunu söyler.¹ Süleyman Şah, Konstantinopolis'teki yönetime karşı ayaklanan Anadolu orduları komutanı Botaneiates'e yardım ederek imparator ilân edilmesini sağlamış (1078), yeni imparatorla birlikte İstanbul'a gelen Türk askerleri çadırlarını Üsküdar'da kurmuşlardı. Alexios Komnenos döneminde de İznik'te kendini imparator ilân eden Melissenos'a yardım eden

.....
1 Aziz İstanbul, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964, s. 36.

Süleyman Şah, bu arada Kilikya'dan Marmara'ya kadar hâkimiyet kurmayı başarmıştı.

Üsküdar'ın 1081 tarihinde başlayan Türkleşme macerasını düşünürken çok heyecanlanan ve hayal gücü harekete geçen Yahya Kemal, Malazgirt zaferinden on yıl sonra Kutalmışoğlu Süleyman'ın atlılarıyla şimdi Bağdat Caddesi dediğimiz yoldan Üsküdar'a gelişini çok önemli ve düşündürücü bir hadise olarak görmektedir.² Osmanlılar da Üsküdar'a çok çabuk ulaşırlar; mukadder akıbeti geciktirmek için kızını Orhan Bey'e veren ve onunla 1347 yılında Üsküdar'da buluşan I. Kantakuzinos, on yıl sonra, burayı damadına kaptıracaktır. "Türklüğü asırlardan beri İstanbul'a sevk eden rüzgâr"ın Orhan Bey devrinde tekrar esmeye başladığını söyleyen Yahya Kemal, şairce bir sezgiyle, 1357 yılından itibaren Konstantinopolis'in hemen karşısında bir Türk şehri olarak kozasını örmeye başlayan Üsküdar'ın o tarihten sonra olup biteni Türk gözüyle seyrettiğini ve bütün gördüklerini hayalinde sakladığını farz ediyordu. "Hayal Şehir", "Üsküdar'ın Dost Işıkları" ve "Üsküdar Vasfı'nda Gazel" adlarını taşıyan şiirlerinde de (Atik Valide şiirleri de bunlara eklenebilir) bu hâfizaya nüfuz etmeye çalışmıştır. Güneş batarken camlarında ihtişamlı saraylar yarattığı fakir Üsküdar'ın, bu kısa süren saltanatının ardından kendi iç aydınlığına daldığı ve camlarındaki mevhum sarayların yıkılmasına asla esef etmediği ilk defa onun "Hayal Şehir" şiirinde dile getirilmiştir. Bu "serviler şehri" ve "mağfired iklimi"nde, altının hâlisi de, sahtesi de gözleri kamaştırılmaz. Halkının yaratılışındaki saflık ve yücelik sayesinde fukara evlerinin lâmbaları, köhne Üsküdar'ı en sahil aynadan aksettirmektedir.

Park Otel'deki odasının penceresinden bütün gün kendi tabiriyle "köhne Üsküdar"ı seyreden Yahya Kemal, "Üsküdar'ın Dost Işıkları" şiirinde, fecre karşı horozlar öterken Üsküdar evlerinde bir bir yanan ışıklardan nasıl etkilendiğini anlatır. Kendisi her ne kadar bu ışıklara bambaşka bir dünyadan, İstanbul'un alafranga semtlerinden birindeki modern bir otelin penceresinden baksa da, yakından tanımadığı bu "bağrı yanık", yoksul ve mütevekkil insanları şafak vakti aydınlanan pencerelerinde öz çehreleriyle görebilmekte ve onların arasına

2 Aziz İstanbul, s. 36.

karışmamaktan acı duymaktadır. “Atik Valide'den İnen Sokakta” şiirinde daha açık bir şekilde dile getirdiği ızdırabını *Üsküdar'ın Dost Işıkları*'nda şöyle ifade eder:

*Sizlersiniz bu âni ışıklarla Türk eden!
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden!*

*Gönlüm, dilim, kanım ve mizâcım la sizdenim,
Dünyâ ve âhirette vatandaşlarım benim.*

Bazan dostlarıyla, bazan da yalnız başına köşe bucak gezmekten bıkmadığı Üsküdar, Yahya Kemal'in bunaldıkça sığındığı, huzur bulduğu ve her taşında göz, her sokağında ayak izlerini bıraktığı semttir. Bu semtin “sükunlu” hayatını, sâkin sokaklarını, ruha şifa veren cami avlularını, özellikle Karacaahmet mezarlığından yayılan uhrevî havayı çok sevmiş ve en fazla şiiri bu semt için yazmıştır. Bu “serviler şehri” ve “mağfîret iklimi”nde, altının hâlisi de, sahtesi de gözleri kamaştıramaz. Halkının yaratılışındaki saflık ve yücelik sayesinde fakara evlerinin lambaları, köhne Üsküdar'ı en sahil aynadan aksettirmektedir.

167

Yahya Kemal, “Hayal Şehir” şiirinde dile getirdiği bu düşüncelerini daha geniş bir biçimde anlatmak için bir ara “Türk Üsküdar” adlı bir konferans vermeyi düşünmüştü. Bu konferans için tuttuğu notlarda, Galata'dan Üsküdar'a geçen bir yolcunun bu şehrin sükunlu hayatını bir çeşit murakabeye benzeteceğini, sakin sokaklarının, ruha şifa veren cami avlularının, özellikle Karacaahmet mezarlığının Üsküdar'a gerçekten uhrevî bir hava verdiğini söylüyordu. Ancak bu uhrevîliğin tam zıddı olarak, sahilden başlayan ve tepe tepe yükselerek Büyük Çamlıca ve Küçük Çamlıca'ya uzanan bir zevk ve şevk Üsküdar'ı da vardı.³ “Eski musikinin neşvesi içinde leziz bir ömür” süren bu Üsküdar'ı “Şerefâbâd”la “Üsküdar Vafında Gazel”inde anlatmıştır. Fâtih'le birlikte doğuya yapılan bütün seferlerde ordunun Üsküdar sahrasında toplanışına da “Selimnâme”nin “Başlayış” bölümünde:

Sahra-yı Üsküdar'e revân oldu tûğlar

.....

3 Aziz İstanbul, s. 77.

mısrayıyla değinen Yahya Kemal'in Üsküdar'a duyduğu sevginin sebeplerinden biri de, orada, doğup büyüdüğü Üsküp'teki yaşama iklimini bulmasıdır. Üsküdar'dan otuz yıl kadar sonra fethedilen ve Türkleşirken aynı ameliyelerden geçen Üsküp, sadece Bursa'nın değil, "Hayal Şehir" in de Şardağı'ndaki devamıydı.

Yahya Kemal'in "Türk Üsküdar" konferansı için tuttuğu notlardaki şu cümleler de, Üsküdar'ın onun nazarında niçin önemli olduğu hakkında ipuçları taşımaktadır: "Bir havuzun durgun suyuna bakarsanız içinde oraya aksetmiş haricî bir âlemin ağaçlarını, bulutlarını görürsünüz. İşte Üsküdar'ın mâneviyetinde İstanbul muhasarasının günleri öyle duruyor."⁴ Bu düşüncesini şiir diliyle anlattığı "İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar" şiirinde, Üsküdar'ın elli üç gün süren o müthiş hengâmeyi tepelerden gözleri dolarak seyrettiğini, yani "bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü" gören tek şehir olduğunu ve bütün vatan şehirlerinin ona gıptaıyla baktıklarını söyler:

168

*Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
Görmüş İstanbul'a yüz bin meleğin uçtuğunu;
Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu.*

Yahya Kemal, Nev-Yunanilik döneminde ilgilenmeye başladığı İstanbul'un fethi meselesine mütareke yıllarında farklı bir bakışla eğilmişti. "Yeni Bir Ufuk",⁵ "Ezan ve Kur'an"⁶ ve ne zaman yazdığı belli olmayan "İstanbul Surlarında"⁷ başlıklı yazılarında, mütarekeden sonra derin bir üzüntüye kapıldığını ve maziye karşı "daüssıla"sı arttığı için kendini avutmak maksadıyla şehri tek başına gezmeye başladığını anlatıyor, bu şehirde geçen beş asırlık hayatımızın bütün safhalarını birer birer hissettikten sonra gönlünün bir merhalede durakladığını

.....
4 Aziz İstanbul, s. 77.

5 Tevhîd-i Efkâr, nr. 3302-274, 14 Mart 1922.

6 Tevhîd-i Efkâr, nr. 3318-290, 30 Mart 1922.

7 Aziz İstanbul, s. 81-82.

söylüyordu: Fetih! “Yâ Vedüd”⁸ başlığını taşıyan yazısındaki şu cümleler, onun bu konudaki düşüncelerini çok iyi özetlemektedir:

“İstanbul’un fethi, o asırların bütün vak’aları gibi, hem masal, hem de tarih kılığında nakledilir; tarihte zahirî hakikat, masalda ledünnî hakikat meknuzdur, güzellikçe, vak’aların daha ziyade masal kisvesi gözleri kamaştırır, tarih kisvesi daha sönük görünür. Fakat bir istisna olmak üzere İstanbul’un fethinde tarih masaldan daha güzel, daha büyük, daha efsunludur. O kadar ki İstanbul’un fethini âteşin bir merakla okumuş olanlar artık masal tarzında okumak istemezler, bunu nefsimde tecrübe ettim. Fethin zevkine vardıktan sonra insan değil masaldan, hatta tarihten vesikalardan bile bıkiyor, yalnız surların taşlarını sevebiliyor.”⁹

Yahya Kemal, defalarca, Akşemseddin’in kollarını kocamış bir kartal gibi açarak top gürültülerine karışmış bir sesle “Yâ Müfettihi’l-ebvâb” diye seslendiği tepelerden surlara bakmış, ihtiyar Karaca Bey’in Rumeli askerlerini yıldırım gibi boşaltarak kırdığı Edirnekapı ve Tekfur Sarayı burçlarının üzerinde oturup etrafı seyretmiş, Zağanos Paşa’nın elli üç gün boyunca yıkmaya çalıştığı Eğrikapı ve Haliç kulelerini gezmiş, Yedikule’den Eyüp’e kadar Türk ordularının bir sel gibi taşıdığı uzun yolda yürümüş, Topkapı’dan Edirnekapı’ya kadar uzanan büyük surun ortasındaki kapıdan şehre girip o sabahı, o büyük saatleri, o coşkunluğu, o sevinci bütün kalbiyle hissetmişti.¹⁰ Bu sevinç ve coşkunluğu anlatacak kelime bulamıyordu; “Koca Mustafapaşa” şirinde “büyük mucize”, bir rubaisinde de “Tanrı’nın kutlu işi” demişti:

169

*Bir âlem açan zaferlerin en geniş
İstanbul fethi Tanrı’nın kutlu işi
Gün doğmadan evvel o güzel sâatte
On bin yiğidin Büyük Gedik’ten girişi*¹¹

8 *Tevhid-i Efkâr*, nr. 3346-318, 27 Nisan 1922.

9 *Tarih Musahabeleri*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1975, s. 69.

10 *Aziz İstanbul*, s. 118-119.

11 *Rubâiler ve Hayyam Rubâilerini Türkçe Söyleyiş*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1963, s.19.

Bu “efsunlu vak’a”yı hissedip de hazzına doyabilen biri düşünülemezdi.¹² Aynı coşkunluğu Darülfünun’daki öğrencilerinin de yaşamasını istemiş, bazı gezintilerinde birkaçını yanına alıp Topkapı tramvayına binerek sur dışına çıkmış, Marmara’dan Haliç’e uzanan surların dibinde yürümüş, yıkıntılarının üzerinde dinlenmiş, burçlarda ayaklarını sarkıtıp oturarak Fâtih’in toplan ve ordularıyla geldiği Edirne yollarını seyretmişti.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal’in fetih gezilerine katılan öğrencilerinden biriydi. “İstanbul’un Fethi ve Mütareke Gençleri”¹³ başlıklı yazısında, Türk tarihinde iki büyük hadisenin, Malazgirt zaferiyle İstanbul’un fethinin Yahya Kemal’i çok meşgul ettiğini söyledikten sonra, onun İstanbul’u hiç yorulmadan semt semt gezerek kendisine fetih havasını yaşatacak izler aradığını söyler. Kaç defa, bize bu şehri hediye eden o mayıs gününü birlikte yaşamışlardır. Fetih, mütareke devrinde Yahya Kemal için bir sembol olmuştur; dersleri ve sohbetleriyle, bize İstanbul’un kapılarını açan atalarımızın ordusunda, aslında, “Dumlupınar’ın, Afyon’un, Akdeniz’e doğru bir aydınlık seli halindeki koşuşun şehid ve gazilerini” selâmlamaktadır.

170

Yahya Kemal, Tanpınar’ın anlattığına göre, “O bahar sabahı uyandım erken/ Lâleli semtinde şafak sökerken” mısralarıyla anlattığı fetih gezisini, 29 Mayıs 1922 sabahı yapmıştır. O sabah erkenden kalkıp surlara gider, Kerkoporta’yı, özellikle fetihden söz eden bütün tarihçilerin “Büyük Gedik” adını verdikleri Edimekapı ile Topkapı arasındaki Beşinci Askeri Kapı’yı gezer. “Büyük Gedik” muhasara sırasında Fâtih’in büyük topuyla dövülerek açılmıştır. 29 Mayıs sabahı, güneş henüz doğmadan başlayan hücumun son dakikasında, o tarihte yalnız 10.000 gençten ibaret olan Yeniçeri ortaları, durmadan yıkılıp örülen bu surdaki gedikten içeri yıldırım gibi dalarlar. Artık sona yaklaşmıştır. Şehirde Rumca “Şehir düştü! Şehir düştü!” çığlıkları yükselmektedir. Yahya Kemal, Bizanslı tarihçi Doukas’dan okuduğu

.....
12 Aziz İstanbul, s. 81.

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Türk Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 158-163.

bu hadiseyi, o mayıs sabahı, tek başına dolaştığı surlarda bir kere daha yaşar.

“İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel”,¹⁴ bu “tayy-i zaman”ın ürünlerinden biriydi; sanki surlara hücum eden askerlerin arasında, onları yüreklendiriyor, “Vur!” diye haykırıyordu. İstanbul'dan daha önce “Türk” olan Üsküdar, bu müthiş mücadeleyi karşıdan seyrederek her ânını hâfızasına nakşetmişti ve Anadolu Hisarı'nda abdestlerini tazeleyen ihtiyarlar uzaktan topların uğultularını dinliyorlardı. Fetih, tarihçi Yahya Kemal'e göre de, daha önce Anadolu ve Rumeli diye iki parça halindeki vatanın toprak bütünlüğünü sağladığı gibi, benzersiz bir coğrafya merkezine yerleşerek Boğazlara hâkim olan devletin gücüne güç katmıştı. Daha sonraki büyük zaferlerin ve “yüce dağlar gibi” başarıların arkasında bu mucize vardı:

*Roma'nın şarkını fethettiğin andan sonra,
Yüce dağlar gibidir gördüğün iş, Türk oğlu!*

171

Hayal Beste

Yahya Kemal, özel sohbetlerinde dostlarına âdeta şahsî bir hâtırası gibi, en ince ayrıntılarıyla ve çok canlı bir üslûpla anlattığı fetihle ilgili görüşlerini “Türk İstanbul” konferansında daha geniş bir kitleyle paylaşmıştı. Bu konferansında ve aynı adı taşıyan makalesinde, Bizans'tan devralınan İstanbul'un içler acısı halini tasvir ediyor, “Bursa'yı ve Edirne'yi Türk üslûbunda yaratan imar kudreti”nin fetihden hemen sonra Konstantinopolis'i nasıl dirilttiğini, surların dışına taşıyarak Türk İstanbul'a nasıl dönüştüğünü uzun uzun anlatıyordu.

Yahya Kemal'in fetih hadisesini o kadar yücelttiği halde, hiçbir şiirinde Fâtih'ten söz etmemiş olması dikkat çekicidir. Yazılarında da genellikle isim olarak zikredip geçmiştir. *Peyam*'da yayımlanan “Çamlar Altında Musahabeler”inde, Fâtih'i, Bizanslı mühtedi Zağanos

.....
14 Eski Şiirin Rüzgârıyla, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1962, s. 27.

Mehmed Paşa'nın telkinleriyle antik Yunan ve Latin kültürünün önünü açarak Türk Rönesansı'nı (Türk İntibahı Devri) başlatan padişah olarak tahayyül eder.¹⁵ "Türk İstanbul" konferansında da, II. Murad'ın büyük feragat göstererek onu çocuk yaşta tahta oturttuğunu, "bu genç hükümdarı tahtın tam sahibi olacağı zaman neler yapmak lâzım geldiği üzerinde düşündürdü[ğini], bu terbiye içinde yetiştirdi[ğini], ona planlar hazırlama fırsatı verdi[ğini]" anlatır.¹⁶

Yahya Kemal'in başka bir yazısında da "şanlı" sıfatıyla söz ettiği¹⁷ Fâtih'e hayran olduğundan şüphe edilemez. Nitekim denize bakan geniş bir meydana onun bir heykelinin dikilmesini istiyordu. Çünkü o, bir mucize olarak gördüğü fethi gerçekleştiren padişahı. Abdülhak Hâmid'in "Merkad-i Fâtih'i Ziyaret"inden -ki çok beğendiği ve her vesileyle okuduğu şiirlerdendi- bir mısraını yazılarında da birkaç defa zikretmiştir:

Durmuş başında bekler bir kavm türbedârın

172

Reşat Ekrem Koçu tarafından anlatılan bir hadise, Yahya Kemal'in Fâtih'in hayatıyla ilgili her şeyi çok merak ettiğini ve araştırdığını göstermektedir:

II. Abdülhamid devrinde, bir yıl, Fâtih civarından geçen ana suyolları patlar ve evlerin bodrumlarını su basar. Tam o günlerde Fâtih Sultan Mehmed, semt halkından birkaç kişinin rüyasına girek "Boğuluyorum, beni kurtarın!" diye yardım istemiştir. Bu rüyalar halk arasında yayılarak kahvehane sohbetlerinin ana konularından biri haline gelir ve hafiyeler vasıtasıyla II. Abdülhamid'in kulağına kadar gider. Telâşa kapılarak büyük ceddinin kabrini gizlice açtırmaya karar veren vehimli padişah, bu iş için Fâtih İtfaiye kumandanı Mehmed Paşa'yı -gördüklerini kimseye söylemeyeceğine yemin ettirdikten sonra- görevlendirir. Hemen işe koyulan paşa, türbede sandukayı

.....
15 *Aziz İstanbul*, s. 89-96.

16 *Aziz İstanbul*, s. 24.

17 *Aziz İstanbul*, s. 144.

kaldırtıp kabri kazdırır. Üç metre kadar derine inildiği halde Fâtih'in cesedine rastlanmaz. Nihayet karşlarına bir demir kapak çıkar; kapağı kaldırıncı bir taş merdiven görür, aşağı inerler. Şahit oldukları manzara hayret vericidir: Geniş bir mahzenin ortasında büyük bir mermer, onun üstünde de bir tabut. Tabut açılınca, büyük hükümdarın mumyalanmış cesediyle karşılaşılır. Ceset hiç bozulmamıştır, hatta yüzündeki tazeliği aynen korumaktadır. Durum padişaha arz edilir. Mehmed Paşa, padişahın sıkı tenbihlerine rağmen, bu müthiş sırrı bir süre sonra dayanamayıp yakın dostu Mehmed Şerif Paşa'ya anlatacaktır. O da Yahya Kemal'e...¹⁸

Yahya Kemal'in, şair muhayyilesini tahrik eden bu rivayeti bir hayli ciddiye aldığı anlaşılıyor. Nitekim yıllar sonra bir gün Mehmed Şerif Paşa'dan dinlediklerini Reşat Ekrem Koçu'ya anlatarak ondan meseleyi araştırmasını istemiştir. Başka bir gün de Kocataş Yalısı'nda aynı meseleyi Necmeddin Molla'ya sorar. Yusuf Mardin, "Büyükbaba bu söylentiye kendisinin de duyduğunu, hatta Meşrutiyet döneminde bu rivayetin tevsik edilmesi düşünülmüşse de, yapılmamış ve işin müphem kalmış bulunduğunu söyledi. Üstad mumyalanma işinin akla uygun düştüğünü, Selçuk hükümdar ve beyleri arasında da mumyalanarak gömülenler bulunduğuna dair kayıtlar görüldüğünü sözlerine ekledi" diyor.¹⁹

Reşat Ekrem Koçu, 1950 yılında, *Resimli Tarih Mecmuası*'nda yayımlanan bir yazısında söz konusu rivayeti Yahya Kemal'den dinlediği şekilde anlatmıştır. Bu da onun Fatih'le ve fetih hadisesiyle ne kadar meşgul olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer. Adeta tayy-i zaman ederek İstanbul'u fethettiğimiz günlerde yaşayan Yahya Kemal, bu duygusunu Haluk Şehsuvaroğlu'na ithaf ettiği bir rubaisinde şöyle anlatmıştır:

.....
18 Reşat Ekrem Koçu: *Fâtih Sultan Mehmed*, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1973, s. 251-253; a.y. "Mühim Bir Sır İfşa Ediyoruz", *Resimli Tarih Mecmuası*, nr. 3, Mart 1950, s. 90-91; a.y. "Fâtih'in Mumyası Meselesi", *Resimli Tarih Mecmuası*, nr. 4, Nisan 1950, s. 123.

19 Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anıları*, İstanbul 1988, s. 251-252.

*Çık tayy-ı zamân et açılır her perde
Bir devr geçir istediğin her yerde
Ben hicret edip zamânımızdan yaşadım
İstanbul'u fethettiğimiz günlerde²⁰*

İstanbul'un Fethinin Modern Türk Şiirine Yansımaları

PROF. DR. M. FATİH ANDI*

Modern düşüncenin önemli odaklarından birisini “tarih” oluşturur. Felsefenin ve onun ekseninde iz süren modern ideolojilerin birçoğu bir olgu, bilgi, bilinç yahut duygu olarak tarihin etrafında dolaşır durur. Kimi kenarından seyretmekle, kimi taş atmakla yetinir, kimi onun burgacında kulaç atmaya çalışır, kimi önüne set çekmeye... Buna karşılık, şaşırtıcıdır, geleneksel toplumlarda tarih vardır, ama bir sorun olarak mevcut değildir. Çünkü en kestirmesinden ifade edelim ki, gelenek içinde “geçmiş” geçmişte kalmamıştır. Onun insanı, zamanı bir “küll” olarak idrâk etmenin sırrına vâkıftır. Modern düşüncenin ancak Bergson gibi istisnâî kafalarla farkına varabildiği zamanın “yekpâre ve parçalanmaz akışı”nın,¹ o zaten içinde yaşamaktadır, “yaşayanlarla birlikte bulunan ervâh”a âşinâdır.² Çünkü asıl olan “devamlılık”tır. Bu anlamda bugün, dünyanın devamıdır, yarın da yüceltilen, ikonlaştırılan bir zaman dilimi

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, “Ne İçin deyim Zamanın”, *Bütün Şiirleri*, (Haz. İ. Enginün), İstanbul 1989, s. 19.

2 Yahya Kemal Beyatlı, “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”, *Kendi Gök Kubbe*, İstanbul 1990, s. 3-7.

değildir. Modernizmin lineer ilerlemeci tarih anlayışına karşılık, geleceğin idrâkinde tarih, ileri yahut geri sıçramalarla, bükülüp içe kapanmalarla devam eden bir olgudur. Nitekim İslâmî gelenekte zamanın tasarrufu Allah'ın yed-i kudretindedir.

Modern, tarihi hem kendisini yapan öğelerden birisi olarak içine alır, hem de “tozlu zaman perdesi”nin ardına atarak kendisinden öte-ler. Aynen gelenekle kurulan ilişkiye benzer bir tavırla... Tarih vardır, fakat aktüel zamana etkisi çok fazla yoktur ve olmamalıdır. Ancak şimdiki zaman, tarihi hatırlayıp kendi içerisinde anma, kutlama, çeşitli biçimlerde “kullanma” ve gerekiyorsa kötöleyerek, küçümseyerek yahut övünme ve şişinme zeminine dönüştürerek kendi üstünlüğünü ve haklılığını gösterme aracı haline getirme gibi amaç ve niyetlerle bünyesinde zaman zaman fark eder. Bir bakıma bazan o “tozlu zaman perdesi”ni aralar. Bu görünüm biçimleri ise, modernin içerisinde tarihi sürekli bir “sorun” olarak ortaya çıkarır. Bu bakımdan modern ideolojiler ya tarihi siler, onun yerine geleceği kutsayıp süsleyerek öne çıkarır -ki kimilerinde bu geleceğe tapınma şeklinde bile tezahür edebilir-veyahut da tarihi bugün adına “kullanır” yani kendisini ispatlamanın bir imkânı ve aracı olarak ona başvurur.

176

Modernizmin bu büyük ölçekli geçmiş ve ân ilişkisi, modern toplumların ve bireylerin tarihle ilişkisinde de çatalı bir çizgiyi meydana çıkarır. Tarih ya bir pasif tatmin, bir hâlihazırdan kaçış imkânı veya bir kuru övünme ve hamaset alanı olarak vardır ve bunun adeta bir “nekrofilî”ye kadar giden görünümleri dahi gözlemlenir. Yahut da bugünden geleceği kurmak için kullanılan, bugünle hesaplaşmak için dönülüp başvuru bir bilgi ve makyas alanı olarak mevcuttur. Bu durumlarda tarih ya bir pasiflik ve meskenet sebebi yahut da bir dinamizm ögesi olarak işlev kazanıyor. Ama her hâlükârda bir ikircikli tutum, bir tereddüt ve kuşkulu çatallaşma modern insanın tarih karşısındaki yazgısı olarak kendini gösteriyor.

Modern edebiyatlar da bu tezahür biçimlerinden nasibini almakta, tarih bu edebiyatlarda da sosyal ve fikrî hayattaki varlığına benzer yansımalarla derin ve yaygın, fakat çoğu kez de problemlerle yüklü bir tema olarak var olmaktadır. Modern düşüncenin ve bu düşüncenin pratiği olarak modernleşme süreçlerinin tarihle nerede ve ne şekilde

karşılaşılacağı, tarihe nasıl bağlanılacağı, böylesi toplumlarda çoğu kez tarihin yüklenip taşıdığı geleneksel hayat görünüşleri ve onları yapan idrâk ve yorum tarzları ile “geçmişini unutup yeni yolu tutma” radikalizminin temellendirdiği toplum mühendislikleri çerçevesinde var edilmeye çalışılan modern toplum yapılarının nasıl uzlaştırılacağı, geçmişin modern zamanlar içinde nerede “tutulacağı” ve nereye “tutuşturulacağı” edebiyatın da bu büyük ve bereketli tema çağlayanı karşısındaki tutumunu, tam da modern söylemin sevdiği bir niteleme ile, “çoğulcu” ve “çok parçalı” bir mahiyete dönüştürmektedir.

Gerçekten de destansı abartılar, kutsallaştırmalar, uçurmalar, hamasilikler, mit üretici söylemler ile düşmanlıklar, garazkârlık ve kinler, inkâr ve küfürler, çarpıtma ve nefret söylemleri arasında gidip gelen, hatta sesinin gücünü bu gerilimli söylem ve yaklaşım kutupları arasındaki frekanslardan alan modern edebiyatlar, bu sesi kimi zaman estetize etmenin, kimi zaman ideolojinin emrinde angaje bir dile dönüştürmenin, kimi zaman da modern tüketim toplumunun bir alanı olarak var olan popüler kültür içerisinde bir egzotik ve fantastik araç işlevi yüklemenin renk skalası çerçevesinde toplumsal kulağa salmışlardır.

Bilhassa toplumların hayatında etkileri güçlü, izleri derin büyük tarihî olaylar ve olgular, bu sınırlarını çizmeye çalıştığımız tablonun daha çok öne çıkan motiflerini teşkil ederler. Toplum, bu tarihî olaylar karşısındaki tavır alışları ile ortak bir kimlik ve ortak bir sosyal değer oluşturur, saf belirler, saf ayırıştırır, saf tutar. Şairin dediği gibi, geçmişin bu büyük hengâmeleri, onun nabzı olur.

İstanbul'un fethi de bu tür büyük tarihî olaylardan birisidir. Türk toplumunun çeşitli katman ve kesimlerinin durduğu safı, geçmişini nasıl hatırlayıp bugünü nasıl idrâk ederek yaşadığını bize gösteren bir büyük ve önemli olay.

Geçmişte vuku bulmuş böylesi büyük olaylar yalnızca bilgi olarak değil, yorum olarak da günümüze gelir. Bu bakımdan tarih bilgisi kadar tarihin yorumu da bugün için önemlidir. Bu durum, İstanbul'un fethi gibi bir büyük olay için de söz konusudur. Gerek Türk toplumu, gerekse bütün bir İslâm âlemi ve hatta Hıristiyan Batı dünyası için...

Çünkü bu fetih, çağında Hıristiyan dünyasının kalbi denilebilecek Bizans'ın fethidir ve fetih sonrasında yaşanan süreç, etkisini en çok Batı dünyasında göstermiş bir olaylar silsilesinin hazırlayıcısıdır.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin başından itibaren ucu dışarlara taşarak tartışılan sancılı Ayasofya meselesi, mabedin yeniden camiye dönüştürülmesinin temsîlî anlamı, Fener Rum Patrikhanesi'nin hukûkî statüsü çevresindeki siyasî söylemler, 2013 yazında tezgâhlanan Gezi Olayları sırasında İstanbul'un bazı sokaklarına "Zulüm 1453'te başladı." şeklinde sloganların yazılması, hatta kimi odakların bizzat fetih olgusu üzerinde kendisini gösteren dışlayıcı ve düşmanca tartışmaları, bu büyük fetih vak'asının dün olduğu gibi bugün de önemini ve güncelliğini ortaya koyan tezahürlerden birkaçıdır.

Bu bakımdan İstanbul'un fethi, Türk tarihi içerisinde dünü olduğu gibi bugünü de hâlâ yapmayı sürdüren, çevresinde teşekkül eden mensûbiyet ruhu ile bir milletin kimliğini inşa etmekte rolü bulunan, bu kimliğin düşmanlarını da belirlemekte bir turnusol kağıdı işlevi gören bir tarihî vak'adır.

178

* * *

Bu büyük ve anlamlı vak'a, tarih disiplini içerisinde olduğu kadar, edebiyatta da yansımalar oluşturmuş, Türk edebiyatı da fethi dünden bugüne kalıcı ve zengin bir tema olarak işleyegelmiştir. Bu işleyiş, edebiyatın hikâye, roman, tiyatro gibi pek çok türünde gözlemlenebilir. Ancak büyük fetih, en güzel ve zengin işlenişini Türk şiirinde bulmuştur. Bu teveccüh, klasik Türk şiirinde olduğu kadar, hatta çok daha fazla bir sayıda modern Türk edebiyatının eserlerinde gözlenir.

XIX. yüzyıldan bugüne modern Türk şairinin İstanbul'un fethine, fethin büyük komutanı Fatih Sultan Mehmed'e ve çevresindeki şahsiyetlere yönelişinin niyet, sebep ve motivasyonlarına baktığımızda, şöyle bir tablo görülebilir:

- İstanbul'un fethinin Türk tarihinin en büyük zaferlerinden birisini teşkil etmesi

- Hz. Muhammed (sav)'in fethi müjdeleyen hadîs-i şerifinin etkisi

- Fethin, etkileri bugüne kadar gelen siyasî ve sosyal bir vak'a oluşu

- Milliyetçi söylem ve ideolojinin fethi bir hamaset ve millî bir şuur vesilesi olarak görmesi

- Fetih etrafında vuku bulan ideolojik tartışmalara cevap verme çabası

- İslâmcı söylem içerisinde fethin İslâm dünyası ve bu dünyanın tarihi açısından önemini vurgulama,

- Ayasofya'yı bir İslâm mabedi olarak sahipleniş ve cami olmaktan çıkışına hayıflanış söylemleri dolayısıyla fethi ve Fatih'e yöneliş

- İstanbul sevgisi ve benimseyişinin etkisi ile fethi ve Fatih Sultan Mehmed'e gidiş

Bu belli başlı yöneliş kutupları etrafında oluşmuş olan şiir yekûnuna ana hatlarıyla göz attığımızda ise, bu tarihî vak'anın hem müstakil temalar şeklinde Türk şiirine yoğun bir biçimde taşındığını, hem de teması fetih olmasa bile İstanbul'dan, Türk tarihinden, Osmanlı'dan vs. bahseden birtakım şiirlerde bir motif olarak sık sık fethi ve Fatih'e temas edildiğini görmek mümkündür.

Fetih temalı şiirleri ise

- Zaman zaman didaktizme yönelen, çoğu bir lirik-epik duygusallıkla fethi hikâyeye eden uzun destansı şiirler, modern fetih destanları

- Fethin heyecanını işleyen, fethi bir büyük zafer olarak öven ve övünen lirik yahut epik diye niteleyebileceğimiz şiirler

- Fethi, çağı içinde veya bugün açısından yorumlamaya çalışan, aktüele taşıyan düşünce ve yorum ekseninde ilerleyen şiirler

şeklinde bir gruplandırma ile değerlendirmek mümkündür. Bu şiirlerin büyük çoğunluğu İstanbul'un fethedilişi ve Fatih Sultan Mehmed'in bu savaş içerisindeki yeri ve rolünü anlatan şiirler olarak öne çıkar. Ancak bunun yanında, Akşemseddin, Ulubatlı Hasan gibi fetih kadrosunda öne çıkmış, edebî eserlerde adeta mitleşmiş şahsiyetlerin anlatıldığı şiirler de mevcuttur. Hatta bu fetih şiirlerinde Molla

Gürânî, Molla Fenârî, Çandarlı Halil Paşa gibi fetih kadrosu içerisinde hatırlayacağımız simalar da zaman zaman görünürler.

Bu şiirlerde fetih belirli motifler etrafında anlatılır çoğu kez. Meselâ Fatih'in atını denize sürmesi anekdotu, gemilerin Kasımpaşa sırtlarından Haliç'e karadan inişi, Fatih Sultan Mehmed'in henüz 21 yaşında oluşu, "Ya İstanbul beni alır, ya da ben İstanbul'u." sözünü söylediği, Hazret-i Muhammed (sav)'in fetih müjdecisi hadîs-i şerifi, Ulubatlı Hasan'ın surlara bayrak dikışı, Fatih'in Akşemseddin'le birlikte şehre girişi, Ayasofya'ya gelişi, Ayasofya'da kılınan ilk Cuma namazı, Akşemseddin'in Eyüb Sultan'ın kabrini buluşu, Fatih'in İmparator Konstantin'in sarayını gezerken gördüğü örümcek ağı dolayısıyla okuduğu Şehnâme beyti gibi anekdotlar, bu şiirlerde sık sık hatırlanan olay ayrıntılandır.

* * *

Modern Türk edebiyatında İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmed'e dair ilk eserlerin Namık Kemal'in kaleminden sudûr ettiğini biliyoruz. Onun 1867 yılında 23 sayfalık küçük bir risale halinde yayımladığı ve neşredilmiş ilk eseri olan *Devr-i İstîlâ*'da Osmanlı Devleti'nin Kânûnî Sultan Süleyman devrine kadar olan yayılma ve büyüme dönemini kısa temaslara anlatırken Fatih'e de özel bir önemle yer verdiğini görürüz.³ Ardından İstanbul'un fethini hikâye ettiği, eskileri taklîden çok süslü ve ağdalı bir dille yazılmış bir formadan ibaret küçük bir risalecik olan *Bârîka-i Zafer* isimli eseri,⁴ devrinde çok etkili olmasa da bu yolda hatırlanması gereken bir metindir. Ayrıca Namık Kemal, *Evrâk-ı Perîşân* adlı eserinde de Selahaddîn-i Eyyûbî ve Yavuz Sultan Selim'le birlikte Fatih Sultan

.....
3 Bk. Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, nr. XVIII, İstanbul 1976, s. 5.

4 Namık Kemal bu eserini 1278/Mart 1862'de yazmış, ancak 1872'de yayımlamıştır. Bk. Abdullah Uçman, "Barika-i Zafer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 74; Mehmet Kaplan, "Namık Kemal ve Fatih", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr. VI, İstanbul 1954, s. 71-74, 82; Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 8-10. *Bârîka-i Zafer*'in Latin harfleri ile yeni yayımı için bk.: İskender Pala, *Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri*, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 220 s.

Mehmed'in biyografisine de yer verir.⁵ Namık Kemal gibi devrinin etkili bir şahsiyetinin Fatih'e ve dolayısıyla İstanbul'un fethine bu iki küçük eseriyle bile olsa teması, onun çevresindeki modernleşme düşüncelere hevesli genç edebiyatçılar zümresini etkilemiş, onların dikkat ve ilgi yelpazesi içerisinde Fatih'in ve fethin de yer almasını, bu dönemde yazılan tarih temalı şiirlerde fethin ve Fatih'in sıklıkla anlatılmasını sağlamıştır.

Nitekim bu gençlerden birisi olan Abdulhak Hamid, yazıldığı dönemde çeşitli kayıtlarda adı "Fatih Ziyaretnamesi", "Fatih Medhiyesi", "Fatih'i Ziyaret", "Fatih Mersiyesi", "Cennet-mekân Fatih Sultan Mehmed Türbesini Ziyaret", "Hazret-i Fatih'in Türbesini Ziyaret" diye de geçen "Merkad-i Fatih'i Ziyaret" şiirini kaleme alacak ve şiir, (görebildiğimiz kadarıyla), 11 Temmuz 1307/23 Temmuz 1891 tarihli *Mirsâd* mecmuasında yayımlanacaktır.⁶ "Merkad-i Fatih'i Ziyaret" şiiri, "Kabr-i Selîm-i Evvel'i Ziyaret" şiiri gibi Abdulhak Hamid'in çok sevilen ve okunan şiirlerinden birisi olmak sıfatıyla devrin edebiyatında hem tarih temasının yaygınlık kazanmasında iyi bir örneklik rolünü üstlenmiş, hem de Namık Kemal'in yukarıda saydığımız eserleriyle daha başlangıçta Yeni Türk Edebiyatı'na getirdiği bir ilgi ve hassasiyet rüzgârının güçlü sese, kuvvetli lirizme, sıkı ve etkileyici şiiriyet dokusuna sahip iyi bir örnek metinle daha sonraki genç şairlere taşınmasında önemli bir işleve sahip olmuştur.⁷

.....
5 Namık Kemal, *Evrâk-ı Perişân*, İstanbul 1884. Hakkında geniş bilgi için bk.: Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 10-26; Abdullah Uçman, "Evrâk-ı Perişân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, İstanbul 1995, s. 536. *Evrâk-ı Perişân*'ın Latin harfleri ile yeni yayımı için bk.: İskender Pala, *Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri*, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 220 s.

6 "Fatih'i Ziyaret", *Mirsâd*, y. 1, nr. 18, 11 Temmuz 1307/23 Temmuz 1891, s. 139-140.

7 Abdulhak Hamid'in bu şiirinin geniş bir tahlili için bk.: Ömer Faruk Akün, "Abdulhak Hamid'in Merkad-i Fatih'i Ziyaret Manzûmesi ve İçindeki Görüşler", *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr. VII, İstanbul 1956, s. 61-104. Şiirin neşir tarihi ve uyandırdığı etkiler için ise bk.: M. Fatih Andi, "Muallim Naci'nin Lisân-ı Fatih'ten ve Selîmiyye Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbi' ve Tahmisler", *İlmî Araştırmalar*, nr. 5, İstanbul 1997, s. 41-60; *Edebiyat Araştırmaları*, c. I, İstanbul 1995, s. 41-69.

Ancak Abdulhak Hamid bu örneklilik ve öncülük rolünde tek isim değildir. Aynı dönemde Muallim Naci de “Selîmiyye”⁸ ve “Lisân-ı Fatih'ten”⁹ şiirleriyle benzer bir kabule mazhar olmuş ve benzer bir etkiyi göstermiştir. Bu şiirlerden bizim buradaki konumuzu ilgilendiren ikincisi, yani “Lisân-ı Fatih'ten”, Fatih Sultan Mehmed'in ağzından yazılmış bir “nazm”dır ve devrin okurları ve özellikle de şairleri tarafından oldukça beğenilmiş ve üzerine nazireler, tahmisler yazılmış bir şiirdir. Gerek bu nazireler ve gerekse Abdulhak Hamid ve Muallim Naci'nin rûzgârıyla devrin edebiyatında Fatih'e dair yazılmış şiirlerden Servet-i Fünûn Edebiyatı'na kadarki süre içinde tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

- Abdulkerim Sâbit, “Tahmîs-i Lisân-ı Fatih'ten”, *İmdâdü'l-Midâd*, nr. ?, 1303/1885, s. 264-266.

- Hamdi Efendi, “Cennet-mekân Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri Lisanından”, *Risâle-i Hâfi*, y. 1, nr. 12, 25 Cemaziyelâhir 1305/26 Şubat 1303/9 Mart 1888, s. 48-49.

182

- Nâbîzâde Nâzım, “Fatih”, *Heves Ettim*, İstanbul 1303/1885, s. 22-25; *Mekteb*, y. 3, nr. 6, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894, s. 258-259.

- Mehmed Celâl, *Fatih Sultan Mehmed Hân-ı Sâni yahud İstanbul Fethi*, İstanbul 1308/1891, 32 s.

- İsmail Safâ, “Hazret-i Fatih'e Hitâb”, *Huz Mâ Safâ*, İstanbul 1308/1892, s. 106-108.

- Yusuf Nihad, “Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri Lisanından”, *Maârif*, y.3, c. 6, nr. 151, 4 Rebûlâhir 1312/22 Eylül 1310/4 Teşrin-i sâni 1894, s. 194.¹⁰

.....
8 “Selîmiyye”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1542, 27 Temmuz 1883; *Şerâre*, İstanbul 1301, s. 9-10.

9 “Lisân-ı Fatih'ten”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 1837, 7 Şevval 1301/30 Temmuz 1884; *Fürûzân*, İstanbul 1303, s. 9-10.

10 Muallim Naci'nin burada zikredilen iki şiiri ve bunlara yazılan nazireler hakkında geniş bilgi için bk.: M. Fatih Andi, “Muallim Naci'nin Lisân-ı Fatih'ten ve Selîmiyye Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî ve Tahmisler”, *İlmî Araştırmalar*, nr. 5, İstanbul 1997, s. 41-60; *Edebiyat Araştırmaları*, c. I, İstanbul 1995, s. 41-69.

Hâmid'in "Merkad-i Fatih'i Ziyaret"inde ve Muallim Naci'nin "Lisân-ı Fatih'ten" şiirinde Fatih Sultan Mehmed bize tek cephesiyle anlatılmaz. O çok yönlü bir tarihî şahsiyettir. Söz gelimi dünyaların kendisine dar geldiği bir cihangirdir, bir kahramandır, bir komutandır, yenilikçi ve muktedir bir devlet adamıdır, fikir adamı, hikmet ehli ve bilgindir, derin bir nüfûz ve vukûf yeteneğine sahiptir. Buna göre bir yönüyle devlet adamı ve savaşçı olan Fatih, bir başka yönüyle de bilgin ve sanatkârdır. Hem kılıç, hem kalem ehlidir. Fakat onun bütün bu özelliklerini ve yeteneklerini taçlandıran bir vasfı vardır ki, o da bütün maksadının ve gayesinin İslâm'ın birliği yani "tevhîd" oluşudur. Abdulhak Hamid bunu

*"Tevhîd idi merâmın İslâm ile enâmı
Birleşti ol uğurda ilminle iktidârın."*

beytiyle dile getiriverir.

Modern Türk şiirinin başlangıç dönemlerindeki bu öncü metinlerden sonra Servet-i Fünûn Topluluğu Edebiyatının (1896-1901) ve ardından II. Meşrutiyet sonrasındaki Fecr-i Âtıfciler'in tarihî temalara mesafeli ve kayıtsız duruşu bilinmektedir. Bu yıllarda, Millî Mücadele'ye gelene kadarki dönemin tarihî temalı şiirlerinde fethin veya Fatih'in bir müstakil tema ile işlenmek yerine Ziya Gökalp'te olduğu gibi kimi şairlerin mısralarına takılan birer motif olarak yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Fakat 1919'da İstanbul'un işgalinin konuşulduğu günlerde, İstanbul teması fetih ve Fatih çerçevesinde daha sık olarak şairlerce hatırlanmaya ve şehrin fethi daha çok kaleme gelmeye başlar. Âkil Koyuncu'nun "İstanbul'un Fethi",¹¹ Ali Ekrem'in (Bolayır) "İstanbul'a",¹² Halid Fahri'nin (Ozansoy) "İstanbul",¹³ Ali Mümtaz'ın (Arolat) "Tunç Madalyalar"¹⁴ gibi şiirlerini bunlar arasında hatırlayabiliriz. Bu meyanda bilhassa Millî Mücadele yıllarının şiir repertuarı içinde hatırlamamız gereken bir önemli şiir de Nazım

11 *Büyük Mecmua*, nr. 10, 19 Haziran 1335/1919, s. 151.

12 *Sebilürreşâd*, nr. 458, 12 Şubat 1336/1920, s. 182.

13 *Peyâm-ı Edebî*, nr. 1-44, 14 Ağustos 1335/1919.

14 *Dergâh*, nr. 12, 5 Teşrinievvel 1337/1921, s. 184.

Hikmet'in "Sekiz Yüz Elli Yedi"sidir.¹⁵ Milâdî tarihin 1453'ünün Hicrî tarihteki karşılığı olan 857'yi başlık olarak alan bu şiirde o günlerin Nazım'ı, fetih gününü "İslâm'ın beklediği en şerefli gün" olarak niteler, Fatih'i ise

*"O ne mutlu, mübarek bir kuluymuş Allah'ın...
Belde-i Tayyibe'yi fetheden padişahın
Hak yerine getirdi en büyük niyazını,
Kıldı Ayasofya'da ikindi namazını."*

diye anlatır. Şiirinin sonunda şairin Allah'tan niyazı ise şöyledir:

*"İşte o günden beri Türk'ün malı İstanbul,
Başkasının olursa yıkılmalı İstanbul."*

1923'ten 1950'lere gelene kadar Cumhuriyet'in ilk otuz yılında Fatih Sultan Mehmed ve İstanbul'un fethinin Türk şairinin ilhamına ve hatırna pek de uğramadığını söylemek fazla keskin bir ifade olmaz. Aradaki birkaç metin, bu uzun süre içerisinde bu temayı belirgin kılmaktan uzaktır. Bunda bu dönemin yönetimlerinin ve kültür politikalarının Osmanlı kimliğine mesafeli ve hatta zaman zaman inkârcı duruşunun etkisini ve "Eski'yi unut/Yeni yolu tut." sloganıyla tebellür eden bu duruşun edebiyatçılar ve aydınlar üzerinde oluşturduğu "mahalle baskısı"nın rolünü de unutmamak gerekir.

1953, Türk şiirinde İstanbul'un fethi teması için adeta bir dönüm noktasını teşkil eder. Fethin 500. yılı dolayısıyla gerçekleştirilen kutlamalar ve kültürel faaliyetlerin, matbuattaki neşriyatın bu yeniden parlayışta ve uyanışta büyük rolü vardır. Bu tarihlerde uzunlu kısıklı pek çok fetih ve Fatih şiirinin dönemin dergi ve gazetelerinde yer almasının yanısıra, fethi konu edinen kitaplık çapta hacimli manzum metinler, özellikle de destanlar da öne çıkar. Dergiler özel sayılar hazırlar. Fetih temalı şiirleri toplayan antolojiler yayımlanır.

1950 sonrasının Türk siyasî ve fikrî hayatında ucu çok sesliliğe ve düşünce özgürlüğüne adım adım açılan bir sürecin de gelişim dilimi

olduğunu unutmamak gerekir. Bu gelişimle birlikte Türk düşünce dünyasındaki fetih yorumlarında da bir çeşitlilik, zenginlik ve fethi gerçekleştirdiği zamanın şartları içinde anlamak kadar bugünün şartları altında yorumlamak ve bu büyük siyasi olayın bugüne etkisini daha iyi kavramak yolundaki çabalar da kendisini günbegün daha çok ortaya koyar. Bu bağlamda Ayasofya'nın temsil ettiği değerler dünyası, mabed-in camiliği ve Fatih'in emaneti oluşu, fethin Türk toplumuna ve daha geniş ölçekte İslâm dünyasına kazandırdıkları, Fatih'in ve fethin millî ruhun inşasındaki yeri ve etkisi, "çağdaş" düşünce açısından "fetih" olgusu gibi konular da İslâmcı, milliyetçi yahut da seküler Batıcı bakış açılarıyla kendisine gelene kadarki niteleme ve değerlendirmelerden çok farklı olarak, yeniden ve yeniden dillendirilmeye başlanır. Bu durum ise, İstanbul'un fethi hadisesinin şiirde işlenişine, bilhassa 1960'lardan itibaren, ideolojik bir gözlüğün ve bu gözlüğü kullanılır kılan bir bakış açısının eşlik etmesini doğurur. Böylelikle fetih hadisesi, Türk düşüncesinin etrafında yeni açılımlar ve yorumlar ürettiği odak vak'alarından birisi haline gelir ve daha evvelki işlenişlerinden çok daha farklı bir tarzda güncel hayatın ve aktüel düşüncenin yapıları arasına girer. Bugünün entelektüeli ve sanatkarı artık İstanbul'un fethine bakışı ile de düşünce arenasında bir saf tutmakta, bir tercihte bulunmakta ve tercih ettiği duruşla oluşturduğu entellektüelitesine elbise giydirmektedir.

* * *

Yukarıda fethin 500. yıldönümü kutlamaları ile birlikte ve 1953'ü takip eden zaman diliminde Türk şiirinde fetih temasının da arttığını söyledik. Bu artış kadrosu içerisinde birkaç ismi bilhassa anmak gerekir. Bunların başında, bir rubaisinde

*"Ben hicret edip zamanımızdan yaşadım
İstanbul'u fethettiğimiz günlerde."*¹⁶

diyen Yahya Kemal Beyatlı gelir. Ona göre Türk tarihinin ideal zamanı bu fetih günleridir. Onun "İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel"i fethin 500. yıldönümünden bize hatıradır. "Ok", "İstanbul Fethini

¹⁶ Yahya Kemal, *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş*, İstanbul 1988, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., s.10.

Gören Üsküdar” ve hatta “Kocamustâpaşa” şiirleri de fetih etrafında şekil bulmuş şiirlerdir. Bunlar arasında bilhassa “İstanbul’u Fetheden Yeniçeriye Gazel” şiiri, dokusunu dokuyan “pençe-i Alî”, “feth-i mübîni zâmin tebşîr”, “deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl”, “yed-i takdîr” ve “tekbîr” gibi kelime kadrosu ile fethi dîni bir zemine oturtan bir metin olarak dikkat çeker. “Ok” şiiri, Yavuz Sultan Selim’in önünde gerçekleşen bir ok atma yarışına katılmış olan Bektaş Subaşı’nın İstanbul’un fethi günlerinde aldığı bir yaradan çıkararak yanında taşıdığı okla atış yapıp hedefi kalbinden vuruşunu anlatır. Sultan’ın sorusu üzerine, Bektaş Subaşı, kerametini kendisinde değil, bu fetih günlerinin hatırasını taşıyan okta olduğu ima eden bir cevap verir. Bu cevap, Bektaş Ağa’nın şahsında fethin nasıl bir devamlılık bilinciyle ve ihtiyarın ruh dünyasında yaşanan bir “hâl” olarak var olduğunu bize hissettirmektedir. “İstanbul Fethini Gören Üsküdar” ise, Üsküdar sırtlarından bir bakışla fetih günlerinin ana çizgileriyle anlatıldığı bir şiirdir. Şiire göre, İstanbul’un fethi günü Türk tarihinin en mutlu günüdür. Bu mutlu günde Üsküdar İstanbul’un fethi için yüz bin meleğin şehre uçtuğunu görmüş ve bunu asırlarca içinde saklamıştır. Bu mısralar, fethin manevî boyutunu da dile getiren mısralardır. “Kocamustâpaşa” şiirinde ise İstanbul’un fethi, sosyal dokuyu, millî şahsiyeti var eden bir ruh olarak işlenir.

186

Arif Nihat Asya da İstanbul’un fethine şiirlerinde sık sık yer veren bir şairdir. Onun “Fetih Marşı”, yazıldığı günden bugüne nesillerin hafızasında olan bir şiirdir ve çok sevilmiş, beğenilmiştir. Bundan başka “Fatihler Ölmez”, “Boğazkesen Hisar”, “Beyaz Atlı” gibi şiirleri de bu meyanda akla gelenlerdendir. Asya, bilhassa “Fetih Marşı”nda İstanbul’un fethini bugüne taşır, fethi yapan ruhu ve iradeyi bugünün gençliğine bir bilinç ve eylem gücü olarak aşılacak ister. Onun kafasındaki ideal gençlik, zamanenin bozuk ve olumsuz şartlarına rağbet etmeyen, hatta onu fetihden aldığı ruhla ve büyük bir azim ve gayret ile değiştirmeye çalışan bir gençliktir. Bu bakımdan şiirde aktüel zamanın tahkiri ve eleştirisi kendisini çok belli eder:

“Yüzüne çarpmak gerek zamânenin fendini!

Göster kabaran sular nasıl yıkar bendini!

Küçük görme, hor görme, delikanlım kendini!

*Şu kırık âbideyi yükseltecek taştasın,
Fâtih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın
(...)*

*Bırak, bozuk saatler yalan yanlış işlesin!
Çelebiler çekilip haremelerde kışlasın!
Yürü aslanım, fetih hazırlığı başlasın.*

*Yürü, hâlâ ne diye kendinle savaştasın?
Fâtih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!*

Şiirin bütünü bu gözle okunduğunda "Fetih Marşı"nın bir geçmiş güzellemesi olmaktan ve yüzü geçmişe dönük durmaktan ziyade fethi yapan ruh ve bilinci bugüne taşıyan bir metin olduğu görülür.

1953 sonrasındaki fetih şiirleri arasında destanların da var olduğuna yukarıda temas etmiştik. Yalnızca 1953 yılında böyle uzun destanlardan oluşan 10 adet kitap yayımlandığını biliyoruz.¹⁷ Ancak bir iki tanesi hariç bunların büyük kısmının şiir değeri açısından zayıf olduğunu da söylemek gerekir. Bu metinler ya uzun uzun tasvirlerle doludur, yahut da kelime ve mısra tekrarlarıyla sağlanmaya çalışılmış ses unsurunu öne çıkararak etki oluşturmayı, hamasî bir edâya bürünmeyi denerler. Her iki halde de tahkiye bu uzun metinlerin omurgasını oluşturur. Metinlerin uzunluğu, çoğu kez lirizmin veyahut epik söylemin gerilimini yok etmiş, bunları adeta didaktik bir metne dönüştürmüştür.

.....
17 1953 yılında kitap olarak yayımlanmış destanlar şunlardır:
Fazıl Hüsnü Dağlarca, *İstanbul Fetih Destanı*, İstanbul 1953, 63 s.
Gökhan Evliyaoğlu, *Kostantiniyye Kızılması*, İstanbul 1953, 47 s.
Arif Hikmet Par, *İstanbul'un Fetih Destanı*, İstanbul 1953, 95 s.
Orhan Seyfi Orhon, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1953, 63 s.
Ünsal Özmen, *Fetih Destanı*, İstanbul 1953, 61 s.
Sırrı Uzunhasanoğlu, *Bir Devrin Doğuşu*, İstanbul 1953, 30 s.
İbrahim Tarık Çakmak, *İstanbul'un Fethi Destanı*, İstanbul 1953, 66 s.
İbrahim Minnetoğlu, *İstanbul Fethi Destan Denemesi*, İstanbul 1953, 65 s.
Hakkı Gerek, *Fatih Günü*, İstanbul 1953, 8 s.

1953'teki bu destan rüzgârı, hızı kesilmekle birlikte, daha sonraki yıllarda da devam eder.¹⁸ Ayrıca fetih şiirlerini toplayan antoloji çalışmaları ve dergilerin fetih, Fatih yahut Ayasofya'ya dair özel sayıları da olmuştur.¹⁹

1950'lerden bugüne gelen bu tema akışına ana hatlarıyla baktığımızda yazılan şiirlerin şöylesi bir fetih yorumu ve işleyişi odakları çevresinde var olduklarını görürüz:

- İstanbul'un fethi Türk tarihinin en büyük ve önemli sıçrayışlarından biridir. Millî bir şahlanış ve kahramanlık destanıdır.

- Fetih, çağları aşan büyük bir zaferdir. Türk askerinin fedakârlık, cesaret ve cihad aşkının tezahürüdür.

- Fetih, Osmanlı Türk'ünün dünyaya farklı ve yeni bir bakış açısıyla bakışını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ni çağının süper gücü olma yoluna sevk etmiştir.

- İstanbul'un fethi, yalnızca Türkler için değil, İslâm dünyası için de önemli gelişmeler sağlayan büyük bir olaydır.

- Bizans'ın yıkılışı, İslâm dünyasını olduğu kadar Hıristiyan Avrupa'yı da etkilemiş ve değiştirmiştir. Fetih Batı'nın güvenini sarsmıştır.

- İstanbul'un Avrupalıların elinden çıkması, onların İpek ve Baharat yollarına alternatif başka ticaret yolları aramasını doğurmuş, bunun neticesinde Batı dünyasında coğrafi keşifler başlamıştır.

188

.....
18 1953'ten sonra yazılmış İstanbul'un fethi destanları ise şunlardır:

Azmi Güleç, *Fetih Yıldızı*, Ankara 1958, 51 s.

Mehmet Çavuşoğlu, *Ulubadlı Hasan Destanı*, İstanbul 1959, 48 s.

Fazıl Oyat, *İstanbul'u Alan Türk*, Ankara 1960, 23 s.

Vehbi Cem Aşkun, *Fetih Destanı*, İstanbul 1961, 11 s.

Kemal Ertürk, *Sultan Fatih Mehmed Han'ın Destanı*, İstanbul, tarihsiz, 20 s.

Cahit Tanyol, *Ulubatlı Hasan Destanı*, İstanbul 1967.

Cahit Tanyol, *Kuruluş ve Fetih Destanı*, İstanbul 2004.

19 Bunlara dair kısa bilgiler için bk.: Abdulmecit Canatak, "Türk Şiirinde İstanbul'un Fethi ve Fatih", *Türk Edebiyatında İstanbul'un Fethi ve Fatih*, (Hz. Kazım Yetiş), İstanbul 2005, s. 86-87.

- Batı, din ve vicdan hürriyeti, inanca saygı, âlime hürmet kavramını Fatih'ten öğrenmiştir.

- İlim adamlarına verilen değer ve hürmet, fetihden sonra İstanbul'un dünyanın sayılı ilim merkezlerinden birisi olmasını sağlamıştır.

- Anadolu ve Rumeli fetihle birleşmiş, Osmanlı'nın büyümesi hızlanmıştır.

- İstanbul'un fethi, fethin müjdesini veren hadis-i şerifi dolayısıyla Hazret-i Peygamber (A.S)'in bir mucizesinin daha gerçekleşmesi demektir.

- Fetih, Eyüb Sultan'ın adeta yeniden hayatıyet kazanması demektir.

- Ayasofya'nın kiliseden camiye çevrilmesi, İslâm'ın gücünün bir sembolüdür. Bu yüzden Ayasofya bugün yeniden camiye tebdil edilmelidir.

- Fetih, kendisini gerçekleştiren ruhla bugünü de aydınlatacak ve dinamizm aşılacak bir vak'adır.

- Fethin mimarı Fatih Sultan Mehmed, büyük bir cihangir ve kahraman olduğu kadar, bir devlet adamı, âlim ve sanatkâr bir kişidir.

- Fatih, çevresine topladığı çok değerli askerler, komutanlar, bilginler ve sanatkârlarla, bir ekip olarak bu zaferi kazanmıştır.

* * *

İşte belli başlı bu yorum ve yaklaşım maddeleri çerçevesinde eserinde İstanbul'un fethini ve onu gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed'i yoğun ve kalıcı bir tema olarak işleyen modern dönem Türk şairi, bu temayı binlerce şiirle geçmişten bugüne canlı tutarak getirmiş, bugünün edebiyatında roman, hikâye, tiyatro gibi edebî türlerin yanında şiirde de güçlü bir fetih ve Fatih temalı eserler yekûnu oluşturmuştur. Türk şiirinde, hatta bütünüyle Türk edebiyatında, İstanbul'un fethi kadar üzerinde yoğunlaşılacak ve bu yüzden de canlı ve kalıcı olan tarih teması çok azdır. Bunda bizatihi fethin kendisinin büyüklüğü ve vuku

bulduğu çağa tesiri kadar, üzerinden yarım binyıllık bir süre geçmiş olmasına rağmen hâlâ bugüne verebildiği mesajların ve uyandırdığı etkilerin sıcaklığı ve güncelliği de etkili olmaktadır.

Kaynakça

Akün, Ömer Faruk, “Abdülhak Hamid’in Merkad-i Fatih’i Ziyaret Manzûmesi ve İçindeki Görüşler”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr. VII, İstanbul 1956.

Akün, Ömer Faruk, “Nâmık Kemal’in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri”, *Türkiyat Mecmuası*, nr. XVIII, İstanbul 1976.

Andı, M. Fatih, “Muallim Naci’nin Lisân-ı Fatih’ten ve Selîmiyye Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî’ ve Tahmisler”, *İlmî Araştırmalar*, nr. 5, İstanbul 1997, s. 41-60;

Andı, M. Fatih, *Edebiyat Araştırmaları*, c. I, İstanbul 1995, s. 41-69.

Aşkun, Vehbi Cem, *Fetih Destanı*, İstanbul 1961, 11 s.

Beyatlı, Yahya Kemal, “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul 1990, s. 3-7.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söylemiş*, İstanbul 1988, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

Canatak, Abdulmecit, “Türk Şiirinde İstanbul’un Fethi ve Fatih”, *Türk Edebiyatında İstanbul’un Fethi ve Fatih*, (Hz. Kazım Yetiş), İstanbul 2005.

Çakmak, İbrahim Tarık, *İstanbul’un Fethi Destanı*, İstanbul 1953, 66 s.

Çavuşoğlu, Mehmet, *Ulubadlı Hasan Destanı*, İstanbul 1959, 48 s.

Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *İstanbul Fetih Destanı*, İstanbul 1953, 63 s.

Ertürk, Kemal, *Sultan Fatih Mehmed Han’ın Destanı*, İstanbul, tarihsiz, 20 s.

Evlıyaoglu, Gökhan, *Kostantınıyye Kızılması*, İstanbul 1953, 47 s.

- Gerek, Hakkı, *Fatih Günü*, İstanbul 1953, 8 s.
- Güleç, Azmi, *Fetih Yıldızı*, Ankara 1958, 51 s.
- Kaplan, Mehmet, "Namık Kemal ve Fatih", *IÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr. VI, İstanbul 1954.
- Minnetoğlu, İbrahim, *İstanbul Fethi Destan Denemesi*, İstanbul 1953, 65 s.
- Muallim Naci, *Fürûzân*, İstanbul 1303, s. 9-10.
- Muallim Naci, *Şerâre*, İstanbul 1301, s. 9-10.
- Orhon, Orhan Seyfi, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1953, 63 s.
- Oyat, Fazıl, *İstanbul'u Alan Türk*, Ankara 1960, 23 s.
- Özmen, Ünsal, *Fetih Destanım*, İstanbul 1953, 61 s.
- Pala, İskender, *Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri*, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 220 s.
- Par, Arif Hikmet, *İstanbul'un Fetih Destanı*, İstanbul 1953, 95 s.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Ne İçindeyim Zamanın", *Bütün Şiirleri*, (Haz. İ. Enginün), İstanbul 1989.
- Tanyol, Cahit, *Kuruluş ve Fetih Destanı*, İstanbul 2004.
- Tanyol, Cahit, *Ulubatlı Hasan Destanı*, İstanbul 1967.
- Uçman, Abdullah, "Barika-i Zafer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s.74.
- Uzunhasanoğlu, Sırrı, *Bir Devrin Doğuşu*, İstanbul 1953, 30 s.

Şair Fatih: Avnî

PROF. DR. İSKENDER PALA*

Rivayete göre XV. yüzyılın önde gelen şairlerinden Şeyhî, haftanın muayyen bir gününde Germiyan Beyi'nin (II. Yakup Bey) huzuruna çıkarak ona yazdığı şiirlerinin en güzellerini okur, miktarınca da bahşiş almış. Günün birinde beyin huzuruna başka bir şair daha çıkagelmiş. Ama bunun elinde bir bağlama... Münasip bir vakitte buyur şair demişler. O da almış eline sazını başlamış ırlamaya:

*Benüm devletlü sultanum akibetün hayır olsun
Yediğin bal ile kaymak gezindiğin çayır olsun*

Yakup Bey'in çok hoşuna gitmiş. Şiir bitince büyük bir coşkuyla atılmış. Bu arada Şeyhî'ye verdiği bahşişin iki mislini halk ozanının kuşağına sokuşturmayı da ihmal etmiyormuş:

Aha işte!.. Şiir dediğin böyle olur yahu! Bizim Şeyhî gelir, söylenir söylenir durur, anlamadığım halde dinlemek zorunda kalırım, üstüne üstlük para da veririm.

Selçuklu devletinin dağılmasından sonra Anadolu'da pek çok Türk beyleri Yakup Bey gibiydiler. Şairler de onların saraylarında

bazen bir kinin, bazen de bir iltifatın peşinde dolanır dururlardı. Sultanlar ile şairler arasındaki bu ilişkinin Türk medeniyeti adına değişmesi ve yüksek kültür ortamına taşınması ancak İstanbul'un fethinden ve Fâtih Sultan Mehmed'ten sonra gerçekleşecektir. Onun zamanına kadar Anadolu'da hüküm süren beylik ve aşiret anlayışı, ondan sonra cihangirâne bir devlete dönüşmeye başlayacaktı.

Türk yurtlarında bazı bazı sultanlar vardı. Kahramanca hayatlar yaşadılar ve yeryüzünün çehresini değiştirdiler. Yapıp ettikleri bize tarih diye anlatıldı. Bugün o tarihe bakıp da şüphe yahut karanlıklar içinde kıvranarak bir ışık arayan dimağlar, belki onları hiç merak etmeyecekler... Ama eğer merak ederlerse, telaffuz edecekleri ilk isimlerden biri Fâtih lakabıyla anılan II. Mehmed olacaktır; Sultan Murad oğlu Mehmed.

Eski tarih ve siyaset kitaplarının ortaçağdan damıtarak sık sık tekrarladıkları bir söz vardır; derler ki: "Kelâmü'l-mülük, mülüku'l-kelem". Yani "Sultanların sözü, sözlerin sultanıdır". Yahut tersinden okuyalım: "Sözlerin sultanı, sultanın sözüdür." İşte bu yüzden gerek krallar, gerekse sultanlar söze, sözün güzel söylenen biçimine, özellikle de şiire çok önem verdiler, hatta bazıları bizzat sözün de efendisi olmak için çaba harcadılar. Doğu'nun hükümdarları ise bu uğurda amansız yarışlara girdiler, kılıçlardan evvel kalemlerle birbirlerine üstün gelme gayreti içinde oldular. Bu tavır onlara, birer hükümdar olmadan evvel gönül sahibi birer insan olduklarını da hatırlattı ve içlerindeki emelleri, umutları dile getirirken tebaalarına biraz daha yakınlaştılar, onları gerçekleriyle tanıdılar.

Fâtih, Türk tarihinin herhalde gelmiş geçmiş en renkli ve en büyük hükümdarıydı. Geniş bir kültür hamuruyla yoğurulduğu, başlıca doğu ve batı dillerini bildiği, matematik ve müsbet ilimler ile askerlikte fevkalade başarılı olduğu, topçuluk fenninde deha derecesinde başarılar imza attığı, edebiyat sahasında üstün bir yeteneğe sahip bulunduğu ve Arap ve Fars edebiyatlarını çok iyi bildiği vs. göz önüne getirilirse onun arkaplanını oluşturan birikimin de ne denli yüksek olduğu anlaşılır. Zorzo Delfin onun manevi portresini çizerken, "pek az gülen, mütemediyen çalışan, cömert, tasavvurlarında inatçı, atılğan

ve cür'etli; İskender gibi şan ve şerefe doymak bilmeyen, zahmet ve zorluklara tahammüllü, kat'i konuşan ve sözünden dönmeyen, son derece hırslı ve zevk u sefahatten uzak" dedikten sonra çok dikkate sayan bir cümle yazar: "Her gün okumayı adet edinmiştir." Bize göre 21 yaşındaki bir delikanlıyı cihan hükümdarı yapan özelliklerin en önemlisi buydu. Çünkü kurduğu cihan devletinin içini ilimle ve sanatla doldurmak gibi bir idealin arkasında yürüyordu.

Sultan II. Murad'ın, oğluna daha küçük yaştan itibaren ilim yolunu açtığı ve eğitimine özen gösterdiğini bütün tarihi kaynaklar kaydederler. Ayrıca o da bilgi edinmekten hoşlanmaktadır. Henüz 11 yaşında Manisa'ya vali tayin edilmesi, 12 yaşında iken de bizzat babası tarafından tahta çıkartılıp devlet idaresinin ellerine teslimi, şüphesiz ondaki birikimin yüksek seviyelerde olduğunu ve devlete güven verdiğini gösteriyor. Onun gelecek planları arasında İstanbul'u fethetmek kadar çevresindeki Müslüman Türk devletinin ve elbette ki Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun da hâkimi olmak var idi. Bunun için felsefe başta olmak üzere matematik ve diğer müspet ilimlere, insanlık tarihine, dünya coğrafyasına, askerlik fennine ilgi duyuyordu. Öğrenme arzusu öyle bir noktada idi ki kısa sürelerde çeşitli bilim dallarında ihtisaslaşmış konunun üstâdları ile tartışır duruma gelebiliyordu. Bu arzu bir tür itici güç olmuş, ilimden zevk almasını sağlamıştı. Bütün bu müspet bilim çalışmalarını daha çocukluğundan itibaren edinmekte olduğu dinî bilgiler, Kur'an, hadis, kelam, fıkıh, mantık vs. ile telif edip dünyayı bir elma gibi eline almaya ve onunla adeta oynamaya hazırlanıyordu.

İstanbul'u fethedip doğunun ve batının imparatoru olduktan sonra dünyanın neresinde bir âlim duysa yüksek pahalar ve değerli hediyeler ile onu sarayına davet ederek bilimselliğin imkanlarını devlet hizmetinde kullanmak istemiştir. Bu husustaki gayreti -bütün tarihçilerin ittifak üzere yazdıklarına göre- dünyadaki hiç bir hükümdar ile kıyaslanamayacak derecede fevkalade imiş. Türkistanlı ünlü matematik ve astronomi âlimi Ali Kuşçu'yu İstanbul'a getirtirken yolculuğun her günü için kendisine 1.000 akçe verdiği; ünlü şair ve âlim Molla Câmî için de adım başına bir akçe paha biçtiği bilinmektedir.

Fâtih'in sarayında Yunanca yazan katipler (Dimitrios Apocaucas Kiritsiz), Arapça sohbet ettiği âlimler (Hocazâde, Molla Yegân vb.), Yunan ve Latin dillerinde eğitim görmüş tabipler (Jacopo da Gacta), Türkçe yazan usta şairler (Ahmed Paşa, Mahmud Paşa vb.) ve nihayet Molla Gürânîler, Molla Hüsrevler, Sinan Paşalar var idi. Bunlardan kimisiyle dinî ilimler tartışırken bir başkasıyla siyasi ilişkileri, yine diğeriyle felsefe veya astronomi konularını mütalaa ediyordu. Bunlar da yetersiz kaldığı zamanlarda kitaplar getiriyor, araştırıyor, öğreniyordu. Nedimlerinin kendisine okuduğu kitaplar arasında şarkın İslâmî risâleleri olduğu kadar Laertius, Quintus Curtis, Herodotus, Livy gibi batılı yazarların eserleri de vardır. Onun hayatını Rumca olarak yazan nedimi Kritovulos, "İskender, Pompeius ve Julius Caesar'in tarihine ilgi duyduğunu, Yunan felsefesine dair eserler okuduğunu ve bilhassa Aristo ile Stoik felsefeyle ilgilendiğini" kaydeder. Sarayında 16 Yunanca eser yazdırdığı, bazı batılı eserleri Arapça'ya tercüme ettirdiği, dünyanın çeşitli bölgelerine ait haritalar toplatıp yeni haritalar çizdirdiği, Bellini'yi sarayına davet edip resmini yaptırdığı, sarayda cilt ve tezhib atölyeleri kurduğunu vs. hep onun cihangirane anlayışı sonucudur. Ona göre bir milleti yüksek bilim ve kültürle yoğurmadıktan sonra cihan hâkimi yapmak mümkün değildir. Sırf bu yüzden olsa gerek kişiliğindeki bütün o kültür birikimi öncelikle kendi kurduğu Enderun teşkilatına ve medreselere yansıyacak, kısa bir süre de olsa ilim dünyasına Osmanlı damgasını vuracaktır. Nitekim aynı yüksek kültür onun icraatlarından, kurduğu medeniyetten, tarihi başarılarından anlaşılabilirdiği gibi zaman zaman şiirlerinde de kendini gösterecektir.

Fâtih'in edebî adı "Avnî"dir. Avnî, "yardımla ilgili, yardım eden, arka çıkan, imdada yetişen" gibi mânâlara gelir. Ancak bir padişah böyle bir mahlas alabilir. Zirâ ki bu mahlasın icâbını yerine getirmek oldukça zor olsa gerektir.

Avnî, şair bir babanın oğluydu. Güzel sanatlara ilgili ve hayranlık duyan bir ince ruha sahipti. İlme ve âlimlere verdiği değer dillere destan ve ahfâdına örnek olmuştur. Dinî ve müspet ilimlerde oldukça âlim ve ilmiyle âmildir. Açık fikirli ve ileri görüşlüdür.

Bu özelliklere sahip bir kişinin, klasik Türk şiirinin kuruluş çağını tamamlayan şairler arasında yer alması, elbette pek tabiidir. Şiire verdiği değer, zindana attırdığı şair veziri Ahmed Paşa'yı, bir kasîde vesilesiyle affetmesinden anlaşılabilir.

Şiirde, devrinin yegânesi yahut sultânü'ş-şuarâsı değildi. Ancak üstâd şairlerin hemen peşi sıra değerlendirilebilecek bir şiir kudretinin sahibiydi. Çağının şiir dilini ince hayallerle yoğurarak kullanması, Türkçeye karşı sorumluluğunun sonucudur. Açık ifâdeleri ve akıcı üslûbu, henüz sanatlara boğulmamış bir Türk şiirinin güzel örneklerine kapı aralar. Tasvirlerindeki başarı ve mazmunlarındaki geniş açılımlar, hemen ilk anda anlaşılabilir kadar açık ve yalındır. Türkçe'ye devrinin üstâdlarından daha fazla bağlı oluşu, Arapça-Farsça tamlamalar yerine açık Türkçe ifâdelere yönelmesine yol açmıştır.

Klasik Türk şiirinin kendine has kalıp ve çerçevesi içerisinde onun heyecanları ve duyguları, kâh bir şahlanış; kâh üstâdları taklid edasıyla mısraa dökülür. Gerek zekâ oyunları ve hayâller; gerekse muayyen kalıp ve fikirler, onun şiirini de çağdaşları ile aynı klasik kategoriye dahil eder. İster aşkı, ister tasavvufu ve dinî temâyülleri terennüm etsin, hemen her bir mısraı, edebî anlayışından kaynaklanan yalın ifâdesi ile kuvvet bulur. Edebî sanatlara sapınakla birlikte asla bunu bir gaye edinmemiştir. Gerektiği hâllerde sözünü sanatlı söyler, ama asla sanat endişesiyle söz söylemez. Hemen her türden edebî sanata örnek bulunabilecek şiirlerinde onu zaman zaman bir kelime sihîrbazı olarak görmek de mümkündür. Duygu ve düşüncelerini anlatırken ne kadar arı ve duru ise, o derece de sanatkârânedir. Keza klasik edebiyatımızın kültür birikimi arasında yer alan kıssalar, efsâneler ve tarihî hikâyeleri de ustalıkla anar.

Avnî, aruzu ustaca kullanan bir şairdir. Gerçi elde bulunan şiirleri, % 90 gazellerden ibarettir ve gazel nazım şekli, aruzun kolayca uygulandığı bir şekildir. Ancak Avnî'nin gazelleri dışında olan bir muhammes, bir kıt'a, birkaç beyit ve bir mısrada da aynı vezin başarısını görürüz. Hatası yok mudur? Elbette aruz hatâları yapmıştır. Ama bunu Türk şiirinin o çağı içinde ve ikinci sınıf bir şairin kalem eseri olan manzûmeleri arasında merceklerle aramaya kalkışmak da ayrı bir

hatadır. O, öncelikle Fâtih, sonra Avnî'dir. "Fâtih olmasaydım, Ulubatlı Hasan olurdu" diyen bir ruh kahramanıdır. Bu bakımdan şiirlerini birer İstanbul fethi cesâmetinde görmek yahut heybetle kıyaslamak yanlış olur. Kaldı ki henüz onun var olduğu bilinen mürettep divânı ele geçmemiş; kaynakların bahsettiği kasîde ve kıtaları incelenmekten uzak kalmıştır.

Klasik şiirin belli kuralları ve hayâl dünyası içinde orijinal söyleyişlere ulaşmak ve bunları da müstesnâ ifadelerle vezne dökmek oldukça güçtür. Aşka, âşika, mâşuka dair ifâdeler başta olmak üzere bir divân şairi, her çeşit manzûmesini kişiselliği ile ziynetlendirmek zorundadır. Fâtih bunu yaparken oldukça başarılıdır. Her ne kadar o bir dil otoritesi değilse de Osmanlıca'ya hâkimiyeti sâyesinde duygularını vuzuhla ifade edebilmiştir. Vokabüleri oldukça zengindir. Kelime hazinesi, geniş bilim ve kültürünün bir göstergesidir. Kullandığı kelimeler, şiirini cana yakın ve samimi bir edâya büründürür. Denilebilir ki çağının diğer şairleri arasında -ki bunların sayısı neredeyse 50'yi bulmaktadır- onun bu samimi dili diğerlerinden ayırdedilmesini sağlar. Hatta Hafız gibi, Sâdî gibi İran şiir üstâdlarının etkisi bile onun bu saf üslûbunu değiştiremez. Keza Şeyhî ve Ahmed Paşa gibi Türk şairlerinden etkilenmiş olması da bu üslûba fazla tesir etmez. Devrinin üstâdi şairler dilinde alelâde sayılan herhangi bir ifâde; bazen bu sultan şairin dilinde daha bir câzibe kazanır. Başka bir deyişle, Ahmed Paşa, Şeyhî veya Necâtî'nin bir güzele kul olmak istemeleri ile aynı güzeli Fâtih'in kendisine sultan edinmek istemesi arasında bir anlayış farkı vardır. Böyle bir ifadede birinciler temennîden öte geçemezken, Fâtih bir tenezzül ve fedakârlığı terennüm etmiş sayılır.

Nihayet Fâtih'in şiirlerinde sağlam bir İslâm itikâdı ve müspet bilimler sentezi sezilir. Âlimlerle sohbetleri, şiir meclislerinde âsûde geçen demleri, onun Kur'an, hadîs, fıkıh gibi ilimlerdeki vukûfu yanında çağının bilimsel seviyesiyle de şiirine yansır. Yunan felsefesinden etkilenmiş olmasına rağmen felsefî görüşleri yine de İslâm inancı ile pekiştirilmiş vaziyettedir. Tasavvufun esaslarını anmakla beraber, şiiri devrin tasavvufî şiirlerinden farklı bir mecrâda akar. Andığı beşeri güzellere bazen Cemâl-i Mutlak'a uzanan bir çizgide görüntü verirler.

Cihân sultanı iken kendini aşk sultanına kul olarak düşünmesi; dünyadan sıkıldığı zaman aşk meyhanesini arzulaması, hep bu yüce duygunun eseridir.

Sultan Fâtih... Herkes için meşru olan aşk onun için ayıp mıydı acaba? Herkesin dile getirdiği duygular onun ağzından çıkınca ayıplanır mıydı? Belki öyle kabul edenler oldu, ama o buna hiç aldırmadı. Ete kemiğe bürünmüş bir insan olarak herkes gibi sevdi, ağladı, sevindi, kavuştu, umut etti ve acı çekti. Bizler ona sırça sarayında yaşayan yan tanrı mitolojik bir kahraman olarak bakmadığımız müddetçe, dizelerinde veya beyitlerinde karşılaştığımız bir şair Fâtih'i, Avnî'yi daha iyi tanıyabileceğiz. Tanidikça da onun hüznünü veya neşesini anlayabilecek, onu kendimize biraz daha yakın hissedeceğiz. Çünkü zamanlara hükmeden o adam, tarih koridorlarında biraz da dizeler, beyitler, gazeller ve musammatlarıyla yaşadı.

Atamız Ebü'l-Feth Mehemmed Han'ın dünya mülkünde olduğu kadar söz mülkünde de devirler açan fetihleri olduğu meşhur-ı âlemdir. Zira ki kendisinden sonra Türk şiiri ve şairleri Türk yurdunda, hayalleri imbikten geçirip potalardan süzerek söyler olmuşlardır. Türk şiirinin istikbali için bu zemini hazırlayan, şairleri himaye ile sözü üst perdeye çıkararak odur. Sultanların sarayına şiir meclisleri onun zamanında girdi, şiirin itibarı arttı. Bunu yalnızca şairleri dinleyerek başarmadı, kendisi de onlarla birlikte söyledi, atıştı, yarıştı. Ve bir gün, benim en çok sevdiğim o iki beyti söyledi. Birincisi, düşmanlarıyla ittifak yaparak Osmanlı Beyliği'nin aleyhinde bulunan ve kendisini tepelemekten bahseden Karamanoğlu Kasım Bey'e bir mektup, bir savaş ilanıydı ki, bence yalnızca bu beyit ile savaşın yarısını kazanmış sayılırdı:

*Bizimle saltanat lâfın edermiş ol Karamanî
Hudâ fırsat verirse ger kara yere karam anı*

İkinci beyit, bütün divan şiiri içinde bile kendine has ifade ve üslubuyla parlayan iki dizidir ki kulaklara küpe olmaktan ziyade aşk ile çarpan göğüslere gerdanlık olmayı hak eder:

*Senin zincir-i zülfünden dil-i divâne bent ister
Usandı dert ile candan asılmağa kement ister*

Beyitteki tamlamaların sondan başa doğru çözüldüğünü (zincir-i zülf = zülfünün zinciri) ve bilinmeyen tek kelime olarak da “dil”in “gönül” demek olduğunu söylesek, zannederiz bu güzel mısraları ayrıca bir de günümüz diline çevirmeye gerek kalmaz. Akıcılığı, yalınlığı, içindeki derin mânâ dünyası ve ahengi ile bu beyit bize “kelamül-mülük, müluku’l-kelam” meselini hatırlatıyor.

Beytin dünyasını yakından görebilmek için aşk çılgınlarının kendilerine ve çevrelerine zarar vermesinler diye bîmârhanelerde önce zincirlerle bağlanıp sonra yavaş yavaş tedavi edildikleri dönemlere gitmemiz gerekir. Hani bir âşıkın sevgilisine yalvarırken “Gönlüm senin için çılgına döndü, zincirlik divane oldu! Onu zapt edebilmek için senin zülfünün zincirinden ayağına bir bağ ve bukağı gerekiyor.” şeklinde yalvardığı, üstelik de bu aşk derdiyle canından usandığı için asılmaya kement istediği dönemlere. Bir sultanın ağzından, hele de cihana hükmeden bir sultanın ağzından dökülünce bu sözler, şiir ve medeniyet birikimi adına çok anlam ifade eder. İncelik şuradadır ki şair herhangi bir zincir veya kement istememekte, ancak sevgilinin saçının zinciriyle bağlanıp onun zülfünün kemendiyle can vereceğini ima etmektedir. Bundan amacı “Başka zincirler beni öldürmeye yetmez; başka kementler beni asamaz!” demek olduğu gibi “Sevgilimin zincir zincir (örülmüş) saçı tarafından bağlanılmaya canım dayanamaz, o anda ruh teslim ederim.” Manası da hatırlatmaktır. Hani uzun saçlarından atların ayağına bağlatılıp öldürülmek istenen âşıkın son arzusunda “Bari sevgilimin atının ayağına bağlayıp öyle parçalatınız!” diye yalvarması gibi.

Şairin dediğine bakılırsa sevgilisi uğruna öyle dertler çekmiş, öyle belalara giriftar olmuş ki, nihayet canından bezmiş ve kendini asmak için bir kement istiyor. Âşıkın burada asıl istediği veya ima olarak anlattığı şey ise sevgili uğruna canını feda etmek, başka bir yolla ölmeyi istememek, belki “Sevgili için öldü!” dedirterek diğer âşıklar ve rakipler arasında adını ölümsüzleştirmektir. Nasıl ki Kays,

Leyla için can verdi ve adı tarihe kalıp yaşadı, o dahi bu aşk için adını yaşatmak, Mecnun ile yarışmak, daha doğrusu tıpkı Leyla gibi sevgilisinin adını gök kubbeye kazımak istiyor. Nihayet Kays bu aşk uğruna delirmiş, divane olmuş, zincirlere bağlanmıştı ya, işte o da bunların hepsine razı olduğunu söylüyor, o da tıpkı Mecnun gibi canından usandığını, ölüme koşa koşa gideceğini ilan ediyor. Bir farkla ki Mecnun sıradan bir zincirle bağlanmıştı ama o alelade bir zincire veya asılmak üzere sıradan bir ipe razı değildir. İşte bu yüzden sevgilinin saçından bir zincir ve zülfünden bir ibrişim istemekte. Böylece Leyla uğruna adı Mecnun'a çıkan Kays'ı geride bırakmış olacak ve aşk tarihi kitabına yeni bir başlık açacak, en azından baş sayfaya bir dipnot düşecektir.

Şimdi sormak lazımdır; Nerede Kasım Bey, nerede Yakup Bey; ve nerede Sultan Fâtih?

Gazel

201

*Aşk ile vîrân eden gönlünü ma'mûr istemez
Hâtırın mahzûn eden bir lahza mesrûr istemez*

*Hâksâr olup hevâyile gubâr olan gönül
Hâk-i râh-ı yârdan bir dem özün dâr istemez*

*Hoş gören âkil fenâ tavrını şöhret gözlemez
Künc-i uzlet isteyen kendüyi meşhûr istemez*

*La'l-i nâba meyl kılmaz bağrını pür-hûn eden
Dâmenin pür-eşk eden lû'lü-yı mensûr istemez*

*Aşk nakdi bir hazînedir ana yokdur zevâl
Mâlik olan Avniyâ bir gence gencûr istemez*

Gönlünü aşk ile virân edenler (bir daha onun) mamur (olduğunu) istemezler. (Ey sevgili! Senin derdinle) hatırını hüzünlere boğanlar, (bu hâlden o derece mutlu ve şâd olmuşlardır ki artık) bir lahza olsun onun şen şakrak olmasını istemezler.

(Sana karşı beslediği) hevesler yüzünden topraklara karışıp toz (misâli oradan oraya savrulmakta) olan gönül, bir an olsun kendini sevgilinin yolunun toprağından uzak düşünemez (oradan ayrılamaz).

(Aşk yüzünden) fenâ hâllerini (veya acılar içinde yok olmayı) hoş gören akıllı kişi, (bu aşk ile) şöhret kazanma yollarını aramaz. Tıpkı (sevgili ile başbaşalığın yaşandığı) uzlet (inziva) köşesini isteyen kişinin, kendisini dillere destan etmek istememesi gibi!...

Bağrını kan ile doldurmuş (yani aşkı yüzünden bağrına kan oturmuş) kişi, (kan) kırmızısı saf (içki gibi olan) dudağa meyletmez. Eteğini (inci gibi) gözyaşlarıyla dolduran kişinin de (zaten) dizi dizi inciye ihtiyacı olmaz.

Ey Avnî! Aşk, yok olmayan (gerçek) bir hazinedir. Ona sâhip olan (kişi dünyada nice kıymetli) hazinelere sahip bir hazinedar olmayı istemez. (Yani aşk hazinesi, bütün hazinelere değerli; aşk sultanı bütün dünya sultanlarından üstündür).

Fatih Sultan Mehmed'in İlgi Duyduğu Kitaplar ve Kütüphanesi

PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL*

Osmanlı sultanlarının hangi kitapları okudukları daima merak konusu olmuştur. Yakın dönemle ilgili, belge ve bilgi bulmak mümkün olsa da XVI-XVII. asırlara ait bu konuda çok az belge ve bilgi mevcuttur. Mesela Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında okuduğu *Vassaf Tarihi*'ni yolda kaybettiğini ve Kahire'ye gidince bu eseri istinsah ettirdiğini biliyoruz. Hoca Sadeddin bu olaydan bahsederken şöyle der:

Bir gice mirî esbâb yükünden biri zulmet-i leyde girü kalmağla arab gâret itmiş. Meger bir sanduk kitap dahi bile zâyi' olmuş. Bir latif hat ile *Tarih-i Vassâf* ol kitapların içinde imiş. Merhûm Pâdişâh ol nüshaya mâiller olup yolda eğlenceleri imiş. Vâlid eydür: Saray hocası var idi, Mevlânâ Şemseddin dirlerdî... Sür'at-i hattı böyle idi ki on günde bir Mushaf-ı şerif yazar idi... Mısır fetholundukda hocaları Halimî Efendi'ye buyurdılar ki "Şemseddin bize bir *Tarih-i Vassâf* yazsun".¹

1 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, c. II, İstanbul 1279, s. 610.

XVI. asrın sonlarında hazırlanmış bir listede adı belirtilmeyen bir padişahın “Mâbeyn kasrındaki zât-ı hümayun-ı hüsrevânelerine mahsus olan kütüb-i nefise” arasında *Kanunnâme-i Bektaşiyân*, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ li-Derviş Sehî*, *Divân-ı Tıflî* (bi-hattihî) gibi kitap kayıtları vardır.²

II. Selim’in Hazine’den aldığı kitapların kaydedildiği 982 tarihli bir belgede *Şehnâme*, *Divan-ı Hâfız* gibi kitapların adı geçmekte ve padişahın sancaktan getirdiği *Câmi Divanı*’nın üç cildiyle ilk sayfası tezhipli *Mesnevi*’yi aldığı bildirilmektedir.³

III. Mehmed’in de okuduğu kitaplarla ilgili belgeler mevcuttur. Rebiülevvel 1012 tarihli bir belgede “sa’âdetlü pâdişâh Davud Paşa yatusunda iken istediği cönklerle” ve “yine Davud Paşa yatusunda iken istediği Türkçe kitapların” isimleri verilmektedir.⁴

Topkapı Sarayı Arşivi’ndeki bir belgede⁵ “1115 Cemazielahiri-nin evasıtında dönemin padişahının Has Oda Hazinesi’ne teşrif buyurduklarında ihrac olunup Harem-i Şerife teslim olunan eşya” arasında birkaç Mushaf ve En’âm dışında *Risâletü Ricâlu’llah*, *Tuhfetü’l-Âdâb*, *Âdâb-ı Harb*, *Tercüme-i Sadru’ş-Şerî’a*, altun cildlü Sultan Osman *Mecmû’ası*, *Divân-ı Muhibbi*, *Kıyafet-nâme* ve *Tefsirü Ebu’s-Su’ûd* gibi eserlerin adları geçmektedir. Aynı belgede “Sır Kâtibi Ali Ağa kullarına berây-ı isti’mâl-i Hümayûn teslim olunan kütüb-i mütenevvi’a” başlığı altında 23 kitabın isimleri verilmektedir.⁶

Fatih Sultan Mehmed’in okuduğu kitaplarla ilgili bu tür belgele-re sahip değiliz. Ancak Fatih’in ilgi duyduğu ve muhtemelen bazılarını okuduğu kitaplarla ilgili olarak muasır kaynaklarda bazı ipuçları bula-bilmek mümkün olmaktadır. Fatih’in, Arapça ve Farsça yanında Grek-çe ve İtalyanca da bildiği nakledilmektedir. Eski Yunan ve Roma’nın

2 TSA. D. 8506.

3 TSA. D. 3261, s. 3a. Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayı’nın Gözüyle Resimli Tarih*, çev. Nurettin el-Hüseynî, İstanbul 2011, s. 69-70.

4 TSA. E. 861/5. Bu belgenin neşri için bkz: İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, İstanbul 1982, s. 362-363.

5 TSA. D. 2402, s. 2a.

6 TSA. D. 2402, s. 2b.

kültür mirasıyla da yakından ilgilendiği ve bu dillerde yazılmış bazı eserleri hem kütüphanesine kazandırmak hem de tercüme ettirmek için bazı teşebbüslerde bulunduğunu biliyoruz.⁷ 1460-1480 tarihleri arasında sarayda Grekçe eserleri istinsah eden katipler 16 Grekçe eseri kopya etmişlerdi. Saray kütüphanesi hakkında önemli bir eser yazmış olan Deisman, Fatih'in İstanbul'da doğu ve Batı kültürünü bir araya getirme misyonunu üstlendiğini söylemektedir.⁸ Saray kütüphanesinde bir kısmı muhtemelen Bizans'tan kalan yazmalar arasında Fatih Sultan Mehmed'in çeşitli yollarla edindiği Grekçe, Latince ve İtalyanca yazmalar da yer almaktaydı. Mesela Dubrovnik Arşivi'nde yer alan bir belgeden Fatih'in vezir-i a'zam Mahmud Paşa vasıtasıyla getirtilen üç kitaba teşekkür ettiğini ve "lo marçilio sopra lo poe lo quarto Tadeus çitilis" adlı diğer bir kitabın da bulunup gönderilmesini istediğini öğrenmekteyiz.⁹ Batlamyus'un Coğrafya'sının (*Geography*) İtalyanca tercümesinin bir nüshası mütercimi tarafından Fatih'e gönderilmişti.¹⁰

Diğer taraftan Fatih, İslâm dininin ve kültürünün en önemli kaynaklarını saray kütüphanesine kazandırmak için de büyük gayret sarf etmiş ve fethi müteakip ilk yapılan binalardan biri Beyazıd'daki Eski Saray'da bir kütüphane oluşturmuştur. II. Mehmed'in Manisa'dan Edirne Sarayı'na götürdüğü kitapların Eski Saray'ın tamamlanmasından sonra buraya nakledildiği bilinmektedir.¹¹ Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk kurulan kütüphane olan bu saray kütüphanesi daha

7 Fatih'in emriyle Grekçe'den Arapça'ya tercüme edilen bazı kitaplar için bkz: Maria Mavroudi, "Translations From Greek into Arabic at the Court of Mehmed the Conqueror", *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers From The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Koç University Press 2013, s. 195-207.

8 Vryonis, "Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul", *The Ottoman City and It's Parts, Urban Structure and Social Order*, yay. haz. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj, New York 1991, s. 39.

9 Bkz: Ciro Truhelka, "Dubrovnik Arşivinde Türk-İslâm Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, (İstanbul 1955), s. 51-52.

10 Maria Mavroudi, a.g.m. s. 199.

11 İsmail Baykal, "Fâtiḥ Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları", *Vakıflar Dergisi*, IV, (1958), s. 77; A. Süheyl Ünver, *Edirne'de Fâtiḥ'in Cihannûma Kasrı*, İstanbul 1953, s. 12-13.

sonra Yeni Saray'a taşınmıştır.¹² Belgelerde ve kaynaklarda bu kitapların muhafaza edildikleri yer belirtilirken genellikle hazine sözcüğü kullanılır. Öyle anlaşılıyor ki hazine sözcüğü içinde kitapların ve kıymetli eşyanın bulunduğu bir mekâna işaret etmektedir. Nitekim III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı kütüphanenin koleksiyonunun oluşumunu belirten bazı belgelerde "Bodrum Hazinesi'nden ihrac olunup ... hâfız-ı kütübe teslim edilen kitaplar", "mevcud hazineden Hazine Odası'na vakf olmak için teslim olunan kitaplar"¹³ gibi ifadelerin geçmesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Sarayda teşekkül eden bu kütüphanenin kendine mahsus bir alanı olmalıdır. Safer 915/Haziran 1509 yılına ait bir muhasebe defterinde buna işaret eden bir kayıt mevcuttur: "Be-cihet-i perde-i Kitâbhâne der Enderûn"¹⁴ başlığı altında Enderun'da kitaplığın perdelerinin tamiri için kullanılan kumaşların isimleri verilmiştir.

Kaynaklardan ve bazı belgelerden devrin ünlü âlimlerinden Molla Lütfi'nin bir süre bu kütüphanede hâfız-ı kütüb olarak çalıştığını öğrenmekteyiz.¹⁵ Fatih zaman zaman bu kütüphaneye gidip kitap okuyor olmalı ki Tezkireci Sehi (öl. 1548), bu kütüphanede, Molla Lütfi ile Fatih'in arasında şöyle bir hadisenin cereyan ettiğini nakleder:

12 Belgelerde ve kaynaklarda bu kitapların muhafaza edildikleri yer belirtilirken genellikle hazine sözcüğü kullanılır. Muhakkak ki saray içinde kitapların bulunduğu bir mekân mevcuttu. Safer 915/Haziran 1509 yılına ait bir muhasebe defterinde buna işaret eden bir kayıt mevcuttur: "Be-cihet-i perde-i Kitâbhâne der Enderûn". BOA. Kepeci Müteferrik, 7412, s. 11.

13 TSA. D. 2362/12, s. 3a-3b. (Muharrem 1131).

14 BOA. Kepeci Müteferrik 7412, s. 11.

15 TSA. E. 6345; *Şaka'ik* s. 107, 169. "İttifak Sultan Muhammed Han, hizâne-i kütübüne emîn bir ehl-i ilm istedi. Anlar [Sinan Paşa] dahi Monla Lütfi'yi sevk idüp gerek kendüler ve gerek Monla Lütfi ol tarikle kütüb-i nefîseye dest-res buldı". Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, Fâtih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, II, haz. M. Hüdâi Şentürk, Ankara 2003, s. 202; Molla Lütfi, *Şerhü Risâletü'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Arabiyye* (Beyrut 1994, s. 79) adlı eserinde Uzun Hasan, Tokat'ı yağınaladığında Fâtih'in kütüphanesinde hâfız-ı kütüb olarak görev yapmakta olduğunu söylemektedir.

“Rivâyet iderler ki bir gün Sultan Mehmed bir kitab murad idinüb kitabhaneye gelmiş. Molla Lûtfi'ye hitab idüb bana şol kitabı aliver diyü emreyledi. Kitab bir yüksecük yirde bulunub eli kitaba irmedi. Kitaplar öninde yirde bir mermer pâresi taş yaturmuş. Mevlânâ Lûtfi ol taş basub kitabı alub Padişah eline vireyin dimiş-iken Sultan Mehmed merhum incinüb hay neyledün ol taş İsa aleyhisselam mevlididür, o taş üstine doğmuşdur didi. Molla Lûtfi dahi nesne dimeyüb kitabhanede hizmetine meşgul olub hizmet iderken kitaplar üstine örtülmiş bir köhne bez pâresin görür. Güveler yemiş, delük delük eylemiş üstü kapkara toz olmuş yatur. Nazükligile ol beze iki elinün parmağı ucıyla edeb ve ihtiram birle yapışub ol bezi getürüb i'zâz u ikrâm uslubunda Sultan Mehmed'in oturduğu yirde dizi üstine kor. Sultan Mehmed bunu göricek bi-huzur olub bunu benüm üstüme neye getürdün diycek Molla Lûtfi devletlü Padişah neye bi-huzur olursuz. Bu bez İsa Peygamberin bişiği bezidür diyü cevap virdi.”¹⁶

Fatih döneminde sarayda oluşan kütüphane Fatih'in ilgi duyduğu eserlerle ilgili başvurabileceğimiz en önemli kaynaktır. Bu kütüphanenin Fatih devrinde mevcut kitap sayısı hakkında bir bilgimiz yoktur. Ancak bu kütüphanenin II. Bâyezid devrinde 908 (1502) tarihinde hazırlanmış katalogunda 5.700 cilt içinde 7.200 eserin künyelerinin verildiği göz önüne alınacak olunursa¹⁷ Fatih döneminde de saray kütüphanesinin oldukça zengin olduğu söylenebilir. II. Bâyezid'in emri üzerine hazırlanan ve 340 yapraktan oluşan bu katalog, ilk sayfasında “Kitâbu'l-kütüb”, “Defterü'l-kütüb” diye adlandırılmıştır. Her ne kadar katalogu hazırlayan ismini eserinin üzerinde belirtmemişse de, kataloglanan eserler arasında birkaç eserin künyesini verirken kendisinden bu kütüphanenin hâfız-ı kütübü Atûfî şeklinde bahsetmiştir.¹⁸ Bu kayıttan anlaşıldığına göre, bu katalog II. Bâyezid'in Saray Kütüphanesi'nde görevli Atûfî adlı bir şahıs tarafından hazırlanmıştır.

16 *Heşt Behişt*, yay. Günay Kut, Harvard 1978, s. 40a-b.

17 Maróth, Miklós, “The Library of Sultan Bayezid II”, *Irano-Turkic Cultural Contacts*, yay. haz. Eva M. Jeremiás (Piliscsaba 2003), s. 112.

18 “*Kitabu Ravdül-İnsan fi't-Tibbi'n-Nebevî ve Risâletü Zuhri'l-Atşân fi't-Tibbi'n-Nebevî ve Risâletü Hıfzî'l-Ebdân fi't-tıb küllihâ bi't-Türkiyyeti'l-manzûme min te'lifânı ad'afî'l-ibâd el-Atûfî el-hâdim li-kütübî'l-hizâneti'l-âmireti's-Sultân Bâyezid Hâniyye, fi mücelledin vâhid*”. *Defterü'l-Kütüb*, s. 151.

Şaka'ikü'n-nu'maniyye'de II. Bâyezid dönemi ulemâsı arasında Atûfi diye bilinen Hayreddin Hızır'ın, saraydaki hizmetlilerin hocası olduğu, hadis, tefsir ve tıp sahasında eserleri bulunduğu, bazı camilerde vaaz ettiği belirtilirse de, onun saray kütüphanesinde hâfız-ı kütüblük yaptığından bahsedilmez.¹⁹ Ancak II. Bâyezid dönemine ait bir in'âmât mecmuasında hâfız-ı kütüb ve vâ'iz Atûfi'ye çeşitli vesilelerle verilen in'âmâlar belirtilmiştir.²⁰ Bilindiği gibi İstanbul'un fethinden sonra yararlık gösteren ümerâya ve bazı tarikat erbabına da Bizans'tan kalma evler tahsis edilmiştir.²¹ 926 Muharrem (1519 Aralık) tarihinde hazırlanan Ayasofya vakıflarının mukataa defterinde "vâiz Atûfi'ye" de iki ev tahsis edildiğine dair birkaç kayıt mevcuttur.²²

Bu katalog, erken bir dönemde, XVI. asrın başlarında Osmanlı Sarayı'nda mevcut kitapların listesini vermesi bakımından kültür tarihimizin, özellikle de edebiyat tarihimizin bazı noktalarını aydınlatmada önemli katkılar sağlamaktadır. Katalogda, Arapça, Farsça ve Türkçe eserler yanında Doğu Türkçesiyle yazılmış eserler de yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan birçok eserin de katalogda yer aldığı görülmektedir. Katalogda *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün bir nüshasının bulunması da ilginçtir. Atûfi katalogun lügatlere ayırdığı bölümünde *Mukaddimetü'l-Edeb*'in üç nüshasını verdikten sonra, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün birinci cildinin kütüphanede mevcut olduğunu şöyle belirtir:

"El-mücelledü'l-evvel min *Kitâbu Dîvâni Luğati't-Türk* fi'l-luğâti't-Türkiyye (s. 298)."

19 *Şaka'ikü'n-nu'maniyye*, s. 416-417.

20 Bkz. Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), MC. O. 71, s. 24, 40 ve 449: "Fi 16 Cemâzie'l-âhir, sene 909. Mevlânâ Atûfi hâfız-ı kütüb ki kitâb dâde-bud. Nakdiye: 2.000, Cübbe 'an murabba', bâ-çuka, sevb."; "Fi 15 Ramazan, sene 909. Mevlânâ Atûfi, vâ'iz. 3 000"; "Fi 5 Rebiü'l-âhir, sene 918. Mevlânâ Atûfi vâ'iz ki te'lif-i hod âverd. 3.000".

909 tarihli ilk kayıta Atûfi'den hâfız-ı kütüb, ikinci kayıta ise vâiz diye bahsedildiğine göre Atûfi katalogu temize çektiikten kısa bir süre sonra saraydaki görevinden ayrılmış olmalıdır.

21 Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul'un tarihî topoğrafyası ile alakalı vakıf ve tahrir defterleri", VI. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1967, s. 308.

22 Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), MC. O. 64, varak 106b, 109b, 242b.

Katalogdaki bu kayıt cevaplandırılması gereken bazı sorular ortaya çıkarmaktadır. Her şeyden önce saray kütüphanesinde bir zamanlar mevcut olan bu nüshanın bugün elimizde mevcut olan Ali Emirî nüshası olup olmadığı sorusuna cevap aramamız gerekecektir. Saray kütüphanesinden zaman zaman çeşitli vesilelerle bazı kitapların çıkarıldığı, hediye edildiği hatta satıldığı bilinen bir gerçektir.²³ Ali Emirî nüshasının sahaflara geliş hikâyesini hatırlarsak bu nüshanın pekâlâ Mâliye Nâzır Nazif Paşa'ya²⁴ hediye edilmiş nüsha olduğunu ve onun da yanında çalışan emektarlarından birine vermiş olmasının mümkün olabileceğini kabul edebiliriz.²⁵ Bu durumda cevaplandırılması gereken diğer bir soru ortaya çıkmaktadır. Atûfî niçin saray kütüphanesindeki nüshaya *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ün birinci cildi demektedir. Böyle bir kaydı neye dayanarak yapmıştır. Eğer bu nüsha Ali Emirî nüshasıysa neden Ali Emirî nüshasında birinci cilt olduğunu gösteren herhangi bir kayıt yoktur. Acaba bu nüshada, birinci cilt olduğunu gösteren bir kaydın mevcut olduğu fevâid kayıtlarını içeren bir sayfa vardı da bu sayfa koptu veya koparıldı mı? Saray kütüphanesi koleksiyonunda

23 Bu konuda geniş bilgi için bkz: İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafklar*, İstanbul 2014, s. 99-108.

24 Ahmet Nazif Paşa 21 Safer 1310 (1892)-10 Zilkade 1323 (1904) yılları arasında üç kere Maliye Nezaretinde bulunmuştur. "Nazif Paşa, mutalaa'yı pek sever, aynı zamanda kitap meraklısı bir zat idi. Zamanının bazı büyükleri ve okuma meraklıları gibi nüshası nadir ve hat ve tezhibi güzel kitapları satın alır, bunların iyi muhafazasına itina eylerdi. Âilesinin zaruret yüzünden satmak mecburiyetinde kalarak Ali Emirî Efendi tarafından satın alınmış ve sonradan Maarif Nezaretince bastırılmış olan (*Dîvânü Lügatittürk*) adlı kıymetli kitabın merhumun metrûkâtı arasında zuhur etmesi buna delalet eyler". M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, IV, Ankara 1978, s. 63-65.

25 Kilisli Rifat, Ali Emirî Efendi'den naklen eserin sahaflara geliş hikayesini şöyle anlatır: "Âdetim vechile haftada iki, üç kere Sahaflar çarşısına uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım; dün de uğradım. Kitapçı Burhan Bey'in dükkanında oturdum. "Bir şey var mı?" dedim. Kitapçı: Bir kitap var ama sahibi otuz lira istiyor... Sordum sahibi kimdir? Dedim. Cevaben dedi ki: Yaşlıca bir hanımdır, eski Maliye Nâzır Nazif Bey'in mensubatından... Paşa, bu kitabı ona verirken: "Baka sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığım zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!" demiş. İşte bu otuz lira kadının kulağında küpe olmuş". Kilisli Rifat Bilge, "Dîvânü Lügat it-Türk ve Emirî Efendi", *Türk Kültürü*, VII, no: 88 (Ankara 1970), s. 23.

bulunan kitaplarda genellikle mevcut olan padişah mühürleri ve sayım kayıtları bu nüshada neden mevcut değildir.

Bu sorulara tatmin edici bir cevap bulmamız mümkün olmadığından ya saray kütüphanesi nüshasının Nazif Paşa'nın veresinden satın alınan Ali Emirî nüshası olduğunu ve bir şekilde eserin saray kütüphanesinde bulunmasıyla ilgili kayıtların yok olduğunu kabul edeceğiz ya da saray kütüphanesinde bir zamanlar *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün birinci cildinin mevcut olduğunu ve sonradan bu nüshanın kaybolduğunu düşüneceğiz.²⁶

Saray kütüphanesinde İslâmî yazmalar dışında Grekçe, Latince, Ermenice, Süryanice, İtalyanca ve İbranice yazılmış yazma eserler de mevcuttu. Saray kütüphanesinin XVI. asrın başlarındaki durumunu aksettiren bir batılı seyyahın gözlemleri de bu hususu doğrulamaktadır:

Saray'da iki büyük kütüphane vardır. Biri hizmetçilerin ve içöğ-
lanlarının yaşadığı bölümün arkasındaki saray mensuplarına açık olan büyük kütüphane, diğeri de Sultan'ın yatak odasının yanında daha gizemli olan diğeri bir kütüphanedir. Bu ikincisi en meşhur olanıdır. [Burada] kristal camlı kapakları olan iki dolapta Sultanın sık sık okuduğu iki düzine minyatürlü kitap vardır. Bu dolaplarda farklı dillerdeki kitaplar çok güzeldir. Özellikle de Büyük Konstantin'in kütüphanesinden gelen 120 adet, iki metre civarında eninde ve üç metre boyunda, inceliğinden dolayı ipek gibi gözüken parşömen üzerine altınla yazılmış gümüş mahfazalı İncil ve Tevratlar.²⁷

26 Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'da (I, st. 808) bahsettiği nüshanın da bu nüshalardan farklı bir nüsha olup-olmadığı da cevaplanması gereken bir sorudur. Bilindiği gibi Kâtip Çelebi bu esere tahsis ettiği kısa paragrafta eserin başlangıç cümlesini vermekte ve muhtevassından kısaca bahsetmektedir. Kâtip Çelebi'nin bu bilgiyi verebilmesi için eseri görmüş olması gerekir. Saray Kütüphanesi'nden yararlanması mümkün olmadığına göre Kâtip Çelebi, bugün elimizde mevcut olmayan başka bir nüshayı görmüş olmalıdır. Kataloğu hazırlayan Atüfî, başa koyduğu kurallarda her eserin isminin, kitabın üzerinde veya miklebinde yazıldığı şekilde kaydedildiğini söylüyor. O halde Atüfî'nin gördüğü nüshanın üzerinde eserin I. cild olduğu yazılmaktaydı. Ali Emirî nüshasında böyle bir not yoktur.

27 *Relatione di Constantinopoli e del Gran Turco*, Bodleian Library, Oxford, Ms. Rawl. D. 499. Andrei Pippidi, *Visions of the Ottoman World in Renaissance*, London 2012, s. 126, 232'den naklen.

XVI. asırda hazırlanan bir listede çoğunluğu Grekçe olmak üzere saray kütüphanesinde 120 İslâmî olmayan yazma eser bulunduğu belirtilmiştir.²⁸ Bizans'tan kalma eserlerin saray kütüphanesine intikal ettiği varsayımıyla XVII. asrın ilk yarısından başlayarak batılı araştırmacılar, Rönesans dönemine ait bazı eserleri gün ışığına çıkarma umidiyle bu kütüphaneye nüfuz etmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlarsa da²⁹ uzun süre pek de başarılı olamamışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunan G. Toderini bu hususu şöyle dile getirir:

Saray kütüphanesi bugüne dek Avrupa'nın ilim dünyası açısından bir sır olarak kalmıştı. Seyyahlar ondan söz etmiş, çalışma odalarında kitaplarının ortasında rahat rahat oturup, hakikatten uzak, masallarla dolu seyahatnamelere dayanan âlimler de hakkında fikir yürütmüşlerdi. Fransa kralının kütüphanesine Yunanca yazmalar satın almak üzere 1728'in sonuna doğru İstanbul'a gelen Başpapaz Sevin bu erişilmez mabede asla giremedi. Bu kütüphaneyi görebilmek için yapmadığım kalmadı; ama kurduğum onca hayalin ve sonu gelmeyen vaatlerin ardından, umutların söndü.³⁰

.....
28 Speros Vryonis, "Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul", *The Ottoman City and It's Parts, Urban Structure and Social Order*, yay. haz. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj, New York 1991, s. 37-40. Fâtiş Sultan Mehmed'in saray kütüphanesine Batı'dan getirttiği ve yazdırttığı diğeri eserler için bkz: J. Raby, "East and West in Mehmed the Conqueror's Library", *Bulletin du Bibliophile*, 3, Paris 1987, s. 297-321. Saray kütüphanesi için ayrıca bkz: Emil Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*, Heidelberg 1919.

29 Loukia Droulia, "Les Foyers de Culture en Grèce Pendant la Domination Ottomana: Les Cas des Bibliothèques", *Le Livre dans le Sociétés Pré-Industrielles*, Athènes 1982, s. 195; Julian Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37 (1983), s. 15-16. Ahmed Sa'ib'in de bu konuda erken tarihli oldukça ilginç bir yazısı vardır: "Sarayı hümâyunda Vizantiyus Kütüphanesi", *Servet-i Fünûn*, c. 46, no: 1183, s. 302-304. Bu makalenin metni Latin harfleriyle şu çalışmada verilmiştir: Hasan Kaya, *Servet-i Fünûn Dergisi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2002, s. 547-552.

30 Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2012, s. 145-146.

Ancak XIX. yüzyılda bazı batılı bilim adamlarının saray kütüphanesine nüfuz etmeleri mümkün olabilmiştir.³¹

.....
31 Bu hususta başarılı olanlardan biri Constantin von Tischendorf'tu (1815-1874). Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da Rus elçisi olan Alexander Lobanov-Rostovski'nin yardımıyla saray kütüphanesine girebilmiş ve Kritoboulos'un *Critobuli Imbriotae Historiae* (ed. D. R. Reinsch, Berlin-New York, 1983) isimli eserini bulmuştu. Macar Bilimler Akademisi de İstanbul'a, saray kütüphanesi'ne getirildiği söylenen Macar Kralı Mathias Corvinus'un (1443-1490) efsanevi kütüphanesini bulmak için bir heyet göndermişti. Bkz: Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language", *Die Welt des Islam*, c. 35/2, 1995, s. 245.

Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Hukukundaki Yeri

PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN*

İstanbul'un fethedilerek Anadolu ve Rumeli'nin birleşmesi ve tek bir parça haline gelmesi Osmanlı Devleti'nin bir cihan devletine dönüşmesinde önemli bir adımdır. Daha önce muhtelif İslâm orduları ve kumandanları tarafından bir kaç defa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen bunun gerçekleştirilmesi yirmi yaşlarındaki genç bir hükümdara, Sultan II. Mehmed'e nasip olmuştur. Bundan dolayı da II. Mehmed ismiyle değil daha çok bu şehri fethetmesinin kendisine kazandırdığı unvanla anılır olmuştur. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tarihindeki rolü sadece bundan ibaret değildir. O art arda atmış olduğu adımlar ve Osmanlı siyasî ve hukukî yapısına vermiş olduğu şekille Halil İnalçık hocanın belirttiği üzere Osmanlı Devleti'ne imparatorluk özelliği kazandırmış bir padişahdır.

Her şeyden önce Fatih, İstanbul'un imparatorluğunun ihtişamlı başkenti olabilmesi için fetihten sonra gereken her türlü tedbiri almıştır. Bir taraftan mağlup Ortodoks Hristiyanları Katoliklerin safına itmeme ve İstanbul'u eski sakinleri tarafından terk edilmiş bir şehir durumuna düşürmemek için Bizanslı sakinlerin şehirde kalmalarını sağlamaya çalışmış diğer taraftan Anadolu'dan Müslüman ahaliyi

İstanbul'a celbederek İstanbul'un imparatorluğa yakışır bir büyüklük ve canlılıkta olmasına özen göstermiştir. Şöyle ki fethi takiben dönemin geleneğine uyararak üç gün serbest bıraktığı yağmayı kısa keserek yerli ahalinin mağduriyetinin artmasını önlemiştir. İstanbul'un Türkler tarafından fethini önlemek için son Bizans imparatorunun Katolikliğe meyletmesinin tümüyle önünü kesmek için Katoliklik karşıtı Gennadius'u Rum-Ortodoks, Hovakim'i Ermeni-Gregorian patriği, Kapsali'yi hahambaşı ilan ederek, bunların şahsında din adamlarına¹ ve Ortodokslara, daha genel olarak bütün gayrimüslim unsurlara² can ve mal güvenliği, ayin ve ibadet hürriyeti sağlamış ve döneminde farklı bir din sahibi siyasi otoritenin başka din mensuplarına tanıyacağı en müsait hukuki ve siyasi şartları tanımlamıştır.

Öte yandan Fatih, fethi müteakip hiç vakit geçirmeksizin şehri imar etmek ve bir İslâm şehri hüviyetine büründürmek için kolları sıvamıştır. İlk icraatlarından birisi camiye çevirdiği Ayasofya civarında bir medrese açarak İstanbul'un bir ilim ve kültür merkezi olmasının ilk adımlarını atmak olmuştur. Bugün İstanbul Üniversitesi kendi başlangıcını Ayasofya medresesine kadar götürmektedir. İkametgâh olarak kendisine bugün İstanbul Üniversitesi'nin ana kampüsünün bulunduğu mekânı seçerek ilk sarayını buraya inşa ettirmiştir. Bilahare Topkapı Sarayı asıl saray olarak inşa edilince bu ilk saray eski saray olarak anılmış ve daha ziyade önceki padişahların anne, eş ve sair aile

.....
1 Aynı dönemde gayrimüslim din adamlarına verilen Metropolitik beratında "Ve buyurdum ki, ba'del-yevm metropolit olub 'Utrukuhüm fimâ yedinün' mücebince kendi resimleri ve ayinleri neşe eyle ede ve mezkur yerün ve nahiyetün papaslarına ve kalyaroslarına ve sair nazarasına bundan evvel metrobolid olanlar her ne veçhile metrobolidlik ederlerse ve kilise ve bağ ve bağçe ve tarladan her neye mutasarrıf olurlarise bu dahi ana mutasarrıf olub ulakdan ve cerehordan ve haracdan ve bâki avarızdan ve tekâlif-i divanıden evvelki metrobolidler gibi muaf ola." denerek onlara tanınan hak ve imtiyazların sınırlarını çizmiştir. Bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul 1990, I, s. 406.

2 Galata'da bulunan Cenevizlilere verdiği beratta onlara tanıdığı din ve vicdan hürriyeti konusunda şöyle demektedir: "1. Kabul eyledim ki kendilerin ayinleri ve erkanları ne veçhile cari olsa yine ol üslup üzere adetlerin ve erkanların yerine getireler. 5. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince. Amma çan ve nakus çalmayalar. Ve kiliselerin alıp mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.", Akgündüz, I, 477.

efradının ikametgâhına tahsis edilmiştir. Fatih çok geçmeden Ayasofya Medresesi ile yetinmemiş Havariler Kilisesi yerine kendi ismiyle anılan camii ve etrafına da meşhur sahn-ı seman medreselerini inşa ettirmiştir ki uzun yıllar bu medrese Osmanlı ilim hayatının en önemli merkezlerinden birisi olarak işlev görmüştür. Kendi imar faaliyetlerinin yanı sıra Fatih kendi vezirlerini de külliyeler kurmaya dinî ve ilmi merkezler açmaya teşvik etmiş ve bu sayede İstanbul kısa zamanda çeşitli vezir ve devlet adamlarının isimleriyle anılan külliyelerle gerçek anlamda bir imparatorluk başkentine dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri hukuk hayatının temelini İslâm hukukunun oluşturduğu bilinmektedir. Ancak İslâm hukukunun ayrıntılı olarak düzenlemediği alanlarda genel yaklaşımına aykırı olmamak şartıyla siyasi otoriteye oldukça geniş bir alan bıraktığı da bir gerçektir. İşte bu alanlar Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren münferit düzenlemeler, bir diğer ifadeyle padişah fermanlarıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed bu alanda ilk defa bugüne kadar gelen kanunname neşrini başlatan hükümdar olarak bilinmektedir. Çıkarılmış olduğu kanunnameler içinde günümüze kadar gelen iki kanunname özellikle dikkati çekmektedir.

Bunlardan birincisi Divan-ı Hümâyun başta olmak üzere devletin esas yapısını düzenleyen teşkilat kanunudur. Devletin başlangıcından beri teamüli esaslar halinde gelen devletin işleyiş usulleri Fatih tarafından görevlendirilmiş olan nişancı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış ve Fatih tarafından gerekli düzeltme ve eklemeler yapılarak kanunlaştırılmıştır. Üç bölümden ibaret olan bu kanunun birinci ve ikinci bölümünde Divan-ı Hümâyun yapısı ve çalışma esasları düzenlenmiş, üçüncü bölümde de bir kısım ceza hükümleriyle veziriazam başta olmak üzere devlet bürokrasisinde yer alan kimselere hangi unvanla hitap edileceği esasları yer almıştır.

Fatih'in hazırlanmış olduğu ikinci kanunname (kânun-i padişahî) ceza, arazi ve vergi hukuku ile ilgili hükümler içeren genel bir kanunname'dir. Bu kanunname özellikle reayaya uygulanacak hükümleri belirlemesiyle dikkati çekmektedir. Böyle bir kanunname hazırlanmasına neden ihtiyaç duyulduğu yine Fatih döneminde hazırlanmış bulunan

Kanunname-i Kitabet-i Vilayet'in mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Bu mukaddimeye göre halkın kamu görevlilerinin keyfi muamelelerine maruz kalmalarını, diledikleri gibi cezalandırılmalarını önlemek, verginin belirlenen esaslar ve miktarlarda toplanmasını sağlamak için vergi ve arazi esaslarının ceza kurallarının dikkatlice belirlenmesine özen gösterilmiştir.³ Fatih'in açmış olduğu bu çığır onu takip eden Osmanlı padişahları tarafından da izlenmiş ve reayaya uygulanacak kuralların belirlenmesine ve bu kuralların onlara duyurulmasına özen gösterilmiştir. Her bölgeyle yeni bir kanunname hazırlandığında bölgenin Pazar yerlerinde halka ilan edilmesine ve arzu edenlere bir kopyasının verilmesine dikkat edilmiştir. Bu münferit kanunnamelerle ortaya çıkan hukuki yapı zaman içinde farklı bir isimle anılır olmuş, İslâm hukukuna şer'î hukuk denirken padişah ferman ve kanunlarıyla oluşan bu hukukî yapıya da örfî hukuk adı verilmiştir. Bu kanunname uygulaması Osmanlı Devleti'nde keyfi yönetim yerine kanun hâkimiyeti ilkesinin uygulamada yer bulmasına yol açmıştır.

216

Öte yandan farklı din, mezhep ve kültürdeki insanların altı asrı aşan bir süredir bir arada yaşamalarında bu tarz bir hukuk uygulamasının dikkate değer bir rolü olmuştur. Esasen İstanbul'un fethiyle birlikte ister istemez gayrimüslim unsurların sayılarında ciddi bir artış olmuştu. İspanya'da İslâm hâkimiyetinin sona ermesi sadece asırlardır burada yaşamakta olan Müslümanları etkilememiş, onlarla birlikte Yahudileri de ciddi bir biçimde etkilemişti. İşte İspanya Yahudilerinin dikkate değer bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmayı tercih etmiştir. Bu tercihte Osmanlı yönetiminin farklı din mensuplarına sağladığı güvencenin rolü olsa gerektir. Osmanlı yönetiminde gayrimüslim unsurlara sadece inanç ve ibadet hürriyeti, can ve mal güvenliği sağlanmamış, kendi kültürlerini korumalarına da imkân tanınmıştır. Bu cümleden olarak gerek Yahudilerin gerek Hristiyanların aile hukukuyla ilgili ihtilaflarında dilerlerse kendi dinî kurumları içinde Bizans döneminden beri var olan mahkemelere (cemaat mahkemeleri) başvurabilme ve kendi Yahudi veya Kilise hukuklarının uygulanmasına

.....
 3 Geniş bilgi için bk. M. Akif Aydın, *Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2014, s. 75-84.

imkan tanınmıştır. Bu bir taraftan Yahudi ve Kilise hukukunun Osmanlı toplumu içinde yaşamasına, diğer taraftan da bir anlamda bu hukuku uygulayan din adamlarının, ruhani reislerin kendi cemaatleri üzerinde dini-hukuki bir otorite kurmalarına yardımcı olmuştur. Bu durum imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti şüphesiz Türk ve İslâm devlet geleneği üzerine kurulmuş bir devlet olarak temayüz etmiştir. Bunun temellerinin güçlü bir biçimde ilk kurucu padişahlar ve özellikle Fatih Sultan Mehmed tarafından atıldığı söylenmelidir. Osmanlı devlet adamlarının önceki Türk ve İslâm devletlerindeki devlet geleneğini çok iyi bildikleri ve dikkate alıp değerlendirdiklerini söylemek gerekir. Fatih'in hazırlamış olduğu teşkilat kanunnamesinde bunun izlerini görmek mümkündür.

Türk devletlerinde hükümdarlığın ailenin ortak mülkü olduğu, ölen hakanın çocuklarının hakanlıkta eşit haklara sahip bulunduğu ve özel mülk konusu olan mallarının paylaşımı gibi hakanın geride bıraktığı devletin de paylaşımının (ülüş sistemi) yadırganmadığı bilinen bir gerçektir. Buna bir de eski Türk devletlerinde zaman zaman karşımıza çıkan çifte yönetim sistemini, bir diğer ifadeyle devletin ikiye bölünüp hakan ve ona yakın yetkilere sahip kardeşi veya yeğeni tarafından yönetilmesi (Doğu ve Batı Göktürklerinde olduğu gibi) geleneğini eklerseniz uzun ömürlü merkezî bir devlet kurmanın ne kadar zor olduğu daha kolay anlaşılır. Nitekim Osmanlı Devleti'ne kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin çok uzun ömürlü olmadıkları bir vakıadır. Fatih bu sistemi kökünden değiştiren ve merkezî hükümet anlayışını yerleştiren adımları atmaktan asla geri durmamıştır. Kanunname tahta geçen hükümdara "nizam-ı âlem" için kardeşlerini öldürme yetkisi vermesi bunun en açık delilidir. İlk bakışta insanî olarak savunulamayan ve dönemin hâkim hukuk anlayışına da sığmayan bu uygulama hükümdarlığın bölünmezliği anlayışının yerleşmesine kadar ısrarla uygulanmıştır. Türk ve İslâm devletleri arasında en uzun ömürlü devletin Osmanlı Devleti olmasında bu hukuk ve din açısından savunulması güç uygulamanın önemli bir yeri olsa gerektir.

Fatih bununla da yetinmemiş Osmanlı Devleti'ndeki hâkim ailenin karşısına rakip aileler çıkarmamayı da temin edecek tedbirler

almaktan geri durmamıştır. Onu böyle davranmaya iten saik Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren güçlü bir aile olarak gelen Çandarlı ailesinin Osmanlı hanedanı için tehlike arz etmesi ihtimalidir. Nitekim Çandarlı Halil Paşa Fatih'in hükümlerlik haklarının kullanılmasına engel bir unsur olarak hep ön plana çıkmıştır. Fatih bu problemi ancak İstanbul'un fethinin kendisine kazandırdığı saygınlık ve öz güvenle çözebilmiştir. Fatih'in rakip güçlü ailelerin ortaya çıkmasını engellemek için bulduğu çözüm Türk kökenli vezirleri değil daha çok devşirme kökenli vezirleri tercih etmesidir. Devşirme kökenli vezirlerin aile ve toplum tabanı olmadığından Osmanlı hanedanı bakımından tehlike teşkil etmeleri söz konusu olmamakta, teşkil ettiği takdirde tasfiye edilmeleri kolaylıkla mümkün olmaktadır.

Fatih teşkilat kanunnamesinde bir başka düzenleme daha yaparak devletin bölünmezliğine yönelik bir tedbir daha almıştır. Buna göre Osmanlı padişahlarının kızlarından olan torunlarına beylerbeyilik gibi üst düzeyde idarî-askerî bir makam verilmesi yasaklanmıştır. Bunlara ancak büyük sancak beyliği verilebilmekteydi.⁴ Bu tedbir de yine hanedana yakınlığın rakip bir aile ortaya çıkarmasını önlemek düşüncesiyle alınmış olmalıdır. Yıldırım Bâyezid'in Timur tarafından yenilmesinin ardından devletin dörde bölünmesi ve bu problemin belli bir süreç içinde güçlkle çözümlenmesinin Fatih'i böyle tedbirleri almaya yönlendirdiği söylenebilir.

Sonuç itibariyle Fatih Sultan Mehmed'in altı asır kesintisiz devam eden Osmanlı Devleti'nin idaresinde önemli bir yer işgal eden merkezî devlet anlayışı, hükümlerliğin bölünmezliği ve hukuk hayatının sağlam temellere oturmasını sağlayan bir hükümdar olarak tarihte hak ettiği yeri alacağı tartışmasızdır.

.....
 4 "Ve kızların evladından olanlara beğlerbeyilik verilmeyüb ağır sancaklar verilsün", Akgündüz, I, 329.

Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu

PROF. DR. MEHMET AKMAN*

Batı dillerinde Latince'den iktibasla "fratricide" (Almanca'da brudermord), kelimesiyle ifade edilen kardeş katli kavramı, Osmanlı bağlamında kullanıldığında sadece kardeşlerin öldürülmesini değil aynı zamanda oğul, torun ve yeğen gibi hanedana mensup ve tahta talip olabilecek erkek akrabaların öldürülmesi anlamına gelmektedir. Latince'de bu anlamda kullanılan "parricidium" kelimesi kastettiğimiz manayı tam olarak karşılamaktadır.

Kardeş katli olgusunu ortaya çıkaran temel sebep, her ne sâikle olursa olsun, iktidar erkine ortak kabul etmeme, siyasî iktidarı elinden kaybetmeme, ya da onu ele geçirme, çoğu kere de iktidarı kendi oğullarına bırakabilme kaygısıdır. Bu itibarla kardeş katli uygulaması Osmanlı Devleti'ne özgü olmayıp Bizans, İran ve Rusya gibi büyük devletlerde de başvurulmuş bir usuldür.

I. Kardeş Katli Uygulamasını Doğuran Sebepler

1. Ülüş Sistemi

Eski Türk siyasî hâkimiyet anlayışına göre hakan, Tanrı tarafından seçilmiş ve kendisine kut verilmiş ulu bir yöneticidir. Öldüğünde

yerine yine Tanrı tarafından kut verilmiş bir hanedan üyesi geçecektir. Kutun Tanrı tarafından kime verileceği önceden bilinemeyeceği için hakanın yerine kimin geçeceğine yönelik bir verâset usulü de geliştirilememiştir. Eski Türk geleneğinde devlet, hakan ailesinin ortak malıdır. Hakan öldüğünde devlet üzerinde çocukların eşit pay sahiplikleri söz konusudur. Hakan kimi zaman sağlığında ülkeyi oğulları arasında taksim ederdi ki buna *ülüş* adı verilmiştir. Oğuz Destanı, *ülüş* sisteminin Türk tarihinin ilk devirlerinden itibaren uygulandığını göstermektedir. Altı oğluyla birlikte dünyayı fethettikten sonra yurduna dönen Oğuz Kağan, üç büyük oğlu Bozoklar'a ülkenin bir kısmını ve üç küçük oğlu Üçoklar'a da ülkenin diğer kısmını verir.¹ Üç yüz sene tarih sahnesinde kalan Selçuklu devletinde *ülüş* sisteminin tesiriyle vuku bulan sayısız taht kavgasına rastlanmaktadır.² Delhi Türk Devleti'nde de *ülüş* sisteminin uygulandığı ve ülkenin Gıyaseddin ve kardeşi Şehâbeddin arasında bölüşüldüğü görülmektedir.³ Osmanlıların bu taht kavgalarından etkilendikleri ve özellikle Selçuklular dönemini çok iyi tahlil ettikleri anlaşılmaktadır.

220

Osman Gazi'nin ölümünden sonra, Orhan ile kardeşi Alaaddin arasında şöyle bir konuşma geçer: "Orhan Gazi kardeşine der: Sen ne dersin? Kardeşi Alaaddin: Bu vilayet hakkındır zira ki çoban gerektir bu vilayetin halini göre ve başara ve hem ona esbâb dahi gerek. İmdi esbâb oldur kim bu yuntlar padişahın ola ve hem bu koyunlar padişahın ola; imdi bizim kısmet edecek nemiz var ki kısmet edelim. Orhan Gazi eydür: Gel şimdi o çoban sen ol dedi. Alaaddin eydür: Gel kardaş atamızın duası ve himmeti seninledir anınçün kim kendi zamanında askeri sana koşmuş idi, imdi çobanlık dahi senin hakkındır".⁴ Bu konuşmada dikkati çeken husus, ülkenin ve beyliğin, hanedan ailesinin

1 Z. Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, 2. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982, s. 48.

2 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 3. baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980, s. 107, 135-136.

3 M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihî ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul: Tercüman Gazetesi yayını, [ty], s. 299.

4 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman Aşıkpaşazâde Tarihi*, tashih: Ali Bey, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332, s. 36.

miras yoluyla taksim edilebilecek bir malı gibi düşünülmesi ve her iki kardeşin de tahta geçmede eşit derecede hak sahibi kabul edilmesidir. Esasen Osmanlı padişahlarının tahta geçme biçimleri dikkatle incelendiğinde her hanedan üyesine öne çıkma ve tahta geçme imkânı tanıyan bu Orta Asya geleneğinin 17. yüzyıla kadar devam ettiği görülür.⁵

İsyan eden şehzadelerin bu fiillerinin arkasındaki itici güç, devletin hanedanın ortak malı olduğu ve ülüş sistemi gereği ülkede belli bir hisseye sahip buldukları inancıdır. İsyan etmedikleri halde öldürülen hanedan üyelerinin öldürülme sebebi ise taşıdıkları kan sebebiyle mevcut padişaha karşı potansiyel tehlike arz etmeleridir. Nitekim maaşlarını az bulan yeniçerilerin, padişaha “Allah kardeşlerinize uzun ömür versin, bize bağışlasın” şeklinde bağırımları, padişahı üstü kapalı tehdit etmeleri bunun bir diğer ifadesidir. Cem Sultan’ın, kardeşi II. Bayezid’e Osmanlı Devleti’ni aralarında paylaşmalarını teklif etmesi, ülüş sistemi inancının o devirde bile hala yaşadığının bir diğer kanıtıdır. Cem Sultan, halası Selçuk Hatun aracılığıyla II. Bayezid’e “Anadolu’yu bana ver, İstanbul tahtı ve Rumeli senin olsun” şeklinde bir teklifte bulunmuş; II. Bayezid de “Lâ erham beyne’l-mülûk” yani “padişahlar arasında akrabalık olmaz” (paylaşma mümkün değildir) şeklindeki deyişi söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.⁶

2. Fetret Devrinin Yaşanmış Olması

Ankara Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’ni parçalanma durumuna getiren gelişmeler, sonraki dönemlerde görülen kardeş katli uygulamalarına ve Fatih’in meşhur kardeş katline cevaz veren kanun maddesine dayanak teşkil etmiştir. Saltanat müddeilerinin çokluğu Osmanlı Devleti’ni yok olmanın eşiğine getirdi. Osmanlı ülkesinde kamu düzeni diye bir şey kalmadı. Şehzadeler tahtı ele geçirmek için Osmanlıların düşmanlarıyla ittifak yapmaktan dahi çekinmediler.

5 Cemal Kafadar(1995), *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State*, Berkeley: University of California, 1995, s. 137.

6 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü’t-Tevârîh*, c. II, İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1280, s. 10.

Saltanatlarını sağlamaya çalışırken ülkeyi ve devleti tamamen elden çıkarmaları da kuvvetle muhtemeldi. Ancak komşu devletlerin de iç meselelerle uğraşmakta oluşları devleti büyük bir tehlikeden korumuştur.

Fetret devri, ulus sisteminin nasıl uygulandığının tipik bir örneğidir. Timur bu geleneği Osmanlı Devleti'ne de tatbik etmek istemiş ve ülkeyi parçalara bölerek her birini bir şehzadeye vermiştir. Timur'un oğlu Şahruh, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'yi bertaraf etmesinden sonra babasının tesis ettiği düzenin bozulmasını 818 Zilhicce (1416 Şubat) tarihli bir mektupla şiddetle protesto etmiştir. Mehmed Çelebi bu mektuba şöyle cevap vermiştir: "Söylediklerinize uymak isteriz amma, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri bu iş tecrübelerle töre olarak yerleşmiştir. Saltanat ortaklık kabul etmez. Sâdi'nin şiirini zikrediyorsunuz. Biz de başka bir şiirini hatırlatalım: İki derviş bir kilime sığar/Lâkin iki padişah bir iklimde sığmaz. Niye biz bu fitne hikâyeleriyle uğraşalım".⁷

3. Dış Tesirler ve Şehzade Rehni Uygulaması

Özellikle ilk devirlerde Osmanlı şehzadelerinin isyanlarında Bizans'ın rolü göze çarpmaktadır. Bizans her fırsatını bulduğunda Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıkları körüklemiş ve kendi emniyetini bu yolla sağlamaya çalışmıştır. Bizans'ın işini kolaylaştıran

bir husus vardır ki bu da Osmanlı şehzadelerinin Bizans'a rehine ve teminat olarak verilmesidir. Şehzadelerin komşu devletlere rehine olarak verilmesi uygulamasının oldukça eski tarihlerden beri var olduğu görülmektedir. Hanedan mensuplarından bazılarının karşılıklı olarak rehin alınıp verilmesinin devletlerarasında tarih boyunca uygulanan bir işlem olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu veziri Nizâmülmülk, eserinde bu konuya kısaca temas etmiştir. Ona göre, devlet kendi güvenliğini sağlama almak için komşu devletlerden bu türlü rehinelere sahip olmalıdır. Vassal hükümdarların oğlu, kardeşi veya yakın

7 Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeâtî's-Selâtin*, I, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmiriye, 1274, s. 150-151.

akrabalarından birileri sarayda bulunduğu sürece bu hükümdarlar kolayca isyana kalkışamayacaktır.⁸

Bir Çin belgesi, Büyük Hun İmparatoru Toman'ın, oğlu Mete'yi Yüeci Devleti'ne rehine olarak verdiğinden bahsetmektedir.⁹ Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman, Edirne'de padişahlığını ilan ettikten sonra Bizans İmparatoru Manuel'e, küçük kardeşi şehzade Kasım ile kız kardeşi Fatma'yı bu amaçla bırakmıştır.¹⁰ Bizans İmparatoru Manuel, II. Murad tahta geçtiğinde bir elçi göndererek küçük kardeşlerini Bizans'a rehin olarak teslim etmesi gerektiğini bildirdi. Bu istek yerine getirilmediği takdirde elinde ikinci bir Osmanlı şehzadesinin bulunduğunu, bu şehzadenin kendisine rakip olarak çıkarılacağını belirterek açıkça tehdit etti. Manuel'in ima ettiği şehzade, Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi idi. Sultan Murad'ın ret cevabı üzerine İmparator Manuel şehzade Mustafa'yı Limni adasından alarak saltanat müddeisi olarak Gelibolu yarımadasına çıkarttı.¹¹ Bizanslıların kışkırttığı bir diğer şehzade de Çelebi Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'dır. İmparator şehzadenin lalasını ele geçirerek henüz 13 yaşında bir çocuk olan Mustafa'yı kardeşi II. Murad'a karşı isyan ettirmiştir. Muhtemelen Mehmed Çelebi tarafından Bizans'a rehin olarak bırakılmış olan oğlu Orhan Çelebi, II. Mehmed ilk defa tahta geçtiğinde keza yine Bizans imparatorunun kışkırtmasıyla isyana kalkışmıştır.

4. Sağ Bırakılan Şehzadelerin İsyana Etmesi

Fatih Sultan Mehmed'in, kardeşi Ahmed'i öldürtmesi ve sonra kardeş katlini kanunlaştırmasına kadar geçen süre zarfında sağ kalan şehzadelerin umumiyetle isyan ettikleri görülmüştür. I. Murad'ın

8 Nizâmülmülk, *Siyasetname*, çev. N. Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1987, s. 148.

9 Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981, s. 208.

10 İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Mamluk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler", *Belleten*, XVII, sayı: 68 (1953), s. 521.

11 Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1956, s. 81.

kardeşleri şehzade Halil ve İbrahim ile II. Murad'ın kardeşi Mustafa buna örnektir. Anılan örneklerden, padişahın idam ettirmediği kardeşlerinin kimi zaman isyan ederek devletin başına büyük gaileler açtığı anlaşılmaktadır.

5. Türk Hâkimiyet Anlayışının Osmanlılarda Değişime Uğraması

Ülkenin tüm hanedan üyelerinin ortak malı olduğu şeklindeki Orta Asya Türk hâkimiyet anlayışı Osmanlı Devleti'nin kurulmasından bir süre sonra değişmeye başlamıştır. Özellikle Fatih'le birlikte hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi Osmanlı devlet anlayışına tam olarak yerleşmiştir. İlk oğluna büyük dedesi Yıldırım Bayezid'in adını, ikinci oğluna İslâm peygamberinin adı olan Mustafa'yı, üçüncü oğluna İran imparatorluğunun kudretli hükümdarı Cem'in adını ve torununa da Oğuz Han'ın ismini veren İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed'le birlikte, Türk, İran, İslâm ve Roma ananelerini kendi şahsında toplayan Osmanlı padişahı doğmuştur.¹²

224

II. Kardeş Katli Uygulamasının Hukuki Tahlili

Kardeş katli uygulamasının hukuki niteliğini tespit ederken isyan edip etmeme kıstasını dikkate alarak ikili bir ayırım yapılmalıdır. İsyân eden hanedan üyelerinin idam edilmeleri İslâm ceza hukukunda yer alan isyan/bağy suçunun cezasından ibarettir. Esasen bu konuda herhangi bir ihtilaf ve kuşku da yoktur. Zira bu tür isyan vak'aları karşısında alınmış fetvalar da bu yargıyı doğrulamaktadır. Esas mesele isyan etmediği halde öldürülen hanedan üyelerinin hangi hukuki gerekçeyle bu cezaya çarptırıldıklarının belirlenmesindedir.

Kanaatimize göre, isyan etmeyen hanedan üyelerinin öldürülmeleri örfi hukuka dayanmaktadır. İsyân etmeyen, isyan etmek bir tarafa çoğu bebeklik ve çocukluk çağında bulunan hanedan üyelerinin

12. Halil İnalçık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, s. 514.

siyaseten katl yoluyla katledildiklerini kabul etmek hukuken isabetli değildir. Bu vak'aları suistimal olarak nitelemek de pek mümkün görülmemektedir.¹³

*Kadimden töredir kardeşe kıymak
Atayı anayı gasle koymak
Kabil ki Habil'e kıydı ezelden
Adet oldu hanlar buna uymak¹⁴*

Örfi hukuk, şâri' yani Allah ve peygamberinin doğrudan düzenlemediği alanlarda devlet başkanı tarafından konulan kurallar bütünüdür. Örfi hukuk denildiğinde örf ve adet hukuku anlaşılmalıdır. Örfi hukukun kaynaklarından biri de Osmanlıların örf-i ma'rûf veya âdât dedikleri örf ve adet hukuku olmakla birlikte bu uygulamaların hukuki nitelik kazanması padişahın iradesiyle mümkün olabilmektedir.

Kardeş katlini *de iure* olarak Osmanlı pozitif hukukuna soğan Teşkilat Kanunnâmesinden söz etmek gerekir. Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi olarak bilinen kanunnâme, *Kanunnâme-i Âl-i Osman* başlığını taşımakta ve "Bu kanunnâme atam dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" diye başlamaktadır. Üç bölümden ibaret olan kanunnâme devlet teşkilatı ve bazı teşrifat kaidelerini içermektedir. Kanunnâmede konumuzla ilgili iki madde vardır. İlki: "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münâsibdir. Ekser ulema dahi tecvîz etmiştir. Onunla âmil olalar." Nisbeten daha az bilineni ise şudur: "Ve kızların evlâdından olanlar beğlerbeğilik verilmeyüp ağır sancaklar verilsün". Bu madde, açıkça ifade edilmese de padişahın erkek kardeşlerinden olan yeğen ve torunlarının da kardeş katli uygulamasına tabi olduğunu göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnâmesinin mevsûkiyeti

.....
13 Krş. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. II, İstanbul: Fey Vakfı, 1990, s. 7.

14 Âşıkpaşazâde, s. 85.

tartışılmış ancak nihai olarak, kanunnâmenin Fatih'e ait olduğu ve özellikle kardeş katliyle ilgili maddenin kanunnâmenin sıhhatli bir parçası olduğu konusunda artık tereddüt kalmamıştır.¹⁵

Kardeş katli uygulamasına İslâm hukukundan açık bir destek bulamayan Osmanlı âlimlerinin bir kısmı genel ilkeleri öne çıkararak hukuki bir zemin tesis etmeye çalışmıştır. “Fitne adam öldürmekten daha kötüdür” meâlindeki Kur’an ayeti buna delil gösterilmiştir. Böylesine genel bir kaidenin kardeş katli uygulamasına temel teşkil edemeyeceği kanaatindeyiz. Zira İslâm hukukunda “Berâet-i zimmet asıldır” (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 8). İslâm ceza hukukunda, “asl-ı berâet” ilkesi gereğince bir kişi suçluluğu kanıtlanıncaya kadar suçsuz sayılır. Sırf “düzeni temin etmek amacıyla” ya da “ibret-i âlem olsun” diye suçsuz bir kimse cezalandırılmaz. Suçluluk şüphesinin olması bile cezalandırmayı engeller; zira yine İslâm ceza hukukundaki yerleşik kaideye göre cezalar şüpheyile düşer.

226

İslâm hukukunun genel ilkelerinden biri de genel zararı uzaklaştırabilmek için özel zarara katlanılması gereğidir (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 26). Fıkıh kitaplarında zararlar ilgili kurallar açıklanırken verilen örneklerin tamamının özel hukukla ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Bu sebeple anılan kuralların kardeş katli uygulamalarına temel teşkil edebileceği şüphelidir. Bir an için böyle bir zarar türünün hukuki himayeye mazhar olabileceği kabul edilse bile “Bir zarar kendi misliyle izâle olunamaz.” kaidesi gereğince de kardeş katli için hukuki mesnet olamayacağı belirtilmelidir (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 25).

İslâm hukukunda “Zaruretler memnû” olan şeyleri mübah kılar” şeklinde bir kural vardır (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 21). “Kardeş katli devletin bekası için bir zarurettir; bu itibarla mezkûr ruhsattan istifade edilerek kardeş katline hukuken cevaz verilmiştir.” denilebilir mi? Meseleyi hukuki olarak tahlil edelim. İslâm hukukuna göre yasaklar üçe ayrılır: Birincisi asla ortadan kalkmayan yani kendisine

15 Abdülkadir Özcan, “Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı*, sayı: 33 (1982), s. 7-56.

hiç bir şekilde ruhsat verilmeyen, işlenmesi hukuken tecvîz edilmeyen yasak fiillerdir. Adam öldürmek ve yaralamak, bu birinci gruba girer. İkincisi zaruret halinde sâkıt olan yasaklılık halidir. Mesela ölü hayvan eti yemek böyledir. Üçüncüsü, sâkıt olmayıp zaruret halinde ruhsata muhtemel olan, yani tamamen helal olmaz ise de yasaklılığın devamıyla beraber fiilin işlenmesine kanun koyucunun cevaz verdiği durumlardır. Mesela başkasının malını telef etme yasağı buna örnektir. Bu izahattan da anlaşılacağı üzere adam öldürme fiili birinci grup yasaklamalara girmekte olduğundan mutlak bir yasaklamadır. Bu itibarla hiç kimsenin hayatı diğerininkinden daha değerli ya da değersiz addedilemez. Netice olarak, insan hayatı söz konusu olduğunda İslâm hukukuna göre, zaruretlar bu hayatın sona erdirilmesini mübah kılmaz. Öte yandan bir an için bu kuralın kardeş katli için temel oluşturabileceğini farz etsek bile bir başka kaide kardeş katli uygulamasının meşru olmasını engelleyecektir. Bu kaide de zaruretların kendi miktarınca takdir edilmesidir (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 22). Bu ilke şehzadelerin mefrûz isyanlarını önlemek için bazı tedbirler alınmasını haklı kılabılır; ancak suç işlemediği halde bir insanın ölüm cezasına uğratılması zaruret miktarının aşıldığını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki Hızır kıssası (Kehf: 74, 80-81) ya da Müslüman esirlerin düşman tarafından siper yapılması halinde bunların öldürülebileceği yönündeki fıkıh kitaplarındaki ruhsat kardeş katlini hukuka uygun hale getirmez. Zira birincisinde vahiy, ikincisinde mevcut ve gerçek savaş durumu söz konusudur.¹⁶

III. Osmanlı Devleti'ndeki Kardeş Katli Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Tartışmalı Osman Gazi'nin, amcası Dünder Bey'i öldürttüğü rivayetini bir kenara bırakırsak Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Bey'in Kosova Savaşı sonrasında öldürülmesiyle başlayan bu uygulama, yaklaşık 300 sene sürmüş ve 50'ye yakın hanedan üyesi bir gün isyan

16 Krş. Ekrem B. Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi", *Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan*, Ankara: Yetkin Yayınları (2006), s. 112-113.

edebilecekleri endişesiyle katledilmiştir. İsyan etmedikleri halde örfi hukuka göre öldürülen hanedan mensupları şunlardır:

- 1) Osman Gazi'nin amcası Dünder Bey (bazı kaynaklara göre)
- 2) Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi
- 3) Fatih'in kardeşi Ahmed
- 4) Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han
- 5) II. Bayezid (bazı kaynaklara göre)
- 6) Yavuz Sultan Selim'in kardeşi şehzade Korkut
- 7) Yavuz Sultan Selim'in sekiz yeğeni
- 8) Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa ve torunu Mehmed
- 9) Şehzade Bayezid'in beş oğlu
- 10) Rodos'un fethinde Cem Sultan'ın oğlu Murad ile onun isimlerini bilmediğimiz bir veya iki oğlu
- 11) III. Murad'ın beş kardeşi
- 12) III. Mehmed'in oğlu şehzade Mahmud
- 13) III. Mehmed'in 19 kardeşi
- 14) II. Osman'ın kardeşi şehzade Mehmed
- 15) IV. Murad'ın kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım
- 16) III. Osman'ın amcazadesi şehzade Mehmed

228

İsyan suçunun cezası olarak ortaya çıkan öldürme vak'aları da şunlardır:

- 1) I. Murad'ın oğlu Savcı Bey
- 2) I. Murad'ın kardeşleri Halil ve İbrahim
- 3) II. Murad'ın kardeşi Mustafa
- 4) II. Murad'ın amcası (Düzme) Mustafa
- 5) İstanbul'un fethinde öldürülen şehzade Orhan
- 6) Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Ahmed
- 6) Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid

Bu döküme göre, babanın oğlunu idam ettirdiği 4, kardeşin kardeşini öldürttüğü 35, amcanın yeğenini katlettirdiği 12, yeğenin amcasını öldürttüğü 3, dedenin torununu öldürttüğü 6 ve bazı verilere göre oğulun babasını öldürttüğü 1 vak'aya rastlamaktayız.¹⁷

IV. Kardeş Katlinden Sonrası

Kanunî'nin oğlu Bayezid'in öldürülmesinden sonra en büyük şehzadenin dışında diğer şehzadelerin sancağa çıkarılma usulü kaldırılmış idi. III. Mehmed'in on dokuz kardeşini bir defada katlettirmesinin ardından oluşan tepki sonucu kardeş katli uygulaması kural olarak kaldırılmış ve en büyük şehzade dâhil tüm şehzadelerin sancağa çıkarılmasından vazgeçilmiştir. Yeni uygulamaya göre babaları ölen şehzadeler kafes veya şimşirlik adı verilen mahalde ikamete memur edilirdi. Şehzadeler burada her türlü dış etkiden uzak münzevi bir hayat sürmekteydi. Sıkı bir kontrol altında tutulan şehzadeler dış dünya ile haberleşemez, birbirleriyle çok sık görüşemez ve bayram tebrikleri dışında padişah tarafından huzur-ı hümayuna kabul edilmezdi. Burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus da kafeste yaşayan şehzadelere hamile kalan cariyelerden doğan erkek çocukların derhal ifna edilmesi, bu şehzadelerin soylarının devamına imkân verilmemesidir.¹⁸ Artık şehzadeler kolay kolay öldürüleliyordu, ancak bu defa onların çocukları bir başka tür kardeş katli uygulamasına maruz kalıyordu.

Kardeş katli uygulamalarına karşı toplumsal muhalefeti şairler temsil etmiştir denilebilir. Kimi zaman keskin yergiler içeren bu manzumeler daha ziyade mersiye biçiminde olup padişaha serzenişte bulunmaktan öteye geçmemiştir.¹⁹ Ancak daha sonraki devirlerde

.....

¹⁷ Kardeş katli uygulamalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayınevi, 1997'ye bakılabilir.

¹⁸ Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berkay, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 56-58.

¹⁹ Mehmet Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Tayyip Gökbilgin Hatıra Sayısı*, sayı: 12 (1982), s. 641-686.

padişahın kardeşlerini katlettirme isteğine karşı toplu bir tepkinin oluştuğu anlaşılmaktadır. IV. Mehmed'in, kardeşleri Süleyman ve Ahmed'i boğdurmak istemesi üzerine Sultanahmet meydanında toplanan halk nümayiş yapmıştır.²⁰

Şehzadelerin kafeste tutulmaları uygulamasıyla birlikte Osmanlı padişahlarının yönetime geliş usullerinde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. I. Ahmed'in ölümünden (1617) sonra o güne kadar hep babadan oğula intikal eden saltanat, bu defa padişahın kardeşine intikal etmiş ve şehzade Mustafa padişah olmuştur. Bu tarihten sonra birkaç istisna dışında hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi bir temül haline gelmiş ve nihayet 1876 Kanun-ı Esasîsinde "ekber evlâd" kuralı anayasal bir düzenleme haline getirilmiştir (md. 3).

Kaynaklar

230

Ahmet, M. Aziz (t.y.), *Siyasî Tarihî ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul: Tercüman Gazetesi yayını.

Akgündüz, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. II, İstanbul: Fey Vakfı.

Akman, Mehmet (1997), *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayınevi.

Alderson, A. D. (1982), *The Structure of the Ottoman Dynasty*, 2. baskı (tıpkı basım), Connecticut.

Aşıkpaşazâde (1332), *Tevârîh-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, tashih: Ali Bey, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Çavuşoğlu, Mehmet (1982), "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Tayyip Gök-bilgin Hatıra Sayısı*, sayı: 12, s. 641-686.

Dukas (1956), *Bizans Tarihi*, çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği.

.....
20 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. VIII, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928, s. 429.

- Ekinci, Ekrem B. (2006), "Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi", *Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan*, Ankara: Yetkin Yayınları, s. 1105-1117.
- Evlıya Çelebi (1928), *Seyahatnâme*, VIII, İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Feridun Bey (1274), *Mecmûa-i Münşeâtı's-Selâtın*, I, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire.
- Hoca Sadeddin Efendi (1280), *Tâcü't-Tevârih*, c. II, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.
- İnalçık, Halil, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 506-535.
- Kafadar, Cemal (1995), *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State*, Berkeley: University of California.
- Nizâmülmülk (1987), *Siyasetname*, çev. N. Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özcan, Abdülkadir (1982), "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, sayı: 33, s. 7-56.
- Peirce, Leslie (1996), *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümler ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Togan, Z. Velidi (1982), *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, 2. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turan, Osman (1980), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 3. baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1953), "Memluk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler", *Belleten*, XVII, sayı: 68, s. 519-535.

Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Devlet Teşkilatı

PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ*

Türk-İslâm tarihi boyunca kurulan devletlerin başında bulunan han, hakan, sultan veya padişahların dirayet veya liyakatsizliği devlet idaresi ve teşkilatı açısından çok önemli olmuştur. Bu sebeple devlet başkanının daha şehzade iken yetişmesine yönelik özel bir gayret gösterilmiş, ülkenin en iyi bilginleri hoca olarak görevlendirilmiş, ayrıca okuyup istifade etmesi için çeşitli eserler yazılmıştır. İslâm dünyasında yönetim sanatı, ilkeleri ve bu konuda iyi-kötü örneklerden oluşan ibretli hikayeleri içeren eserlere ve oluşan edebiyata ortak ad olarak “Siyasetnâme” ve “Nasihatü'l-mülûk” türü eserler denilmiştir.¹ Osmanlı döneminde de bu alanda zengin bir literatür oluşmuştur.² Ayrıca ileride üstlenecekleri devlet sorumluluğuna fiilen alışmaları için şehzadeler ülkenin değişik bölgelerinde idarecilik

* Fatih Üniversitesi

1 E. C. Bosworth, “Nasihat al-Mulûk”, *EI*², VII, 984-988.

2 Coşkun Yılmaz, “XV. ve XVIII. Yüzyıl İslahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi” Basılmamış doktora tezi SÜSBE, 2002; a. mlf, “Siyasetname”. *DİA*, XXXVII, 306-308, a. mlf, Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynaklarıyla İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnameler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 1/sayı 2, İstanbul 2003, s. 299-338. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri, ts.

yapmışlardır. Bu yaklaşım ile bakıldığında Osmanlı'da ilk on padişahın hükümdarlık yetenekleri ve devletin kuruluş ve gelişmesindeki hizmetlerinin önemle üzerinde durulması gerekir. Bir iki istisna dışında ömürlerini gaza yolunda at sırtında geçirdikleri, ancak devletin yapılanması, teşkilatı ve işleyişi konularını da hiçbir zaman ihmal etmedikleri gözlenmektedir.

Bunlar arasında Fatih'in müstesna yeri vardır. Tanınmış XVI. yüzyıl İngiliz tarihçi Richard Knolles *History of the Turks* adlı âbidevi eserinde³ Fatih'e kadar olan altı padişahı kral, Fatih'ten itibaren ise imparator olarak bahsediyor. Daha XVI. yüzyıl sonlarında Batılı bir tarihçinin bu şekilde değerlendirmesi anlamlıdır. Fatih devrinin bir çok bakımdan bir dönüm noktası olduğu şüphesizdir. Bu köklü dönüşümde Fatih'in güçlü şahsiyeti, sahip olduğu cihangirlik ruhu ve ufku, devraldığı miras ve o sırada Balkanlar ve Anadolu'nun içerisinde bulunduğu şartlar gibi birçok unsurun etkili olduğunu belirtmek gerekir.⁴

234

Osmanlı devlet teşrifatını ve kanunlarını sistemli ve kalıcı bir şekilde ortaya koyan hükümdar II. Mehmed olmuştur. Onun bu alandaki başarısını ve gerçekleştirdiklerini biri zihniyet diğeri de teşkilat açısından olmak üzere başlıca iki alanda değerlendirmek gerekir.

Birincisi, Fatih'in şahsiyeti ve yetişmesiyle yakından ilgili olup cihangirlik ve merkeziyetçi idare fikirleri bunun iki tezahürüdür. Cihangirlik onun zihninde sadece bir arzu değil adeta kristalleşmiş bir hedef olmuştur. Bu konuda özellikle Büyük İskender'i örnek alıyordu. Meşhur Makyavelli de Hükümdar adlı eserinde yeryüzünde mutlak iktidarın temsilcisine örnek olarak Türklerin hükümdarı II. Mehmed'i göstermektedir. Bu bağlamda bir diğer siyasette onun merkeziyetçi bir idare kurma fikri idi.⁵

3 V. J. Parry, *Richard Knolles, History of Turks*, ed. Salih Özbaran, İstanbul 2003.

4 Fatih'in şahsiyeti ve icraatı için bk. H. İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1995; Aynı yazar, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-535.

5 Değerlendirme için bk. İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 511-514.

Bu hedefe yönelik teşkilatın kurulması ve mevcut teşkilatın değiştirilmesi için çeşitli girişimleri olmuşt u. Bunların başında daha önce mevcut olan kul sistemini çok daha etkili olarak uygulamaya koyması gelmektedir. Daha önceki devletlerde gulam sistemi olarak uygulanan kul sistemi bir teşkilat olarak Fatih döneminde geliştirilmiş, kendilerine geniş yetkiler tanınarak etkili konuma getirilmiştir. Bu uygulamada eski Türk ailelerinin nüfuzlarının kırılması, buna mukabil kul kökenlilere yetki verilmesi, merkezde, Rumeli ve Anadolu'da sayılarının arttırılması gibi uygulamalar bu döneme aittir. 1453'te Çandarlı Halil'in bertaraf edilmesinden sonra 1477'de Türk Vezir Karamanî'nin sadaretine kadar köklü icraatını gerçekleştirdiği 24 sene zarfında dört devşirme vezir (Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa, İshak Paşa, tekrar Mahmud Paşa ve Gedik Ahmed Paşa) sadrazamlık yapmıştır. Ancak saltanatının sonunda tekrar Karamanî'yi tercih etmesi manidardır.

Osmanlı hükümdarının tahta geçmesinde belirleyici rol oynayan beylerin gücü İstanbul'un fethine kadar devam etti. II. Murad'ın, beyler ve Çandarlı Halil Paşa tarafından ikinci kere tahta çıkarılması kendisini çok etkilemiş, bunu unutmayan Fatih saltanat ve veraset usulünü değiştirip bütün yetkileri eline almıştır.⁶

Fatih'in teşkilatçılığının en belirgin ve mükemmel şekli onun adına hazırlanmış olan *Kanunname*'den anlaşılmaktadır. Metni, muhtevası ve sıhhati vs. konularında çok çeşitli değerlendirmeler yapılmış olup bu ayrı bir araştırma konusudur. Konumuz açısından bakıldığında hem yaklaşım ve anlayış, hem de metin ve muhteva bakımından önemli bir tarihî belge olduğunda şüphe yoktur.

Fatih, bu *Kanunname* ile şer'î kuralların yanında örfî hukuk ve padişah iradesini güçlendirmiş, ayrıca devlet anlayışı, saray-hükümet, bunlarla ilgili merasim ve teşrifatı, yetkililerin rütbelerini ve bu rütbelere göre hitap şekillerini bir kanun mantığı ve formu içinde güzel bir Türkçe ile ifade etmiştir.⁷

6 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 41.

7 Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, sayı: 33, s. 7-56). İnalçık, "Kanunname", *DİA*, XXIV, 334-336.

Fatih devrinde saray, merkez, taşra, askeriye, ilmiye gibi teşkilatın her alanında önemli gelişmeler oldu, yeni usuller ve yasalar konuldu. Bazıları bütün bu değişimi bir merasim değişikliği olarak değerlendirirse de bu doğru bir yaklaşım değildir. Sırasıyla Seyfiye-İlmiye-Kalemiye mesleklerinin tedricen belirgin hale gelmesinde bu dönem önemlidir. Bu gelişme sadece isim, görev açısından olmayıp aynı zamanda teşrifat, elkab ve unvanlar açısından da önemlidir.

II. Mehmed'nin saray teşkilatında hem fizikî mekanlar hem de işlevleri açısından önemli yenilikler sağladığı bilinmektedir. Bunlar fetihten hemen sonra inşasına başlanılan Topkapı Sarayı'nda (Saray-ı Cedid-i Âmire) görülmektedir. Üç avlu, buralarda yer alan birimler, Harem alandaki teşkilat önemlidir. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı* kitabında Saray'ın birimlerini anlatılırken Fatih'in katkılarına yer vermektedir. Fatih'in Kanunname'sine koyduğu kardeş katli hükmü hükümdarlık kurumu açısından çok önemlidir: "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar".⁸ Bu konudaki farklı görüşler, hukuki tartışmalar müstakil bir hukuk tarihi doktorasında değerlendirilmiştir.⁹ Kılıç kuşanma merasiminin Eyüp'te yapılması adetini Fatih başlatmış ve Akşemseddin kendisine kılıç kuşatmıştı. Bu merasim Batılı hükümdarların taç giyme merasimine muadil idi.

Bu dönemde sadece yeni usuller koymakla kalmayıp bazı eski adetleri de terk ettiği bilinmektedir. Nitekim tipik bir örnek, nevbet vurulurken, Osman Gazi'den beri padişahların Selçuk hükümdarına hürmeten ayağa kalkmaları âdet idi. Fatih Sultan Mehmed, iki yüz yıl evvel ölmüş bir hükümdara ayağa kalkmak lüzumsuzdur diyerek mehterhane çalınırken ayağa kalkma usulünü kaldırmıştır.¹⁰ Sultan-

8 Kanunname, s. 46.

9 Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.

10 ".ilâ hâzâ el'ân nevbet-i osmanî ikindi zamanlarında çalınmak ve selâtîn-i Âl-i Osman hengâm-ı nevbette ayak üzere durmak ol demden berü kanun oldu; tâ Ebülfetih Sultan Mehmed Han Gazî'ye gelince ol tarik mesluk tutuldu. Amma onların azm-ı şanı ol vaz'-ı garibe tehammül etmeyip iki yüz yıllık mürde padişahı

lardan doğan erkek çocuklara beylerbeyilik verilmeyip ağır yani yüksek gelirli sancak verilmesi kanununu koymuştur.¹¹

Ayrıca, teşkilat ve teşrifatın önemli unsuru olan kıyafetlerle ilgili zengin bir terminolojinin Kanunname'de kullanıldığı görülmektedir. Sarayın Birun, Enderun ve Harem adlarıyla üç temel biriminin teşkilatında Fatih'in ihdas ettiği pek çok yenilik vardı.¹² Merkez teşkilatının temel müessesesi olan Divan-ı Hümâyün işleyiş ve teşrifat açısından bu dönemde Fatih'in zihnindeki cihan hükümdarlığına uygun değişikliklere uğramıştır. Fatih zamanına kadar padişahlar Divan toplantılarına bizzat başkanlık ederken, II. Mehmed bu usulü kaldırarak, Divan'a veziriazamın başkanlık etmesini, toplantı sonrasında, kendisinin yaptırdığı arz odasında toplantı kararlarının kendisinin tasdikine arz edilmesi usulünü getirmişti.¹³ Daha önce padişahların, vezirlerle beylerle

.....
tekrimen ayağın durmak-ayağa kalkmak- kâr-ı beyhudedir deyü ol uslubu terk etti", Âlî, *Kühû'l-ahbar*, V, s. 30'dan naklen Saray Teşkilatı, s. 274.

11 "Ve kızlarım evlâdından olanlara beğlerbeyilik verilmeyip ağır sancaklar verilsin", *Kanunnâme*, s. 47.

12 bk. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, tür yer; Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, And Power The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991, tür yer.

13 "Evvelâ bir Arz odası yapılsın. Cenab-ı şerifim pes-i perdede oturup, haftada dört gün vüzeram ve kadıaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı humayunuma arza girsinler" *Kanunnâme*, s. 42; Tarihçi Solakzade'nin naklettiğine göre, II. Mehmed bir gün Divan'a başkanlık ederken içeriye giren bir Türkmen lâkayd bir tavr ile padişahın kim olduğunu sormuş, buna canı sıkılan Fatih, Gedik Ahmed Paşa'nın da teklifiyle Divan'a başkanlık etmeyi bırakıp, bu yetkiyi veziriazama devretmiştir. Başka kaynakların teyid etmediği bu olayın sıhhati şüphelidir. Fatih'in devlet teşkilatında yaptığı değişik ve yeniliklerle ilgili böyle hikayeler kaynaklarda verilmektedir. Nitekim, esirlerin Türk çiftçi aileleri yanında Türkçe öğrenmeleriyle ilgili tipik bir anekdot *Kavanin-i Yeniçeriyân*'da anlatılmaktadır: Fethi müteakip Fatih, Ayasofya'da namaz kıldıktan sonra dışarıda selama duran Yeniçerilere selam verip geçerken içlerinden bir nefer "Ve aleyküm selam Mehmed Paşa" cümlesiyle mukabele edince bu lâubaliliğe canı sıkılan Fatih veziriazama bunun sebebini sormuş, Türkçe'yi bilmediklerinden "paşa'yı tazim makamında kullanıyorlar demesi üzerine, Fatih, bundan sonra bu esirlerin acemi ocağına kaydedilmeyip Türk çiftçilerin yanında iyice Türkçe öğrenmelerini emretmiştir (*Kavanin-i Yeniçeriyân*'dan naklen Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, 11). Ancak esirlerin daha önceleri çiftçilerin yanına verildiğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.

Divan toplantısı sonrasında yemek yeme usulünü de Fatih kaldırdı.¹⁴ Devlet hazinesinin iç ve dış hazine olarak ayrılması, bayram tebrikleri, beraberinde peykerin muhafız olarak yürümleri, seferlerde hükümdar ile görüşme gibi merasim usullerini koydu.¹⁵ Kendisinden önceki padişahlar belirli ölçülerde aşiret anelerine değer ve yer verdikleri halde Fatih çıkardığı kanunnamesi ve tesis ettiği saltanat usulü ile bu geleneği kaldırdı. Veziriazamına kendisinin vekil-i mutlakı olarak çok geniş yetki verdi. Bu durum mutlak cihan hükümdarlığı anlayışına gayet uygun gelmektedir.¹⁶

Divan-ı Hümâyün üyelerinin görevleri ve vazife taksimiyle ilgili bir çok hükümler vardır. Divan'da tuğrayı esas olarak nişancı çekmekle birlikte eğer tuğralı işler çok olursa *Kanunname*'ye göre sadrazamın işareti ile vezirler de tuğra çekerdi.¹⁷ Aynı şekilde *Kanunname*'ye göre nişancıların dahil müderrisleriyle Sahn-ı Seman müderrislerinden tayin edilmeleri kanundu.¹⁸ Ayrıca Divan-ı Hümâyün'a ait bazı defter serilerinin Fatih devrinden itibaren tutulduğu tahmin edilmektedir.

238

Hukuk, özellikle zimmî hukuk alanında, Galata zimmîlerine verdiği ahidname teşkilat açısından daha sonraki dönemlerde çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Fatih, İstanbul'un fethinden hemen sonra Haziran 1453'te Galata Cenevizleri'ne bir ahidname vermiş, bu ahidname daha sonra Latinler'e de teşmil edilmiştir. Aslı bugün mevcut olmayan bu belgenin çeşitli suretleri ve tercümelere bulunmaktadır. Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan bir suretin başında

.....
14 "Ve cenab-ı şerifim ile kimesne ta'am yemek kanunum değildir, meğer ki ehl ü iyâlden ola. Ecdâd-ı izâmım vüzerasiyle yerleş imiş. Ben ref' etmişimdir" *Kanunnâme*, 45.

15 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 44.

16 "evvelâ vüzerâ ve ümerânın veziriazam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır. .. Ve oturmada ve durmada ve mertebede veziriazam cümleden mukaddemdir", *Kanunnâme*, s. 30.

17 "Ve tuğra-yı şerifi her vezir çekip nişancıya yardım etmek kanunumdur", *Kanunname*, s. 36.

18 "Ve nişancılık, dahil ve Sahn müderrislerinin yoludur. Ve mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beğlerbeğlik hükmü ile olur ve reisülküttab nişancı olsa sancak hükmü ile olur", *Kanunname*, s. 34.

ahidnamenin aslının Rumca yazılıp üzerine tuğra çekildiği belirtilmektedir. Bu hukukî belgenin tesiri büyük olmuş, gerek Osmanlı hukukçuları gerekse zaman zaman imtiyazları kısıtlanan gayri müslimler bu ahidnameye atıfta bulunarak haklar iddia etmişlerdir.¹⁹ Terminoloji yani teşkilata ait ıstılahlarda da büyük bir gelişme ve zenginleşme olmuştur. *Kanunnâme*'de geçen terimler bunun en somut örneğidir.

Sonuç olarak Fatih devrinde devlet teşkilatı açısından çok önemli gelişmelerin olduğunu bunları teşkilat alanında zihniyet değişimi ve yapısal değişiklikler olarak başlıca iki alanda değerlendirmenin mümkün olacağını ve bunun en güzel ifadesini meşhur *Fatih Kanunnâmesi*'nde bulunduğunu belirtmek gerekir.

.....
19 Bu konuda tipik bir olay I. Selim zamanında olmuştur. Bazı Bizans soylularının ve onların yakınlarının Bizans'ı ihya etmek için faaliyette buldukları istihbaratını alan Yavuz Sultan Selim bu duruma çok öfkelenmiş, Rumları ya Müslüman olmalarını veya İstanbul'u terketmelerini emretmesi karşısında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin padişaha dedesi Fâtih'in bunlara ahidname bahsettiği, şu anda böyle bir uygulamanın şer'an câ'iz olmayacağı yönünde bir fetva verdiği, ancak Yavuz'un ahidnameyi görmek istediği, bu sebeple çağırılan patriğin belgenin bir yangında yandığını söylemesi üzerine şeyhülislâmın olayın ispatının yeterli olacağını bildirdiği ve çok yaşlı iki yeniçerinin Divan-ı Hümayun'da böyle bir emirname verildiği konusunda şahadette bulunmasıyla meselenin halledildiği şeklindeki rivayet dikkat çekicidir (Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vuku'ât*, İstanbul 1294, I, 80-81).

Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dâhil Edilmesi

PROF. DR. HEATH W. LOWRY*

“Vezir-i âzâmın her şeyden önce vezir ve komutanların başı olduğu bilinmeli. O herkesten büyüktür; her konuda sultanın mutlak vekilidir... Bütün toplantı ve törenlerde herkesten önce vezir-i âzam yerini alır.” [Halil İnalçık, *The Ottoman Empire* (Alıntı II. Mehmed’in *Kanunname*’sinden)]

Osmanlıların Bizans ve Balkan aristokratlarını kendi yönetimlerinde en yüksek noktalara nasıl getirdikleri, en iyi biçimde 15. yüzyılın ikinci yarısında sadrazam mevkiine yükselenler incelenerek gösterilebilir.¹

.....
1 For a discussion of the role played by former members of the Byzantine nobility as Ottoman Grand Vezirs in the second half of the fifteenth century, see: Heath W. Lowry: *The Nature of the Early Ottoman State*. Albany (SUNY Press),

Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Palaiologos 29 Mayıs 1453'te Konstantinopolis'i 21 yaşındaki Sultan II. Mehmed'in yönettiği Osmanlı hücumlarına karşı savunurken surların dibinde öldü. XI. Konstantinos varissiz öldü, iki evliliğinden de çocuğu olmamıştı. Osmanlı saldırısı o gün Bizans İmparatorluğu'nun sonunu getirmeseydi, XI. Konstantinos'un yerine çok büyük ihtimalle müteveffa ağabeyinin (Thomas Paliaologos Gidos) üç oğlundan biri geçecekti. Olaylar öyle gelişti ki, şehrin düşmesinden hemen sonra üçü de Fatih tarafından saray hizmetine alındılar.²

Şehrin düşmesinden tam 17 yıl sonra, 1470'te Konstantinos'un yeğenlerinden biri 27 yaşında saray duvarlarının arkasından Osmanlı donanması Kaptan-ı Deryası ve Gelibolu Sancak Beyi Mesih Paşa olarak ortaya çıkar. Mesih Paşa, 1482'de II. Mehmed'in halefi II. Bayezid tarafından sadrazam olarak Osmanlı Devleti'nin padişahattan sonraki en önemli mevkisine atanır ve iki yıl o görevde kalır. 1499'da yeniden sadrazamlığa yükseltilir ve 1501'de görev başında iken vefat eder.

242

Mesih Paşa'nın kardeşi de Osmanlı'nın hizmetindeydi ve Has Murad Paşa olarak isimlendirilmişti. Sultan II. Mehmed'in gözdesiydi. Şehrin düşmesinden 19 yıl sonra 1472'de Rumeli (Balkanlar) Beylerbeyi olarak ilk büyük idari görevine atandı. Has Murad Paşa, bir yıl sonra, 4 Ağustos 1473'te II. Mehmed'in ordusunun bir kolunu Akkoyunlu lideri Uzun Hasan'ın üzerine sürdüğü esnada, Doğu Anadolu'da Fırat Nehri'ni geçerken pusuya düştü ve öldürüldü.

Osmanlı devlet görevlilerinin etkileyici kariyerleri Thomas Paliaologos Gidos'un üç oğlundan ikisinin, yani İmparator XI. Konstantin'in yeğenlerinin hayatının izlerini sürmemize imkan verirken, üçüncü kardeş bugüne kadar sadece Bizanslı-İtalyan yazar

.....
2003 [Hereafter: Lowry, 2003]. In particular, See: Chapter Seven: 'The Last Phase of Ottoman Syncretism – The Subsumption of Members of the Byzanto-Balkan Aristocracy into the Ottoman Ruling Elite,' pp. 115-130.

2 Halil İnalçık, "Mesih Pasha," in *The Encyclopaedia of Islam*, 2nd Edition. Volume VI (1990), pp. 1025-1026. See also: F. Babinger: "Eine Verfügung des Paläologen Châss Murâd Pasa," in J. Fück (Ed.): *Documenta Islamica Inedita – a Festschrift for R. Hartmann* (Berlin, 1952), pp. 197-210.

Theodore (Spandugnino) Spandounes'in 1453'te İstanbul'un fethinin ardından "iki erkek kardeşiyle birlikte Türkler tarafından esir alınmıştı. O zamanlar daha 10 yaşındaydı" beyanatında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Spandounes, üç Palaiologos şehzadesinin de "hepsi Türk yapıldılar," yani Müslüman olduklarını belirtmektedir. Has Murad Paşa ve kardeşi Mesih Paşa'nın durumunun gerçekten de böyle olduğu isimlerinden anlaşılrsa da, üçüncü kardeşin kaderi 4 Kasım 1491 tarihli bir Balkan tahrir (vergi) defter parçasının sayesinde açığa çıkmaktadır. Bu defterde, kuzey Yunanistan'ın Siroz/Zihne bölgesindeki iki tımar ve bir zeamet listelenmektedir. Bizi ilgilendiren zeamet kaydının başlığı şöyledir: *zeamet-i Palaiologos birader-i Mesih Paşa 'an ba'z nevahi Siroz* (Mesih Paşa'nın kardeşi Palaiologos'un zeameti, Siroz bölgesinin bir parçasından alınmıştır). Bu kaydın, Thomas Palaiologos Gidos'un bugüne kadar kayıp olan oğluna, yani Has Murad Paşa ve Mesih Paşa'nın kardeşine atıfta bulunduğu açıktır. Ne yazık ki bu kayıt tam değildir ve Palaiologos hanedanından gelen üçüncü kardeşin elindeki zeamet boyutunu bize aktaracak olan son sayfa veya sayfaları eksiktir. Aynı zeamet bir sonraki defterde 47 bin akçe olarak kaydedildiğinden, Palaiologos'un elindeyken de soyuna ve mevkisine uygun büyüklükte olduğunu düşünebiliriz.

1491 senesinde bu zeametın sahibinin, kardeşleri Has Murad ve Mesih Paşa gibi Müslüman bir isimle değil de aile ismi olan Palaiologos ile anılmasından yola çıkarak, Thomas Gidos Palaiologos'un üçüncü oğlunun Spandounes'in "Türkleşti" iddiasının aksine zorunlu olarak Müslüman yapılmadığını veya onun kabul etmediğini söyleyebiliriz. Ancak bu tercih onun büyük bir zeamete nail olmasını engellememişti.

Kısacası, 29 Mayıs 1453 savaşında feleğin getirdiklerini bir yana bırakırsak, kendilerini bin yıllık Bizans Devleti'ne son veren devletin zirvesinde bulmak yerine bir gün Bizans imparatoru olarak taçlandırılabilirlerdi. O koşullar altında onların hizmetlerine ihtiyaç duyan bir devlette dinî ve dilsel adaptasyon yolunu izleyerek zirveye çıkmayı başardılar ve böylece tüm kapıların onlara açıldığını gördüler.

Palaiologos kardeşler bu açıdan bilinen tek örnek değildir. Zira Konstantinopolis'in düşmesi ve merkezi Arap topraklarının

1516-1517'deki fethi arasında geçen altmış yılda başka birçok Osmanlı sadrazamı eski Bizans ve Balkan aristokratlarının çocukları arasından seçilmişti. Bunlar arasında rekor II. Mehmed'in hükümdarlığında iki kere ve toplam 17 yıl süresince sadrazamlık yapan Mahmud Paşa eski aristokrat Bizans-Sırp ailesi Angelović'in bir halefiydi ve Osmanlılar onu "Veli" olarak tesmiye etmişti.

Sultan II. Bayezid'in kızlarından biriyle evlenen ve beş farklı zamanda görevde bulunan Hersekzade Ahmed Paşa eski Prens Stjepan Hersegović, St. Sava Dükü'nün oğluydu. İki kere sadrazamlık yapmış (birincisi 1501-1502, ikincisi 1506-1511), Bosnalı ufak çaplı bir asil olan Radojin Ostoya'nın oğlu Hadım 'Ali Paşa, Arnavutluk Dükü Menebor'un oğlu olan ve 1514-1515'te kısa süreli görevde bulunmuş Dukaginza Ahmed Paşa ve son olarak Bosnalı asil Borovinić ailesinden gelen ve 1515-1517 yılları arasında iki kez göreve gelen Hadım Sinan Paşa ise ilk anda akla gelen diğer örneklerdir.

Akademik çevreler, bugüne kadar bu önemli şahısları, II. Mehmed'in hükümdarlığında önemleri artan ve Osmanlı yüksek makamlarını gelecek 150 yıl boyunca işgal edecek daha büyük bir grup olan devşirme kökenli vezirlerden ayıramamıştır. Araştırma konusu olan dönemde bu grup içerisinde Rum Mehmed Paşa, Davud Paşa, İshak Paşa ve Koca Mustafa Paşa gibi sadrazamlar vardı. Bunlar aslen savaşta yakalanan ya da dönemseller olarak yetiştirilmek amacıyla Osmanlı görevlileri tarafından toplanan (devşirme) Hıristiyan köylü gençlerdir. Devşirmeler birkaç yıl İslâm ve Türkçe eğitiminden geçtikten sonra bürokraside veya orduda kapıkulu olarak görevlendiriliyorlardı. O kadar çok kişi devletin üst makamlarını işgal etmiştir ki, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1453 ve 1600 yılları arasında hizmet etmiş sadrazamların Türk kökenli dördü hariç diğerlerinin devşirme kökenli olduğunu belirtir. Uzunçarşılı ve sonra gelen akademisyenlerin bu dönem hakkında yazarken göz ardı ettiği önemli ayrıntı, 1453-1516 yılları arasında hizmet eden ve aslında daha önceden gelen eski Hıristiyan aristokratların Osmanlı hizmetine eklenmesi gerçeği ve onların devşirme sayılmasıdır.

Uzunçarşılı, Türk olmayan tüm sadrazamları devşirme kategorisi altında toplayarak bu önemli ayrıntıyı bulanıklaştırmıştır. Devşirme pratiğinin arkasındaki mantık hakkındaki standart yorum doğruysa yani Osmanlılar bir çeşit köle (kul) hiyerarşisi kurmak ve yüksek mevkideki yöneticilerin geçmiş mensubiyetleriyle tüm bağlarını kopararak; bir çeşit Sultan Muhafız Kitası oluşturmak suretiyle onların mutlak sadakatini sağlamaya çalışıyor olsaydı, adayların eski Bizans ve Balkan aristokrasisi arasından gelmesi pek muhtemel olmazdı. Bu tip bireylerin kendi geçmişlerini bilmeleri dışında onlarla aynı dönemde yaşayanlar da onların Hıristiyan kimliklerini biliyorlardı. Bazılarının yeni Müslüman özel isimlerini orijinal Hıristiyan soyadlarının Türkçeleştirilmiş formlarıyla birlikte kullanması bu gerçeği yansıtır: mesela Hersekzade Ahmed Paşa ve Dukaginzade Ahmed Paşa. Yerel Hıristiyan asillerini eklemleme pratiği ancak 14. yüzyılın sonunda ortaya çıkan devşirme sisteminden önceye dayanır. Halil İnalçık, devşirme sisteminin köklerinin çok daha önce uygulanan *“fethedilmiş bölgelerde yerel askeri sınıf üyelerinin genç oğullarını saray hizmetine ya da orduya alma”* pratiğine dayandırılabilceğini yazmıştı. Bu olgu, Köse Mihal gibi yerel Hıristiyan beylerinin Bitinya fetihlerinde Osmanlı hanedanlığının kurucusu Osman Gazi’ye yardım ettiği 14. yüzyılın başına kadar götürülebilir. Bilindiği üzere örnekler çoğaltılabilir.

245

II. Mehmed’in hükümdarlığında (1451-1481) değişen şey sadrazamlık da dâhil, devletteki en yüksek makamların daha önce Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut aristokrasisi mensubu olanlara açılmaya başlanmasıydı. Onların bu makamları tekelleri altına aldıkları anlamına gelmiyor, sadece bu mevkilerin Osmanlı idari sınıfının diğer üyeleriyle paylaşıldığını gösteriyor. Bu tipte yer alanları devşirme olarak görmek, atıfta hata yapmak demektir. Çünkü belirttiği üzere, 14. yüzyılın sonundan itibaren güçleri artan devşirmeler genelde köylü kökenliydi ve Osmanlılar tarafından toplandıklarında özel bir eğitimden geçirildiklerinden dolayı, kökenlerini hatırlıyorlar ancak sadakatlerinden şüphe edilmiyordu. Tam tersine, ‘Vezirlere dönüşen Bizans ve Balkan aristokratları’ diye adlandırdığım kişiler fetih öncesi aristokratların en üst katmanlarından çekip çıkarılmıştır. Halbuki, fatihlerin ilk önce eleyeceği insanlar arasında olmalarını bekleyebilirdik. Çünkü yenilmiş

düşmana karşı herhangi bir restorasyon hareketine girişirken, onları potansiyel hedef noktaları olarak görmeleri doğaldır.

Tam tersine, Bizans'ın nihai yenilgisinden sonra Osmanlı hükümdarları II. Mehmed (1451-1481), II. Bayezid (1481-1512) ve I. Selim (1512-1520) kendilerine o kadar güveniyorlardı ki yenilmiş hanedanlığın yönetim mensuplarını bile kendi devlet seçkinleri arasında en yüksek mevkilere getirmekten çekinmemişlerdi. Muhtemel risklere rağmen, bu yöntemi izleme istekleri ihtiyaçtan kaynaklanmış olabilir. Yani Balkan merkezli giderek büyüyen bir devletin ne dinini ne dilini paylaşan yerli çoğunluğun hükümdarları olan Osmanlı sultanlarının en azından hükmettikleri insanların dilini konuşan birilerine ihtiyaçları vardı. Bölgeyi yüzyıllardır yöneten ailelerden alınmış, yeni ihtida etmiş ve eğitilmiş Osmanlılardan daha iyi eğitilmiş insan gücü kaynağı başka nereden bulunabilirdi ki? Eski yöneticilerin halefleri Osmanlı hiyerarşisinde uygun bir yer bulduysa, onların eski tebaaları da aynı şekilde davranmaya ve itaate teşvik edilmiş olmayacak mıydı? Arkasındaki mantık her neyse Osmanlılar hem 15. yüzyıl dünyasında hem modern toplumda görünürde eksik olan doğrudan bir sürekliliği seçtiler. Bu sürekliliğe duyulan güven ve arzu, II. Mehmed ve daha sonra gelen, dönemin Osmanlı hükümdarlarının kendileri için seçtikleri unvanlara da yansır: *Kaysar* (Kayser), *Basileus* (Kral - Bizans İmparatorlarının kullandığı birinci unvan), *Padişah-ı Konstantiniye* (Konstantinopolis İmparatorları) ve *Padişah-ı Rum* (Romalıların İmparatoru) veya *Kaysar-ı Rum* (Romalıların Kayseri). Tüm bu unvanlar evrensel bir gücün varisleri olduklarına duydukları inancı gösterir.

246

Vezir olan Bizans ve Balkan aristokratlarının etnik ve dini geçişlerini anlamak için, o dönemde yaşamış ama Osmanlı olmayan gözlemcilerin kaydettikleri bilgilere bakmamız gerekiyor. Bu bağlamda, Bizanslı-İtalyan yazar Theodore Spandounes'in (Spandugni-no) 16. yüzyılda kaleme aldığı eseri en önemli kaynaklardan biridir. Uzun süre Osmanlı başkentinde yaşamış, ergenliğinin bir kısmını Makedonya'daki Jeţevo kentinde büyük teyzesi ve Sırp Despot George Branković'in kızı, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın dul eşi, ve Fatih Sultan Mehmed'in üvey anası olan Mara/Maria'nın gözetimcisi olarak

geçirmiş. Bir Palaiologos olan Mesih Paşa'nın ve Bosna'daki St. Sava Dükü'nün oğlu Hersekzade Ahmed Paşa'nın akrabasıymış. Spandounes aynı zamanda Bizans imparatorluk ailesi Kantakuzenos'un da halefi ve üç Palaiologos prensinin kız kardeşinin torunudur. Onların gidişatları hakkında şunları yazıyor:

Mehmed Rodos'u kuşatmak için bir de birlik gönderdi. Başında Palaiologos hanesinden gelen Mesih Paşa (*Messit bassa*) vardı. Babamın annesinin ağabeyi olur. Konstantinopolis alınırken iki erkek kardeşiyle birlikte Türkler tarafından esir alınmıştı. O zamanlar daha 10 yaşındaydı ve hepsi Türk yapıldılar. Mesih, paşa rütbesine yükseldi.

Sultan II. Bayezid'in Ege'deki Midilli adasına 1501'de yaptığı seferi tasvir eden daha sonraki bir pasajda Spandounes, Mesih Paşa'nın gelecek kariyeri ile ilgili şunları ekler:

Bu Mesih, babamın annesinin erkek kardeşi olmasına rağmen Hıristiyanların amansız bir düşmanıydı ve Midilli'deki faaliyetleri sırasında boynunu kırmıştı.

247

Spandounes'in eski Palaiologos prensi hakkındaki “*amansız Hıristiyan düşmanı*” gözlemi, Mesih Paşa'nın araştırdığımız 15. yüzyıldaki sadrazamlar arasında hacca giden tek sadrazam olmasından da çıkarılabilir. Maddi açıdan gücü yeten Müslümanlara hacca gitmek farzdı ama bu dönemde yüksek rütbeli Osmanlıların nadiren yerine getirdiği bir farzdı. Kariyerinin doruğunda Mekke'ye gidebilmesi (1499), şartlar elverse Doğu Hıristiyanlarının (Bizans) imparatoru olma ihtimaline sahip bu kişinin dini bütün bir Müslüman olduğunu gösterir.

Bir başka örnek Bizanslı-Sırp aristokratlarından halefi, Mahmud Paşa'ydı [Angelovič]. Gençken esir alınmış ve Edirne'deki Osmanlı Sarayı'nda yetiştirilmişti. Asıl ailesine mensup farklı farklı Hıristiyan akrabalarıyla son derece yakın olması, gelecekteki olağanüstü kariyerine damgasını vurur. Beş vaka çalışması (alıntılanabilecek birçok vaka çalışmasından sadece birkaçı) bu olguyu meydana koyar:

Mahmud Paşa, anne tarafından Bizans aristokrati Marko Yagari'nin Sırp doğumlu torunudur. Benzer şekilde, 1461'de Trebizond

İmparatoru David Komnenos'a *Protovestiarius*luk (Baş Danışman) yapan filozof George Amirutzes'in kuzenidir. Sultan Mehmed kara ordusunu Trebizond'a sürdüğünde, Mahmud Paşa'nın şehrin teslim olması meselesi konusunda anlaşmaya oturduğu kişi kendi kuzeninden başkası değildir. Amirutzes'in daha sonra Osmanlı Sarayı'nda uzun bir kariyer yapmasının sebebi de büyük ihtimalle bu aile bağlantıdır;

Mahmud Paşa baba tarafından Novo Brodolu Mikail Angeloviç'in oğluydu, yani Tesalyalı Bizans despot hanedanlığının Sırp kolunun bir halefi. Bosna kraliçesi Mart 1458'de Mahmud'un erkek kardeşi Mikail'in yerine Katolik bir Bosnalı getirince, Sırp aristokratlar II. Mehmed'le irtibata geçti ve ona Sırbistan üzerinde egemenlik teklif etti. Bundan dolayı sultan tarafından oraya gönderilmiş olan eski Bizanslı-Sırp Mahmud Paşa'dan başka kim Sırp sorununu çözebilirdi ki? Sırbistan'daki doğrudan Osmanlı yönetiminin mimarı, bizzat Sırp doğumlu Angeloviç'ti;

Mahmud Paşa'nın erkek kardeşi Mikail Angeloviç Hıristiyan kaldı ama Mahmud Paşa'nın tüm kariyeri boyunca onun yanında yer aldı. Mahmud Paşa hayatının daha sonraki bir döneminde (1471) (güçten düşünce hayal kırıklığına uğramıştır) Venediklilerle birlikte Osmanlıların arkasından iş çevirdiğinde, erkek kardeşi Mikail de plana dâhil olmuştur;

Ortodoks Hıristiyan kalmış olan Mahmud Paşa'nın annesi de diğer Hıristiyan oğlu Mikail gibi Osmanlı başkentinde sadrazam olan Müslüman oğlu Velf Mahmud Paşa'ya katılmıştı. II. Mehmed'in 1462'de bir ferman çıkarıp, Mahmud Paşa'nın annesine Konstantiniye'deki (İstanbul) Prodromos Petros Manastırını bahşettiğini düşünürsek, onun da sultanın gözüne girdiğini varsayabiliriz;

Osmanlılar 1460'ta Mistra Despotlarının üstüne yürüdüklerinde, Mehmed'in komutanı Sadrazam Mahmud Paşa'ydı. Bizans vakanüvisi Sphrantzes, Gardiki kasabası ve kalesi fethedildikten sonra, Osmanlıların teslim çağrısına direnen Gardiki sakinlerinin kılıçtan geçirildiğini anlatır. Tek istisna liderleri Bokhales ailesiydi. Benzer bir kaderden kurtulmuşlardı çünkü Manuel Bokhales'in eşi Mahmud Paşa'nın ikinci kuzeni olduğundan paşa onlar için sultandan af istemişti.

II. Mehmed bu bağları sadece onaylıyor görünmüyordu, yeri geldiğinde onları destekliyordu da (Mahmud'un Hıristiyan annesine mülk bahşederek) ve durum elverişliyse (Sırp vakasında olduğu gibi) bunları

kendi politik çıkarı için kullanmıştır. Mahmud'a güvenme derecesi o dönemin Osmanlı vakanüvisi Tursun Bey'i 1461'deki olayları şu şekilde tasvir etmeye itmiştir: “*Mahmud Paşa artık zaferinin zirvesindeydi. Sanki Sultan saltanattan elini çekmiş ve onu Mahmud'a bağışlamıştı.*”

Kritovulos'un Mahmud Paşa'yı tasvir etme biçimi, paşa göreve gelir gelmez, çağdaşları tarafından eski bir Bizans aristokrasisi mensubu olarak görülmeye başladığına şüphe bırakmıyor:

Mahmud, baba ve annesi tarafından soylu bir Bizans ailesine bağlıdır. Babası tarafından ceddi olan “Philaninos,” Yunanistan'ın yöneticisi olup “Kayser” makamına yükselmişti. Mahmud Paşa dirayeti, şecati ve diğer üstün yönleriyle karıştılarından üstün, yaratıcı zekâsıyla bulup anladığı veya doğru olduğuna kanaat getirdiğinde başkalarının önerilerini duyduğunda edindiği bilgileri uygulama hususunda cidden mahir ve olağanüstü bir kişidir. Hükümet idaresindeki yetkisini de yaptıklarıyla ispat etmiştir. Devlet hizmetine girdikten sonra, Padişah'a temiz kalple yaptığı hizmetler sayesinde devletin genel durumu iyileşti. Velhâsıl Mahmud Paşa doğuştan üstünlüğü görülen hizmeti ile seçkin bir kişidir.

249

Mehmed'in tutumunun Kritovulos ve Tursun Bey'in parlak karnitlarıyla uyduğuna Mahmud Paşa'nın gelecek 15 yıl görevde kalmasından da (1453-1468) anlayabiliriz. 1468'de ilk kez görevden alındıktan sonra, 1472'de iki yıllığına tekrar göreve çağrıldı. 600 yıldan uzun bir sürede Osmanlı tarihinde başka hiçbir sadrazam, onun kadar devletin idarî mekanizmasında kaldığı 17 yıllık zirveye erişemeyecektir. *Kanunname*'sinde makamı ve gücünü tarif ederken (bu tebliğin başında verilmiş olan pasaj), II. Mehmed'in aklındaki kişinin Mahmud Paşa olduğu pek şüphe götürmez.

Sonuçlar

Kuşaklar boyunca, 29 Mayıs 1453 tarihini Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun ani ve travmatik bir sona geldiğini, tarihin büyük “*kırılma hatları*”ndan biri olarak ezberlemek zorunda kalan öğrenciler için bu çalışmanın birçok sonucu olacaktır.

Birinci ve en önemli sonuç, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kendinden önce gelen devletleri yıkmaktan ziyade içine alma kapasitesidir. 1453 ile 1516 yılları arasında Osmanlı sadrazamları ile ilgili bu vaka çalışmasında tartıştığımız üzere, bu olgu 1299 ile 1516 arasındaki dönemde devlet mekanizmasının gerçek anlamda her seviyesinde tekrarlanmıştır. Eski üst rütbeli aristokratlar, Osmanlı yöneticileri olarak kendilerine uygun bir yer buldukları gibi daha alt seviyede asilzadeler de yer bulmuştu. Çoğu elinde Bizans ve Balkan *pronoia* (bir tür askeri dirlik) bulundururken bunlar Osmanlı tımarlılarına dönüşmüştü. 16. Yüzyılın başlarından itibaren dinî ve kültürel asimilasyonun giderek artan etkisinin devşirmenin hâkimiyeti ve Arap dünyasının fethiyle birleşmesi, devletin idarî insan gücünün hem Hıristiyan köylü devşirmeler hem de doğma büyüme Müslümanlardan seçilen çok daha büyük bir havuza ihtiyacı olduğu anlamına geliyordu.

250

Bu bölüm söz konusu dönemi modern bir din anlayışını geçmişe yansıtarak okuyan bir tutumun bırakılması gerektiğinin altını çiziyor. Bizans ve Balkan aristokratlarının yeni hükümdarlarının dinini görünürde kolayca kabul etmeleri son moda “Türkleşmek” damgasının 15. yüzyıl Osmanlı dünyasında farklı bir gözle incelenmesi gerektiğini gösteriyor. Eski Hıristiyanların ihtida etmemiş aile üyeleriyle bağlarını koparmamaları, o dönemin *Realpolitik*'inin şu kavramı tamamıyla benimsediği ihtimalini ortaya koyuyor: geçerli düsturun *cuius regio eius religio* (hükümdarların dini, devletin dinidir) olduğunu.

Son olarak, bu inceleme din değişikliğinin yönetici seçkinler hesabına zorunlu olarak büyük bir “*kırılma hattı*” olarak değerlendirilmesi gerektiğinin zamanı geldiğini iddia ediyor. Aynı şekilde Doğu'da Bizans'ta pagan inanışlarının yerine Hıristiyanlığın geçtiği dinî sarsıntıya rağmen, Roma İmparatorluğu'nun sürekliliğini kabul ediyorsak, Bizans İmparatorluğu ve halefi olan Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sürekliliğe odaklanacak kadar akliselim sahibi olmalıyız.

Eğer bunu kabul edersek, 14 yüzyılın başında Bitinya'nın yerel aristokratları (yani Köse Mihal) gibi figürlerle başlayıp, 15. yüzyılın ikinci yarısı Bizans-Balkan aristokrasisinin haleflerinin Osmanlı seçkin sınıfına dönüşmesinin zirveye çıktığı süreci ya da

eski yönetici seçkinlerin Osmanlılara dâhil olma sürecini anlatır. O zamandan itibaren evlatları (Hersekzade ve Dukaginzade aileleri gibi nadir istisnalar hariç) dönüştükleri şeyden ayırıştırılamayacak yani doğma büyüme Müslüman Osmanlıların dışında bir şey olarak tanımlanamayacaktı.

Kaynakça

Not: Bu makaledeki kaynaklar için, yazarın aşağıdaki çalışmalarına bakınız:

Heath W. Lowry: "A Note on Three Palaiologon Princes as Members of the Ottoman Ruling Elite," in E. Kolovos. Ph. Kotzageorgis, S. Laiou & M. Sariyannis (Eds.): *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History. Studies in Honor of John C. Alexander*. İstanbul (ISIS Yayınları), 2007. pp. 279-288.

Heath W. Lowry: *The Nature of the Early Ottoman State*. Albany (State University of New York Press), 2003. pp. xi + 197. **Note:** See: Chapter VII: 'The Last Phase of Ottoman Syncretism: The Subsumption of Members of the Byzanto-Balkan Aristocracy into the Ottoman Ruling Elite.' pp. 115-130; **Türkçe:** *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*. İstanbul (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), 2010. pp. v + 185. **Not:** Bkz. Yedinci Bölüm: 'Osmanlı Senkretizminin Son Safhası: Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dâhil Edilmesi.' s. 127-142].

Heath W. Lowry: "Early Ottoman Period," in *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. Edited by M. Heper and S. Sayarı. London (Routledge), 2012. pp. 1-14.

Yaşayan Fatih*

PROF. DR. ERHAN AFYONCU** - DR. COŞKUN YILMAZ**

Fatih, aradan asırlar geçmesine rağmen toplumun en canlı mefkuresi olarak varlığını sürdürmektedir. En önemli eğitim kurumlarımızın kökleri Fatih dönemine kadar gider. İstanbul'daki birçok semt Fatih döneminin izlerini taşır. Erkek çocuklara en fazla verilen isimlerden birisi Fatih'tir. Özel ve resmi pek çok kurum, bina, semt, yol, köprü kendisini onun unvanıyla tanımlamaktadır

Kısacası Fatih, fetihleriyle, kurumlarıyla, inşa ettiği medeniyetle yaşamaya devam etmektedir. Milleti tarafından da vatan sathında ve gönüllerde yaşatılmakta, yeni nesiller tarafından bir üsve-i hasene olarak benimsenmektedir. Öyle görünüyor ki, Fatih Sultan Mehmed, geçmişten geleceğe uzanan zaman çizgisinde yükselen bir aidiyet duygusuyla yaşamaya devam edecektir.

Fatih Sultan Mehmed arkasında bıraktıklarıyla yaşamaya devam ediyor. Nice yönetici tarih içerisinde izine rastlanmayacak şekilde kaybolurken, Fatih, artan bir ilgiyle anılmaktadır. Bugün bile başta

.....
* İlavelerle, Erhan Afyoncu - Coşkun Yılmaz, 1453: *Panorama Tarih Müzesi*, İstanbul 2013, s. 231-233.

İstanbulular olmak üzere pek çok bölge insanının hayatında bu büyük Türk hükümdarından bir iz vardır.

Sultan Mehmed, İstanbul'u alınca "Ebü'l-feth", yani "Fethin Babası" ve "Fatih" unvanlarını da almıştır. Bu unvanlardan özellikle "Fatih" halk arasında çok benimsenmiştir.

Fatih, bize en başta dünya incisi İstanbul'u ve dünya coğrafyasındaki fetihlerini bırakmıştır.

İstanbul'daki izlerinin başında bir fetih habercisi olan Rumelihisarı gelir. Hisar, Boğaziçi'nde Fatih'in İstanbul'daki ilk eseri ve fethin lojistik abidesi olarak yükselmektedir.

Surların içinde hâlâ geçmişten derin izler taşıyan bir semt vardır: Fatih semti. Sultanın yaptırdığı cami ve külliye bu semte adını vermiştir.

İstanbul'un fethinden sonra fethin öncülerinden, Hz. Muhammed'in (sav) sahabesi, Hz. Eyyüb el-Ensârî'nin türbesi ve onun adına yaptırılan külliye, hatta caminin avlusundaki ulu çınar onun hatırasındır. Kendisi ve fetihden sonra tahta çıkan padişahlar "kılıç alayıyla" kılıçlarını bu "kutsal mekan"da kuşanmış, ordular sefere bu kutlu sahabenin türbesini ziyaret ettikten sonra çıkmışlardır. Hz. Peygamber'in sahabesinin adını alan ve milletimizce mukaddes bilinen bu bölge hâlâ eski yapısından önemli hatıralar taşımakta, dün olduğu gibi, bugün de bize Fatih'i hatırlatmayı da ihmal etmemektedir.

O dönemden bize intikal eden fethin ve fatihinin hatırasını yaşatan birçok semt ve mahalle adı daha vardır. Vefa, Akşemseddin, Kovacı Dede, Kocamustafapaşa, Defterdar Sinan, Akbıyık, Tokludedede, Hızırbey, Saraçhane, İshakpaşa, Kasımpaşa, Mahmutpaşa, Molla Fenârî, Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Mercanağa, Nişancı, Tahtakale...

Birçok semtimiz Fatih dönemi devlet adamlarının ismini taşımaktadır. Gedikpaşa, Fatih'in veziriazamı Gedik Ahmed Paşa'nın yaptırdığı hamamdan; Hocapaşa, Fatih'in hocası Hoca Sinanüddin Yusuf Paşa'nın konağından; İshakpaşa, Fatih'in veziriazamlarından İshak Paşa'nın Ahırkapı civarında yaptırdığı camiden; Mahmutpaşa, Fatih'in veziriazamlarından Mahmud Paşa'nın Kapalıçarşı civarında

yaptırdığı camiden; Muratpaşa, Fatih'in vezirlerinden Murad Paşa'nın Aksaray civarında yaptırdığı camiden; Nişanca, Fatih'in son veziriazamı Nişancı Karamanî Mehmed Paşa'nın Kumkapı civarında yaptırdığı camiden; Rûmî Mehmed Paşa, Fatih'in veziriazamlarından Rûmî Mehmed Paşa'nın Üsküdar'da yaptırdığı imaret, medrese ve hamamdan esinlenerek isim verilen semtlerdir.

II. Mehmed gerek yaptırdığı eserlerle, gerekse devlet adamlarını teşvik ederek şehrin her tarafını çeşitli hayır eserleriyle donatmıştır. Bu dönemde sur içinde 163, Kasımpaşa'da 5, Galata'da 5, Boğaziçi'nde 6 ve Üsküdar'da 5 cami yapıldı. Medrese sayısı 21'dir. Ayrıca 32 hamam, 4 saray, 7 aşhane, 10 han ve kervansaray, 28 çarşı inşa edildi.

Payitaht yapılan şehirde imparatorluğun yönetim merkezi olarak inşa edilen ve birisi günümüze ulaşan Eski Saray ve Yeni (Topkapı) Saray onun eseridir.

Fatih, fetihten sonra bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının olduğu yerde bir saray yaptırmıştı. Sultan, bir yıl içinde tamamlanan bu sarayda kısa bir süre kaldı ve yeni bir sarayın yapılmasını emretti. Ufukların Efendisi, yeni saray için Boğaziçi manzarasının bütün güzelliğini yansıtan, zeytin ağaçlarıyla dolu Sarayburnu'nu seçti. Uzun sayılabilecek bir inşaat süresinden sonra 1478'de bitirilen saray, ömrünün büyük kısmını savaş meydanlarında geçiren banisinin son üç yılının, cephelerde geçmeyen günlerinde mesken olabilmişse de, o asrın esintisi olmayı ve yönetim hatırasını taşımayı sürdürmektedir. Türkiye'nin en güzel, dünyanın da sayılı müzelerinden ve İstanbul'a gelenlerin en çok ziyaret ettikleri ve imparatorluk asarının en görkemli sergi mekanı olan Topkapı Sarayı müzesi Fatih Sultan Mehmed'in yadigârıdır. Kütüphanesinden intikal kitaplar ve sanat eserleri, onun dünyasına ve bilgeliğine delalet eder.

İstanbul'un Müslüman Türk kimliği Fatih döneminde oluşmuştur. İstanbul'a Sultan'ın zamanında yerleştirilen Türkler, geldikleri bölgelerin isimlerini iskân edildikleri semtlerde yaşatmaktadırlar: Ak-saray, Çarşamba gibi.

En önemli eğitim kurumlarımızın kökleri Fatih dönemine kadar gider. En eski ve en büyük üniversitemiz olan İstanbul Üniversitesi,

temellerini Fatih döneminde kurulan Fatih Külliyesi'nin bünyesindeki Sahn-ı Seman Medreseleri'ne dayandırmakta, tarihini onunla özdeşleştirmekle iftihar etmektedir. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yeni kurulan Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi onun vakıflarının eseri ve aziz hatırasıdır.

Şiirler, romanlar, hikayeler, filmler, diziler, tiyatrolar, sempozyumlar, araştırmalar, müzeler onu anlatır. Panorama 1453 Tarih Müzesi fethin panoramik karelere aksetmiş şeklidir.

İstanbul'un hâlâ en parlak, dünyanın da döneminde sayılı ticaret merkezlerinden olan Kapalıçarşı bize Fatih'in hediyesidir. Önemli bir ticaret merkezi olan Mahmutpaşa'nın kurucusu, Fatih'in veziri-azamlarından Mahmud Paşa'dır. Bu çarşıların yanı sıra Unkapanı, Sabunhâne, Debbağhâne, Boyahâne gibi iş merkezleri dönemin gayretlerine şahitlik etmektedir. Yedikule, Tophâne-i Âmire, darphane-i amire onun zamanına yolculuğumuzda rehberlik yapmaktadır.

256

Ni'me'l-Ceyş'in şehid olduğu ve Fatih Sultan Mehmed'in vefat ettiği Hünkâr Çayın gibi mezar yerleri onların hatırasını yaşatırken bize zamanın içerisinde varlığımız konusunda hatırlatmalarda bulunurlar.

Bunlar İstanbul'daki hatıralardan, zamana direnen ve kendisine yol bulanlardan bazıları...

Bir de Anadolu'ya, Balkanlara, Avrupa'ya yönelecek olursak Fatih'in ne kadar güçlü bir şekilde yaşamaya devam ettiği ve gelecek nesillere örnek olacağı daha iyi anlaşılacaktır.

